

Acta Neerlandica 20 (2023)

ACTA NEERLANDICA

BIJDRAGEN TOT DE NEERLANDISTIEK
DEBRECEN

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press

20/2023

A DEBRECENI EGYETEM
NÉDERLANDISZTIKA TANSZÉKÉNEK KIADVÁNYA
UITGAVE VAN DE VAKGROEP NEDERLANDS
VAN DE UNIVERSITEIT DEBRECEN

Hoofredacteur: Gábor Pusztai

Redactie: Réka Bozzay
Jaap Doedens
Márta Kántor-Faragó
Gábor Pusztai

Redactieraad: Júlia Albertné Balácsi (KRE Boedapest)
Péter Eredics (Oranje Nassau College Zoetermeer)
Judit Gera (ELTE Boedapest)
Michiel van Kempen (Universiteit van Amsterdam)
Ferenc Postma (VU Amsterdam)
Rick Honings (Universiteit Leiden)
Herbert Van Uffelen (Universiteit Wenen)

Technische redactie: Marianna Feketéné Balogh

Redactieadres: Universiteit Debrecen
Vakgroep Nederlands
H-4032 Debrecen
Egyetem tér 1.

ACTA NEERLANDICA is een reeks wetenschappelijke bijdragen op het gebied van de Nederlandse taal- en letterkunde en cultuur. In *ACTA NEERLANDICA* presenteren neerlandici van binnen en buiten Hongarije hun onderzoeksresultaten. *ACTA NEERLANDICA* verschijnt onregelmatig.

Dit nummer werd mede mogelijk gemaakt door de financiële steun van de Ambassade van het Koninkrijk der Nederlanden te Boedapest.

ISSN 1587-8171 (Print)
ISSN 3004-1740 (Online)

DOI prefix: 10.36392

Debreceni Egyetemi Kiadó – Debrecen University Press
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi
Felelős szerkesztő: Pusztai Gábor
Technikai szerkesztő: Feketéné Balogh Marianna
Készült a Debreceni Egyetemi Kiadó nyomdaüzemében.

ACTA NEERLANDICA

BIJDRAGEN TOT DE NEERLANDISTIEK
DEBRECEN

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press

20/2023

INHOUD

Woord vooraf.....	5
Artikelen	
<i>Joachim Grzega:</i>	
Lege woorden, volle bekers, tevreden gesprekspartners – enkele notities over conversatieroutinen in een gespreksboekje uit de 16de eeuw.....	7
<i>Camiel Hamans:</i>	
De spreker als speler.....	39
<i>Katerina Sevcikova Lepkova:</i>	
Taal als een strategisch spel.....	55
<i>Petra Milošovičová:</i>	
Enkele beginselen van de persoonlijke, professionele en inter-culturele ontwikkeling van toekomstige vertalers. (Niet alleen voor neerlandici).....	63
<i>Orsolya Varga:</i>	
Martinus Nijhoff, de literaire vertaler.....	75
<i>Borbála Gőcze:</i>	
Bloempje, kostuumpje, wielkje of bloemetje, kostumetje, wieletje? Een corpusanalyse naar de Nederlandse diminutieve allomorfie	95
<i>Márta Kántor-Faragó:</i>	
Gamificatie in de methode in het NVT-onderwijs. Onderzoek naar het gebruik van het programma HANNA en de applicatie MONDLY bij scholieren Nederlands.....	107
<i>Szabina Csontos & Gábor Pusztai:</i>	
De koning op het dievenpad. <i>Karel ende Elegast</i> en <i>Koning Matthias gaat stelen</i> – een vergelijking.....	127
<i>Réka Bozzay:</i>	
De studie van Imre Forró in de jaren 30 aan de Utrechtse universiteit.....	157
<i>Jan Brokken:</i>	
Over De rechtvaardigen. Cleveringa-lezing in Boedapest, woensdag 22 november 2023.....	189

Interviews

Gábor Pusztai:

- Een geboren buitenstaander en een geboren observator. Interview met Jan Brokken..... 201

Réka Pusztai:

- Twee levens naast elkaar. Interview met Margit Sivirsky..... 209

Simon Raport:

- Doctoraat aan KU Leuven voor docente Hongaars. Interview met Hedwig Gerits..... 217

Gábor Pusztai:

- ‘Of ik vertaler wilde worden, weet ik niet’. Interview met Tibor Bérczes..... 227

Boekbesprekingen & mededelingen

Gábor Pusztai:

- Onvervulde verwachtingen. Otto de Kat: *Het uur van de olifant*..... 239

Gábor Pusztai:

- Je hoeft niet bang te zijn. Tibor Bérczes: *Nem kell félnetek jó lesz. Bevándorlás és integráció Hollandiában*..... 243

Réka Bozzay:

- Herdenking van het 300-jarig jubileum van de Hongaarstalige kerkdiensten in Utrecht..... 247

Adrienn Hetei:

- De vreedzame bevrijding. Michiel de Ruyter-herdenking in Debrecen..... 253

Márta Kántor-Faragó:

- Studiedag 2023..... 257

- Over de auteurs 265

Woord vooraf

Dit twintigste nummer van Acta Neerlandica is een speciaal nummer. De lezers van ons tijdschrift zijn eraan gewend dat de artikelen in het algemeen over geschiedenis, literatuur en vooral over Hongaars-Nederlandse betrekkingen gaan. Taalkundige verhandelingen waren tot nu toe duidelijk in de minderheid. In dit nummer is het gelukkig anders. Een fors blok artikelen op het gebied van taalkunde probeert de balans in evenwicht te houden. Taalkundigen uit Duitsland, Slowakije, Tsjechië en Hongarije zorgden voor spannende nieuwtjes. Daarnaast zijn er uiteraard ook artikelen te lezen over literatuur en geschiedenis en natuurlijk over Hongaars-Nederlandse relaties.

Dit nummer van Acta Neerlandica is ook daarom een bijzonder nummer omdat de Nederlandse schrijver Jan Brokken zijn Cleveringa-lezing, die in Boedapest werd gehouden, hierin heeft gepubliceerd. Jan Brokken heeft bewezen dat hij niet alleen een buitengewoon goede schrijver is, maar ook een uitstekende verteller die zijn publiek kan fascineren. Verder kunt u in dit nummer een interview met de schrijver lezen.

2023 was een druk jaar, waarin na de gedwongen pauze van Covid eindelijk weer volop gereisd kon worden. Verschoven congressen, uitgestelde studiereizen en internationale cursussen konden eindelijk worden ingehaald. Over dergelijke gebeurtenissen kunt u ook in dit nummer lezen. Eén van deze buitengewoon spannende en leerrijke cursussen was *Socialistische Transnationaliteit en de Transfer van Nederlandstalige Literatuur in Centraal-Europa* die zich richtte op de problematiek van transfer van Nederlandstalige literatuur in de periode 1945–1990 naar Centraal- en Oost-Europa. Het was georganiseerd door de vakgroep Nederlands in Olomouc in het kader van een gelijknamig onderzoeksproject gefinancierd door de Nederlandse Taalunie. De leider van het project, professor Wilken Engelbrecht, hoofd van de Vakgroep Nederlands in Olomouc heeft twintig studenten uit Bratislava, Debrecen, Ljubljana, Poznan en Olomouc uitgenodigd om tussen 23 en 28 april 2023 aan de cursus deel te nemen.

Studenten-deelnemers uit Debrecen aan de Erasmus-BIP cursus Socialistische Transnationaliteit en de Transfer van Nederlandstalige Literatuur in Centraal-Europa in april 2023 in Olomouc: vlnr. Judit Juhász, Eliza Maczkó, Petronella Budai en Gergő Pelyvás.

In een online gedeelte hebben de studenten deelgenomen aan lezingen van Ton van Kalmthout (Leiden), Paweł Zajas (Poznań), Irina Michajlova (St. Petersburg), Benjamin Bossaert (Bratislava), Wilken Engelbrecht (Olomouc), Alexa Stoicescu (Boekarest), Anita Srebnik (Ljubljana), Jelica Novaković (Belgrado) en Gábor Pusztai (Debrecen). In de week in Olomouc waren er naast lezingen ook projecten en presentaties van de studenten. Centraal stond in de cursus de Nederlandstalige literatuur en de verspreiding hiervan in de periode van de communistische dictatuur in Centraal- en Oost-Europa. Het waren bijzonder boeiende presentaties en discussies over een periode waarover nog geen omvattend onderzoek is verricht in onze regio. De resultaten van het project worden in de toekomst in boekvorm gebundeld en uitgegeven.

Gábor Pusztai
hoofdredacteur

Joachim Grzega

Lege woorden, volle bekers, tevreden gesprekspartners – enkele notities over conversatieroutinen in een gespreksboekje uit de 16de eeuw

Abstract

Empty words, full goblets, contented interlocutors – some notes on conversational routines in a colloquy from the 16th century

The article analyzes the three conversations in the 1527 version of Noel van Barlaimont's Dutch–French *Vocabulare* with regard to aspects of Dutch (or Flemish) historical pragmatics. The analysis shows: (1) some parallel language structures in both languages that can be seen as likely authentic: (a) a single address pronoun; (b) address terms (kinship terms, especially the today semantically more restrictive “nephew/niece”, and “friend” for a customer), (c) (full and elliptical) greetings with the pattern “God give you [+ tomorrow/day/evening]”, (d) the high frequency of imperatives for directive speech-acts (and the infrequent use of positive, negative, and indirect politeness), (e) the high frequency of imperative for commissive (and commissive-directive) language acts, (f) farewell phrases with the element “God”; (2) noteworthy content structures: (a) “adequate rudeness” in bargaining, (b) lying by a debtor in front of a creditor and a potential bail, (c) the small-talk topic “war and peace” and (d) prolonged leave-taking scenes; (3) Flemish peculiarities (in contrast to French): (a) the more frequent use of “my” before address terms, (b) the pattern “Hoe vaar jij?” after the greeting formula, (c) the connection of “Yes” and “No” with pronouns, (d) *Ic danck v*, *ic bedanck v*, *grooten danck* and, possibly, *God segen u* as variants of thanking, (e) in addition to *te gode*, there is also the French borrowing *adieu*.

Keywords: 16th-century Flemish, address terms, expressive speech-acts, directive speech-acts, commissive speech-acts, Barlaimont/Berlaimont, routine formulae

Inleiding

Welke formules zijn typisch voor Nederlandse routine taalhandelingen van 500 jaar geleden? Deze studie kijkt naar gesproken Nederlands zoals opgeschreven door Noel van Barlainmont. In tegenstelling tot eerdere boeken over gesproken Nederlands was Noel van Barlainmont (of: Noël de Berlainmont, Berlemont) waarschijnlijk de eerste die probeerde gesproken Nederlands in de vorm van complete dialogen te noteren, om lezers voor te bereiden op gesprekken in het Frans (in privé- en handelscontexten).¹ Hij geeft zijn gespreksboek de titel “Vocabulare”, maar het vocabularium is alleen het tweede deel. Het eerste deel bestaat uit wat hij in de inhoudsopgave “colloquia” noemt. Het oudste bestaande manuscript van zijn boek dateert van 1527, maar op de titelpagina staat dat het al “van nieus geordineert. Een weder omgecorrigeert” is. De datum van de eerste versie is onbekend (maar de aanmerking “omgecorrigeert” zegt ons dat de taalvormen voor 1527 actueel zijn). Noel van Barlainmont overleed in Antwerpen in 1531. Zijn boek werd zeer populair en andere gesprekssituaties en talen van alle Europese regionen werden in latere versies toegevoegd (deels onder zijn naam). De grootste meertalige versie werd gedrukt in Kosice in 1691 en bestaat uit tien talen. Het boek was een model voor gespreksboeken over drieënhalve eeuwen en is dus van eurolinguïstisch belang.²

Er zijn een aantal studies gemaakt van verschillende versies van Barlainmonts boek (bijv. Radtke 1989, Colombo Timelli 1992, Hüllen 2003, Grzega 2013, 111–122, Villoria-Prieto/Suso Lóez 2018, Bouzouita/Vogl 2019). Maar de waarde van het boek voor de historische pragmatiek van de Nederlandse taal (preciezer: Vlaamse taal), of de geschiedenis van het gesproken Nederlands (preciezer: Vlaams), is nog niet volledig gerealiseerd. In deze studie concentreren we ons op aanspreekvormen en formules en patronen in routinetaalhandelingen in de versie uit 1527. Na de theoretische achtergrond worden het corpus, de gedetailleerde onderzoeksvragen en de methode gepresenteerd. De analyse bevat talrijke voorbeelden. Samenvattende conclusies ronden het artikel af.

Theoretische achtergrond

Aangezien het niet de bedoeling van de studie is om theoretische modellen te bespreken en opnieuw te creëren, zullen hoofdzakelijk klassieke definities van technische termen worden gebruikt. Deze worden in het volgende hoofdstuk gepresenteerd.

Taalhandelingen algemeen

De term *taalhandeling* (Engels *speech-act*) gaat terug op Austin (1962), die uiterst geïnteresseerd was in het fenomeen van performatieve werkwoorden en performatieve handelingen (d.w.z. handelingen die de wereld veranderen). Searle (bijv. 1969 & 1976) verfijnde het systeem van taalhandelingen en onderscheidde assertieve/representatieve taalhandelingen (= informatie geven), directieve taalhandelingen (= de gesprekspartner tot een handeling brengen), commissieve taalhandelingen (= de spreker zelf tot een handeling verplichten), expressieve taalhandelingen (= uitdrukking aan (tussen)persoonlijke houdingen en gevoelens geven, bijv. groeten, bedanken, small-talk) en declaratieve taalhandelingen (= de wereld veranderen in een cultureel bepaalde situatie = Austins performatieve handelingen). Searle concentreerde zich veel op de indirecte taalhandelingen (d.w.z. handelingen waarbij de normale semantiek van de vorm niets zegt over de bedoeling van de spreker). In onze analyse zijn wij geïnteresseerd in routinesituaties. Hier vinden we ook gevallen waarin de oorspronkelijke betekenis van een zin meer en meer verloren gaat in de loop van de tijd. Dit proces wordt pragmatische inflatie, discursivering (zie Arnovick 1999) of pragmaticalising (zie Erman/Kotsinas 1993) genoemd.

Routine-formules

Routines zijn interacties waarbij er geen negotiëren tussen individuen nodig is (cf. Coulmas 1981a, 3). Routineformules hebben verschillende graden van variatie (en combineerbaarheid). Ze kunnen in het bijzonder verwacht worden bij de gereduceerde reeks declaratieve taalhandelingen, zoals een echtpaar man en vrouw verklaren, bij het openen van het buffet en bij een beperkte reeks expressieve taalhandelingen, zoals begroetingen (*Hoi.*), afscheidsvormen (*Tot ziens.*), dankbetuigingen (*Bedankt.*) en, tot op een bepaalde hoogte, small talk (*Mooi weer, is het niet? – Ja. of: Wat is er nieuw? – Niet veel.*). Een begroeting is expressief, het buffet voor geopend verklaren is declaratief. Soms is er een overlapping. De zin: *'Ik wens je een goede nacht'* kan, afhankelijk van de context, zowel expressief als (indirect) declaratief worden geclassificeerd (*'Ik beëindig hiermee het gesprek'*).

De tweede serie formules wordt door sommigen geclassificeerd als een complementaire formule of een symmetrische formule (bijv. Radtke 1989: 76). Eigenlijk zouden we drie soorten reacties kunnen onderscheiden: (a) een exacte kopie die Ferguson (1976/1981: 27) “volledige echo reactie”

noemt, (b) een aangepaste kopie die Ferguson “gemodificeerde echo reactie” noemt, (c) iets dat we “pseudo-echo” kunnen noemen (bijv. *hetzelfde*), (d) iets dat we “complementaire reactie” kunnen noemen, (e) iets dat we een volledige “(formeel/morfologische) contrast” formule kunnen noemen.

De precieze keuze van routine-formules kan van verschillende factoren afhangen. Inzake begroetingen en afscheidsvormen illustreert Laver (1981, 299) met behulp van een flowchart de keuze van verschillende vormen in het Brits Engels: soort setting, leeftijd (en generatie) van gesprekspartners, leeftijdsverschil van gesprekspartners, vertrouwdsheid van gesprekspartners, sociale relatie van gesprekspartners (sociale rangen) en eventueel een soort conventievrijstelling van de hogere of oudere gesprekspartner.

Voor de keuze van dankformules in een aantal Europese talen ziet Coulmas (1981b: 74) de volgende dimensies: (a) danken “ex ante” (bijv. voor een aanbod) of “ex post” (bijv. na een service), (b) voor materiële goederen of voor immateriële goederen, (c) voor een actie geïnitieerd door de weldoener of voor een actie wegens een aanzoek of bevel van de beneficiant, (d) met implicatie van verschuldigdheid of zonder implicatie van verschuldigdheid; we kunnen ook vragen: Is het object van dank (a) reëel of potentieel, (b) materieel of immaterieel, (c) verzocht of niet verzocht, (d) verplichtend of niet verplichtend?

Routine-formules zijn het minst te verwachten in assertieven. In bepaalde commissieven, zoals beloften, kunnen routine-formules voorkomen (“Ik beloof ...”). In directieven zoals verzoeken kunnen ze ook voorkomen; wat echter nog meer verwacht kan worden in directieven zijn routinepatronen, zoals gepresenteerd in de volgende sectie.

Routine-patronen

Directieve taalhandelingen hebben, zoals al gezegd, bepaalde routinepatronen, waarin sommige onderdelen steeds weer in dezelfde vorm voorkomen. Dergelijke patronen werden voor het eerst in een classificatie ondergebracht door Brown en Levinson (1980). Zij noemen directieve taalhandelingen “gezichtsbedreigende taalhandelingen”. Zij zien vier soorten strategieën voor gezichtsbedreigende taalhandelingen:

- (i) “bald on-record” (= heel direct) handelingen (bijv. een imperatief),
- (ii) positieve beleefdheid (die een soort gemeenschap suggereren wil, bijv. „laat ons”, “willen we ...?”, “zullen we ...?”),

- (iii) negatieve beleefdheid (die respect voor de autonomie van de gesprekspartner suggereren wil, bijv. “kan je ...?”, “wil je ...?”),
- (iv) “off-record” strategieën (dus heel indirect, waar de gesprekspartner moet interpreteren dat hij of zij iets moet doen).

We willen analyseren of hier de Vlaamse en Nederlandse teksten parallel zijn of dat de Vlaamse tekst eigen kenmerken vertoont.

Routinepatronen kunnen ook voorkomen in small-talk in de zin dat vragen, antwoorden, opmerkingen zijn toegestaan als informeel gesprek. Volgens Laver (1975, 220f., & 1981, 301) dienen fatische uitingen om stilte te vermijden waar praten verwacht wordt, om een interactie op een comfortabele manier te beginnen, en om een comfortabele weg naar consensus te verkennen. De fatische fasen zijn in het begin vrij kort, terwijl ze volgens Laver (1981, 301) aan het eind langer zijn, omdat ze altijd respect moeten uitdrukken voor een negatief gezicht (bijvoorbeeld “Het spijt me, ik moet/wil gaan”) en/of een positief gezicht (bijvoorbeeld “Het was (erg) leuk je te zien.”). Hier kijken we ook naar de morfologie van de frasen.

Aanspreekvormen

Aanspreekvormen dragen ook bij tot de beleefdheidsgraad van taalhandelingen. Tot de aanspreekvormen behoren voornaamwoorden en zelfstandige naamwoorden (samen met de vormen van de bijbehorende werkwoorden). In veel Europese talen is er een informeel en een formeel aanspreekvoornaamwoord. Ze worden sinds de studie van Brown en Gilman (1960) vaak de T-vorm (van Latijn *tu*) en de V-vorm (van Latijn *vos*) genoemd. In het hedendaags Nederlands zijn dat *jij* en *U*. De keuze zou worden ingegeven door twee scala's: macht en solidariteit. Deze scala's spelen ook een rol bij de keuze van adresnamen, zoals bijvoorbeeld Ervin-Tripp (1972) voor Amerikaans Engels en Laver (1981, 297) voor Brits Engels hebben aangetoond. Braun (1988) behandelt een aantal talen en trekt de conclusie dat de systemen van aanspreekvormen (inclusief die voor voornaamwoorden) zo gediversifieerd zijn dat het twijfelachtig is of er ooit een bruikbare universele theorie kan worden opgesteld: niet alleen kan een variabele een verschillend aantal vormen hebben, maar ook de parameters die de keuze van een vorm beïnvloeden variëren aanzienlijk. Voor onze studie zullen we daarom proberen de vuistregels te achterhalen voor het aanspreekgedrag voor vroeg 16de-eeuws Nederlands.

Corpus

Barlaimonts versie uit 1527 draagt de volledige titel “Vocabulare van nieuws geordineert. Een weder omgecorrigeert. Om lichtelijc Fransoys te leere lesen / scriuen ende spreken” (manuscript van de Bayerische Staatsbibliothek). Elke bladzijde heeft twee kolommen: aan de linkerkant Nederlands, aan de rechterkant Frans. Het eerste gesprek bestaat uit een kort gesprek tussen twee personen (Ian en Hermes) op straat en vervolgens gaat een van deze personen (Ian) naar huis waar de lezer getuige is van een gesprek aan de eettafel, waarbij negen personen geïnvolveerd zijn (Ian, zijn vader Peeter en zijn moeder Maeyken, zijn broer Franchois, zijn zus Tanneken, hun verwant Daid, een Rogier, Peeters ooms dienaar Hendrik en een ander persoons dienaar Lucas). Omdat Tanneken niet veel wil spreken vanwege haar competentie op het gebied van de Franse taal, kunnen wij ervan uitgaan dat de gespreksituatie intercultureel is (tenminste Rogiers moedertaal is Frans). Aan het tweede gesprek nemen een handelaarster, haar collega en een klant deel. De handelaarster is samen met een bediende of drager, maar die praat niet. Ook de tweede conversatie lijkt intercultureel te zijn, omdat er discussie over valuta is. Het derde gesprek (hier hebben alle deelnemers Franse namen) gaat over het contract tussen een schuldenaar, een schuldeiser en later ook een borg. Dit zijn alle gesprekken. De tweede soort tekst gaat over het schrijven van brieven. Daarna vinden we het vocabularium.

Laten we, om de context van de voorbeelden en citaten in de analyse te begrijpen, de inhoud van de dialogen eens nader bekijken. Voor de sectie gebruik ik hier en later in de citaten en parafraseringen combinaties van letter en getal omdat het origineel geen paginering heeft. A. De eerste dialoog is de langste en heeft de volgende secties (er is geen aanduiding van de noodzakelijke periodes tussen de delen; een volgende deel – of episode – begint gewoon op de volgende regel): (A1) Ian, op weg van school naar huis, ontmoet Hermes en ze maken een praatje op straat. Het lijkt alsof het vroeg in de ochtend is, maar aan het eind van de dialoog is het bijna elf uur. (A2) Ian komt thuis. Zijn moeder Maeyken klaagt dat hij te laat is. Ze gelooft niet dat hij op school was, maar hij zegt haar dat ze het aan zijn leraar moet vragen. Ze zegt dat hij de tafel moet klaarmaken en scheldt hem uit, omdat hij niet weet hoe hij dat goed moet doen. Ze stuurt hem weg om brood te kopen. (A3) Ian komt terug. Zijn moeder zegt hem dat hij het goed gedaan heeft. Ze zegt hem hout te halen om vuur te maken en verder te gaan met het klaarmaken van de tafel. (A4) Peeter en Daid

komen binnen. Daudid geeft Peeter complimenten voor zijn zoon Ian. Maeyken gaat naar hen toe, vraagt hen verder binnen te komen en vraagt naar de vrouw van Daudid. Daudid zegt dat ze koorts heeft. Maeyken zegt dat ze naar haar toe zal gaan. Ze vraagt Franchois een stoel te brengen. (A5) Iemand klopt op de deur. Rogier vraagt om binnen te mogen komen. Hij wordt binnengelaten, zonder verdere verbale uitwisselingen en het blijft onbekend wie hij eigenlijk is. De rest van de familie wordt aan de tafel geroepen. Daudid wordt ook uitgenodigd, maar Maeyken vraagt hem op een andere stoel te gaan zitten dan die die hij heeft uitgekozen, want dat is de stoel van Peeter (d.w.z. de man in het huis). (A6) Ian wordt gevraagd om het avondgebed te mogen spreken. Franchois wordt gevraagd het eten en de drank te brengen. Maeyken zegt tegen Peeter dat drinken na de soep ongezond is en dat hij eerst wat brood moet nemen. Ze vraagt hem ook om wat vlees te snijden voor haar en Franchois. Peeter zegt eerst dat hij alleen zichzelf bedient, zijn zoon mag zichzelf helpen, maar nadat zijn vrouw hem dit nogmaals verzoekt, doet hij het toch. Maeyken scheldt Ian weer uit voor het niet goed inschenken van de drankjes. Ze toasten op elkaar. Ian wordt weggestuurd om meer wijn te kopen. (A7) Hendrik klopt op de deur. Hij brengt Peeter een uitnodiging voor een lunch met Peeters oom. Hendrik wordt uitgenodigd voor een klein drankje. (A8) Ian komt terug. Tanneken wordt gevraagd waarom ze niet veel zegt. Ze zegt dat haar Frans niet zo goed is, maar ze krijgt een compliment voor haar Frans en neemt dan deel aan het gesprek en vraagt zelfs aan Rogier om haar zijn mes te geven waarvoor zij wil betalen. (A9) Ze maken een praatje over het drinken (hoe ze drinken en hoe ze zouden drinken) en eten verder. (A10) Lucas klopt aan de deur, brengt een geschenk van zijn meester, wordt uitgenodigd voor een drankje en vertrekt. (A11) Het dessert wordt opgediend. Daudid en Rogier praten wat over politiek, namelijk over oorlog en vrede tussen Frankrijk en Spanje en dat er veel leugens over dit onderwerp worden verspreid. (A12) Ian wordt gevraagd de tafel af te ruimen en te bidden. Allen nemen een laatste drankje voor het verkrijgen van vergiffenis (of aflaat). Daudid en Rogier beginnen de verlof-fase doordat ze voor de wijn willen betalen. Peeter wijst dit af. Daudid en Rogier zeggen dankjewel en tot ziens. Het is tien uur 's avonds. B. De onderdelen van de tweede dialoog zijn de volgende: (B1) De twee verkoopsters Jijnken en Grietken begroeten elkaar en maken een praatje. (B2) Jijnken spreekt een potentiële klant, Daniel, aan en maakt reclame voor al haar waren. (B3) De klant vraagt naar de prijzen van verschillende producten. (B4) Zij wil voor een product 17½ stuivers; hij wil alleen 12 stuivers geven. Ze ruziën hevig over de prijzen.

Zij neemt afscheid en vraagt hem op een andere plaats te gaan kijken en klaagt nog eens over zijn gierige attitude. Hij doet een nieuw aanbod dat haar ook niet tevreden stelt. Hij neemt afscheid. Zij zegt dat hij te gierig is en verzoekt hem te vertrekken. Aan het eind stemt hij morrend toe. (B5) Hij geeft haar geld dat meer waard is, maar zij kan geen wisselgeld in die valuta geven en wil niet meer ontvangen dan de goederen waard zijn. Hij geeft haar ander geld. (B6) Zij biedt hem aan de goederen te laten dragen. Hij slaat het aanbod af en neemt afscheid. Zij bedankt hem, biedt hem aan weer te komen en belooft hem een goed aanbod te doen. Hij zegt dat hij dat graag zal doen. C. De derde dialoog bestaat uit de volgende delen: (C1) De schuldeiser Morgant komt bij zijn schuldenaar Gautier. Gautier doet eerst alsof hij zich Morgant niet herinnert en ook niet wat hij hem schuldig is. Morgant identificeert zich en herinnert Gautier aan zijn schulden (10 pond en 4 shilling) en de verstreken termijn. Gautier zegt dat hij zijn schulden op dit moment niet kan terugbetalen, omdat zijn eigen debiteuren hem niet hebben betaald. Hij zegt tegen Morgant dat hij niet zo streng moet zijn, maar dat God wil dat mensen geduld met elkaar hebben. Morgant is het daarmee eens, maar zegt dat hij ook geld moet terugbetalen aan anderen. (C2) Gautier brengt Morgant naar Ferrand, die als borg zal dienen. In het gesprek beweert Gautier dat Morgant heeft gezegd dat de schulden maar negen pond zijn. Morgant zegt dat dit niet het geval is, maar uiteindelijk stemt hij toe dat de schuld negen pond zal zijn. Gautier zegt dat hij het bedrag binnen tien dagen zal betalen; Ferrand zegt dat als Gautier dat niet doet, hij zal betalen.

Voordat we het boek analyseren, moeten we een paar algemene opmerkingen maken over hoe realistisch de spreektaal is die in het boek wordt weergegeven. Door opmerking “van nieuws geordineert. Een weder omgecorrigeert” kunnen we zeggen dat de Nederlandse vormen niet zomaar een kopie zijn van een eerdere versie, maar bedoeld zijn als Nederlands van 1527. Zeker zijn het niet helemaal reflecties van natuurlijke taal; het zijn modelzinnen (cf. Radtke 1994, 28). Dit zal het geval zijn wanneer er passages zijn die lijken op woordenlijsten. We kunnen zeggen dat dit voor die tekstsoort het typische “register” lato sensu is. En natuurlijk zijn er, net als in moderne taalhandleidingen, geen onderbrekingen of fouten: het is een tekst van gesproken conceptie, maar geschreven medialiteit (zie Koch/Oesterreicher 2012). Verder is het mogelijk dat de twee talen elkaar in hun vormen hebben beïnvloed. We weten niet of Noel van Barlaimont zijn Nederlands deels heeft aangepast om Franse constructies weer te geven; maar aangezien lexicale en morfosyntactische verschillen vrij frequent zijn,

kunnen we aannemen dat dergelijke aanpassingen zeldzaam zijn. Als er niet-letterlijke equivalenties zijn, zijn ze waarschijnlijk een afspiegeling van echt taalgebruik; hoe meer consistente verschillen er worden gebruikt, hoe waarschijnlijker het is dat de vertalingen idiomatisch zijn (Grzega 2013, 109). Bovendien heeft het boek didactische doelen. We kunnen er niet van uitgaan dat het “script” (zie Schank/Abelson 1977, 41) inzake structuur natuurlijk is; er zijn waarschijnlijk meer “slots” dan in een natuurlijke dialoog voorkomen. Maar we kunnen er ook van uitgaan dat het veelvoorkomende contact tussen Vlaamse en Franse mensen een soortgelijke cultuur gevormd heeft die deze dialogen weerspiegelen. Deze dialogen (met al hun schijnbaar marginale of overbodige wendingen vanuit een modern gezichtspunt) kunnen waarschijnlijk geïnterpreteerd worden als essentieel in Frans-Nederlandse ontmoetingen van die tijd.

Onderzoeksvragen

Wanneer we met deze voorbehouden rekening houden, kunnen we de volgende pragmalinguïstische aspecten van taalhandelingen goed analyseren:

- Welke aanspreekvormen zijn typisch?
- Wat zijn formules in de expressieve taalhandelingen: begroeten, bedanken en afscheid nemen?
- Wat zijn formules en patronen in geintjes?
- Wat zijn formules in commissieve taalhandelingen?
- Wat zijn formules en patronen in directieve taalhandelingen?
- Wat zijn formules voor de reacties op deze handelingen?

Het artikel is niet gericht op een uitdrukkelijke vergelijking van de Nederlandse en de Franse versie (behalve dan dat de verschillen worden gezien als een bewijs voor authentiek taalgebruik). Het artikel is ook niet gericht op een expliciete vergelijking van het Nederlands van de jaren 1520 en het Nederlands van de jaren 2020. Het beoogt enkel een beschrijving van het Nederlands van de jaren 1520 met betrekking tot de eerder genoemde selectie van pragmalinguïstische aspecten.

Methode

Wij zullen overwegend een kwalitatieve corpusanalyse uitvoeren, hoewel wij erop zullen wijzen als iets slechts zelden voorkomt. Een kwantitatieve studie heeft geen zin, aangezien het hier niet gaat om een protocol van echte taal.

In de citaten gebruik ik volledige vormen en niet de afkortingssymbolen van het origineel (d.w.z. een streepje over de laatste letters voor uitgangen met *n*, een superscript haakje voor de uitgang *-er* en de combinaties <*n*₃> en <*d*₃> voor *niet* en *dat*). Ik bewaar de grafische variaties van lange <ɪ> en korte <s>, <u> en <v>, <i> en <J> en <y>. Een schuine streep in de citaten is ook een schuine streep </> in het origineel en heeft de functie van een punt of pauze wanneer twee zinnen in een regel beginnen; verder worden in het origineel geen leestekens gebruikt (geen punt of vraagtekens aan het eind van zinnen). Voor een betere leesbaarheid gebruik ik een verticaal streepje (|) om een regeleinde aan te geven. Een lang streepje (—) in de korte citaten betekent een nieuwe spreker op een nieuwe regel in het origineel.

Wij zullen onze bevindingen, indien mogelijk en nuttig, ook verbinden met andere diachrone studies en met het MNW en het WNT wat lexicologische kwesties betreft (WNT heeft Barlaimont [1536] als oudste versie in de bronnen) en met Van der Horst (2008) wat grammaticale kwesties betreft.

Analyse

Aanspreekvormen

In veel Europese talen is er een informeel en een formeel aanspreekvoornaamwoord, T-vorm en V-vorm genoemd. In ons corpus is er echter maar één vorm (als in de Franse versie), ongeacht of vader en zoon, moeder en zoon, broers, vrienden of mensen op grotere afstand met elkaar praten: de onderwerpsvorm is *ghi*, de objectvorm *u*. (In vragen is er enclise: hier worden een werkwoordsuitgang *-(e)t* en het daarop volgende voornaamwoord *ghi* samengesmolten tot de uitgang *-di*, bijv. *comdi* ‘kom jij’, *waer blijfdi* ‘waar blijf jij?’; de imperatief heeft de uitgang *-(e)t*.) Het woord *du* wordt niet meer gebruikt. Dit kan een beetje verrassend zijn, omdat *du* sporadisch nog geprefereerd wordt (zie van der Horst 2008: 810). Maar al van den Toorn (1977: 526) schrijft: “Men neemt aan dat *du* aan het eind van de 16de

eeuw wel goeddeels verdwenen was; we weten echter niet of toen al *j*-vormen in zwang waren.” Maar het is wel mogelijk dat de ontwikkeling in de diverse regio’s verschillend was. Het gebruik is parallel met de Franse versie. We hebben geen exacte informatie over het begin van de 16de eeuw. Maley (1972: 999v.) beweert dat in die eeuw *vous* gebruikt kon worden in alle contexten (zelfs met minderen); *tu* was mogelijk (a) met minderen en (b) met mensen van dezelfde klasse in zeer private contexten en (c) in literaire werken. Zij baseert zich op informatie van Estienne Pasquier, die in de tweede helft van de 16de eeuw leefde, maar het is heel goed mogelijk dat het Frans dat in ons corpus wordt gebruikt al authentieke gebruiken vertoont.

Onder familieleden gebruiken jongere mensen met oudere mensen een verwantschapsterm, deels voorafgegaan door *mijn*. Oudere mensen gebruiken met jongere mensen de naam. Mensen van dezelfde generatie gebruiken met elkaar de naam of de verwantschapsterm, deels voorafgegaan door *mijn*. Het gebruik van *mijn* is niet parallel in de Nederlandse en Franse versie. Daarom kunnen we ervan uitgaan dat dit een realistisch gebruik van het Nederlands is.

Het gebruik van *neue* en *nichte* is ruimer dan de tegenwoordige vormen *neef* ‘zoon van broer/zus; zoon van oom/tante’ en *nicht* ‘dochter van broer/zus; dochter van oom/tante’. Als aanspreekvorm wordt *neue* gebruikt wanneer Ian Daud (broer of neef van Ians vader) aanspreekt en wanneer Ians moeder haar Daud aanspreekt; de aanspreekvorm *nichte* wordt gebruikt wanneer Daud Ians moeder aanspreekt en het woord wordt gebruikt wanneer Ians moeder vraagt naar de vrouw van Daud (*Waer is mijn nichte?*): Uiteraard betekenen de woorden gewoon ‘mannelijk verwant in hoger dan de tweede graad’ en ‘vrouwelijk verwant in hoger dan de tweede graad’ (en niet alleen voor bloedverwanten zoals het MNW [s.v. *neve*, *nichte*] beweert en misschien meer dan ‘verre neef’ zoals het WNT [s.v. *neef*] zegt, maar zoals het WNT *nicht* beschrijft: ‘een vrouw tot wie men in eenigszins verre familiebetrekking staat’). In de Franse kolom worden ze gegeven als *cousin* en *cousinne*.

Als de twee handelaarsters elkaar begroeten (scène B1), gebruiken ze de aanspreekvorm *gheuader*, die blijkbaar zoals in het latere Middelnederlands (MNB s.v. *gevader*) niet alleen voor mannelijke goede kennissen bestemd is (terwijl in de Franse versie de vrouwelijke vorm *commere* gebruikt wordt).

De ene handelaarster gebruikt *vrient* met de klant. Ze gebruikt *mijn vrient* zelfs als ze boos is vanwege zijn lage aanbod (B4).

(1) *Wildi mijn ghelt hebben – Alfo niet mijn vrient*

Dit laatste gebruik is ook opgenomen in het MNW (s.v. *vrient*), maar ontbreekt in het WNT (s.v. *vriend*), die *vriend* alleen ziet “aan wien iem. door genegenheid, aanhankelijkheid, vertrouwelijkheid en pers. voorkeur verbonden is, resp. die iem. zulk een genegenheid e.d. betoont” (met zelfs Berlainmont 1536 als bewijs). De klant gebruikt *vrouwe*. I[an] (eigenlijk had Barlainmont *F[ranchois]* moeten schrijven, want hij is degene die de deur opendoet) vraagt Hendrik om binnen te komen met het adresformulier *mijn vrient*. Zelfs Morgant, die zijn geld terug wil van Gautier, spreekt hem aan met *mijn vrient*. Dit is later ook gebruikt door de crediteur met de debiteur en de borg.

De eigennaam kan zelfs worden gebruikt door mensen die geen familielid zijn en lager in de sociale rangorde staan. Hendrik en Lucas zijn beiden bedienden, maar zij spreken Ians vader Peeter aan met zijn naam.

Voor iedereen, van een paar tot een groep, wordt de vorm (*alle*) *geselschap* gebruikt. Hendrik begroet zo (A7):

(2) *God feegen | alle tgheselschap.*

Maar dit is toch een beetje zeldzaam, want normaal gaat het aanspreken van de belangrijkste persoon van de groep vooraf. Lucas begroet zo (A10):

(3) *Goeden auont peter | ende v gheselschap.*

Twee andere uitzonderingen zijn aan het einde van Ians tafelgebeden (A6, A12):

(4) *god feegen v mijn vader | ende mijn moeder | ende alle u gheselschap*(5) *wel moet v becomen | mijn vader ende mijn moeder | ende alle u gheselschap*

Als Peeter binnenkomt met zijn gast Daudid, ziet Ian zijn vader als de belangrijkste persoon (A4):

(6) *weeft willecome mijn vader ende u gheselschap.*

Voor *gezelschap* het WNT (s.v. *gezelschap*) noemt de betekening ‘Al de mensen die, toevallig of opzettelijk, ergens bijeen zijn’, maar niet als aanspreektitel. Ook in het MNW (s.v. *geselschap*) ontbreekt dit gebruik.

We kunnen het volgende systeem vasthouden:

Ken ik de persoon?

1. Ja. > Is het een familielid?

1.1. Ja. > Van een oudere generatie?

1.1.1. Ja. > verwantschapsterm

1.1.2. Nee. > verwantschapsterm, naam

1.2. Nee. > Is het een beroepscollega?

1.2.1. Ja. > ghevader,

(naam?) 1.2.2. Nee. > naam,

vriend

2. Nee. > Is het een man?

2.1. Ja. > (mijn) vriend

2.2. Nee. > vrouwe

Begroeting

Voor het expressieve script-slot „begroeting“ vinden we de volgende combinaties van formules (parallel in de Franse versie; zonder aanspreekvormen):

- zonder groet, medias in res (verkoopster aan klant [B2], crediteur aan borg [C2])
- *God gheue v goeden auond* [...] – zonder tegengroet (Ian aan zijn moeder [A2], misschien zonder tegengroet omdat zij kwaad is over zijn vertraging)
- *God gheue v | goeden dach* [...] – *Ende u alfo | goeden dach geue v god* (Hermes en Ian [A1])
- *God gheue v | goeden dach* [...] – *Ende u alfo* [...] (de twee handelaarsters [B1])
- *God seeghen alle tghefelfchap* – *Willecome* (Hendrik een Peeter [A7])
- *Goeden auont* [...] [+ vraag of de “meester” thuis is] – zonder tegengroet, direct het antwoord op de vraag (Lucas aan Ian [A7])
- *Goeden dach* [...] – *Ende v oock (in de kritische situation tussen crediteur en debiteur [C1])*
- *Weeft willecome* [...] (zie ook MWB s.v. *willecome* vanaf de 14de eeuw)

en WNT s.v. *willekom*^I vanaf 1520) – zonder tegengroet (Ian aan Peeter en Daud [A4])

- *Weeft willecome* [...] – *ic dancke v* [...] (Maeyken en Daud [A4])

Er zijn niet genoeg situaties om een precies systeem vast te stellen. Maar we kunnen dit vasthouden: (1) Er zijn geen volledige echo-formules, alleen een gemodificeerde echo-formule, een pseudo-echo, gevallen zonder tegengroet, complementaire reactie en contrast-formule. (2) Wij zien dat er volledige formules en elliptische formules zijn. De volledige formules met “dag” of “avond” zijn altijd gecombineerd met “God geve u” (nooit “ik wens u”). Het MNW (s.v. *God*) werd aantoonbaar al in de 14de eeuw gebruikt. Bovendien zijn dit begroetingspatronen die ook voor andere Europese talen zijn waargenomen, bijvoorbeeld voor het Engels (zie Grzegza 2008, die ook begroetingspatronen voor het 16de-eeuwse Engels opmerkt die niet in ons corpus voorkomen: de wens voor vrede, de wens voor welzijn, de vraag over welzijn, vormen met een performatief werkwoord “ik wens u” of “ik groet u”). Het korte patroon “Goeden dach/auont” ontbreekt in MNW (s.v. *dach*, *avont*) en WNT (s.v. *dag/avond*).

Om contact te maken met iemand aan de deur, voor het openen, zijn er de volgende dialogen (A5 en A7; meestal parallel in de Franse versie, uitzonderingen zijn hier vermeld):

- (7) *wie is daer vore* –
Het is vrient | doet de dore open [en niet „open de dore“ als in de Franse versie] –
Sidi daer rogier –
Ja ic
- (8) *Is daer yemant* –
Ja et doet / open ic heb hier gheweest meer dan een halue ure –
wat belijft u –
Goeden auont vrient [met demonstratief in de Franse versie: *mon amy*] |
is die meester tuys

Door de laatste passage zien we dat kloppen op de deur (niet een soort deurbel) gebruikelijk was en dat het kon gebeuren dat je geruime tijd probeerde je verstaanbaar te maken.

Geintje (of small-talk)

Na de eigenlijke begroeting is er soms een uitbreiding van de begroetingsfase en dus van de sociale functie van het gesprek. Hermes vraagt Ian hoe het met hem gaat, en Ian zegt „goed/wel“ en vraagt terug (A1):

- (9) *hoe vaerde ghi –
hoe ic vaere | ick vare wel god danck | tot uwen ghebode |
ende ghi hermes | hoe ift met u / wel –
ick vare ook wel*

Dan vraagt Hermes hoe Ian's vader en moeder zijn – alles met het werkwoord *varen* in Vlaams en *se porter* in het Frans. Op dezelfde manier vraagt Peeter aan Hendrik hoe het met zijn oom gaat en vervolgens ook hoe het met alle mensen in zijn huishouden gaat. Het antwoord is *Tis al in goeden punte* (de Franse constructie is „Alles is in goed punt“). De knecht Lucas wordt alleen gevraagd hoe het met zijn meester gaat. Deze patronen worden ook vandaag gebruikt. De eerste bewijzen voor deze vraag zijn volgens het MWB (s.v. *varen*¹) van de periode 1400–1420 en de periode 1545–1570, maar – wanneer wij de context in de originele bronnen bekijken (*Een abel spel ende een edel dinc van den hertoghe van bruyswijc* en *Een ghenouchellicke clute van Nu Noch*) – nog als echte vraag met een echte langer antwoord. In ons corpus zien we dat de pragmatisering al 1527 plaats gevonden heeft, tenminste in het Vlaams.

Ook de vraag of er nieuws is vinden we in de eerste dialoog, met een routineformule als antwoord die in de Franse versie parallel is (A10):

- (10) *Lucas sidi daer –
Jae ick peeter –
wat segdi nieuws –
Niet veel peeter –
Hoe vaert u meester.*

Directieve en commissieve taalhandelingen en reacties op deze taalhandelingen

Eén type van directieve taalhandelingen zijn aanzoeken. Zijn aanzoeken verbonden met bepaalde formules? De patronen zijn parallel met de Franse versie. De normale constructie is alleen de imperatief (onverschillig of het een verzoek of eerder een bevel is). Een keer vinden we de formule *ik bids*

u (met en enklitische *s* van de genitief van *het*), toen Tanneken Rogier aanspreekt, zodat hij haar zijn mes geeft (A8):

(11) *Rogier leent mi v mes | ick bids v*

Deels gebruikt men een vraag, vooral in een kritische context, maar het is niet altijd duidelijk of het een indirecte taalhandeling is of daadwerkelijk en of er antwoord verwacht wordt. Voorbeelden van het laatste patroon zijn (A2, A6):

(12) *Ian waer fidi | [...] | waer blijfdi | waet maekt ghi daer*

(13) *Waerom en eet ghi niet | uwe pottagie | die wile datfe heet is*

Het is ook opmerkelijk dat de directe formuleringen zo present zijn, zelfs voor gezichtsbedreigende handelingen (Brown/Levinson 1980), met andere woorden: we vinden in de eerste en tweede dialoog vormen van positieve beleefdheid („laat ons”), van Maeyken en Peeter (A5, A12).

(14) *Peter laet ons gaen fitten*

(15) *Nu laet ons drincken | nade gratien | om aflaet te winnen*

En we vinden in de eerste en tweede dialoog slechts één strategie van negatieve beleefdheid (als Franchoy's zijn vader aan de eettafel roept, A5):

(16) *ghi muecht gaen eten | alft v belieft | Rogier is comen*

Franchoy's geeft zijn vader ook een argument voor zijn aanzoek. Er zijn geen “off-record” strategieën (d.w.z. heel indirect) in de zin van Brown en Levinson (1980). Zelfs in de derde dialoog in het geval Gautier nog om acht dagen verzoekt om zijn schulden aan Morgant te betalen, gebruikt hij de sterke frase *ghi moet noch | acht dagen patientie hebben*: Dit is verrassend aangezien constructies met “kunnen” gebruikelijk zijn in bijvoorbeeld het Frans van die en andere periodes (zie bijv. Frank 2011; het oudste bewijs in het WNT [s.v. *kunnen*] is uit de 19de eeuw), maar ook van der Horst (2008, 910–911) noemt deze functie van “kunnen” niet. Wat van der Horst (2008, 860 & 873 & 921) noemt, maar niet in ons corpus te vinden is, zijn conjunctivus, lange infinitief en de constructie “*willen* (wil jij) + infinitief” (de “omschreven infinitief”). Een indirecte strategie is alleen in de derde dialoog te zien als Morgant Gautier aanspreekt om zijn geld te

krijgen voor de gegeven goederen (C1); eerst daarna gebruikt hij een strategie van negatieve beleefdheid (dit kan natuurlijk in de Franse versie alleen parallel zijn):

- (17) *M Ghi weet wel | waaerom dat ic hier come | doedij niet –*
G Neen ick fekere –
M Hoe en weet ghi niet | wie ick ben | kent ghi mi niet –
G Neen ick fekere | wie fidij –
M Hoe hebdi vergeten | dat ghi laeft hadt | comenfcappe van mi –
G Ja het is feker waer –
M Wel wanneer fal ic hebben | mijn ghelt van v –

Wat zijn korte reacties op een verzoek? Wanneer de andere persoon hieraan gehoor wil geven, doet deze het gewoon (zonder woorden) of gebruikt de constructies *ik sal het doen* of *wel*. Vormen van korte reacties vinden we in het corpus niet.

Een aanbieding is een commissieve taalhandeling, deels een commissieve en directieve taalhandeling. Hier vinden we – parallel in het Vlaams en in het Frans – eveneens vele imperatieven. Maar het gebruik van modale hulpwerkwoorden (*willen we ...*, *wildi ...*) komt ook voor, deels gecombineerd met een *ik bid* [*e*]s u (Frans *je vous en prie*) of een [*a*]ls[*he*]tub[*e*]lieft (Frans *s'['il vous plait]*):

- (18) *Willen wi doen brengen vanden feluen* (A6)
 (19) *wildi noch teten hebben | segghet ftoutelick* (A6)
 (20) *peeter hoe veel wijns | hebben wi ghehadt | we willen betalen | den wijn* (A12)
 (21) *wildijt gedraghen hebben* (B6)
 (22) *maect alle goet chiere | ick bids u* (A6)
 (23) *ghi fulter af betalen | xvij. ftuuers enn een half | lft dat v belieft* (B4)

We vinden ook de structuur “ik sal” als in het volgende voorbeeld aan de eettafel.

- (24) *ic falt v fchencken noch eens al vol*

Hoe reageert men op aanbiedingen? Een “ja” wordt gewoonlijk gegeven als *Ja[e]* plus het voornaamwoord dat hoort bij de werkwoordsvorm in de vraag, bijv. hier:

- (25) *hebdi ontbeten – ia ic* (A1)
- (26) *is dat v fone – ja et* (A4)
- (27) *is v vader thuys – ja hi* (A5)

Omdat het Franse equivalent dit kenmerk niet heeft, moet het wel echt Nederlands zijn. Een eenvoudig *Ja[e]* is zeldzaam.

Indirecte korte bevestigingen zijn Peters *ic bens te vreden*, nadat Maeyken hem zegt dat hij zou gaan zitten aan de eettafel (A5), Rogiers *ic bens te vreden*, nadat Tanneken hem geld wil geven om zijn mes te onthouden (A8) en Morgants *ick ben(s) te vreden* (viermaal), nadat Gautier Morgant en borg wil presenteren en Ferrand Morgant garant staat om voor Gautier te betalen als hij daartoe niet in staat mocht zijn (C1 en C2, parallelle constructie in de Franse versie: „je (en) suis content“). Het gebruik is vergelijkbaar met het moderne *akkoord*. Dezelfde uitdrukking *ick ben(s) te vreden* wordt gebruikt wanneer Peeter het aanbod van Tanneken aanneemt hem haar drinkschaal te geven (A9). Het MNW (s.v. *vrede*) schrijft: “In de 16de eeuw heeft **te vreden** de bet. van ndl. **tevreden**, fra. *content*. Kil. *te vrede*, contentus, aequus, quietus; *te vrede zijn*, quietum esse, acquiescere, non esse sollicitum enz.; *ick bens te vreden*, placet, per me licet”. Helaas zijn er geen concrete citaten. In het WNT ontbreekt de frase. Met ons corpus kunnen we nu zeggen dat dit gebruik met de betekening ‘akkoord’ (of misschien ook ‘bedankt’ na de garantie van de borg) tenminste in de jaren 1520 normaal was.

Het woord *graag* is er in deze functie nog niet (zie WNT s.v. *graag*, vanaf de 18de eeuw voor deze betekening). Voor het Franse volentiers vinden we in ons corpus *gaerne* (dit lemma ontbreekt in het MWB en in het WNT), toen Tanneken en Daid proosten (twee keer) (A11) en toen de verkoopster haar klant aanbiedt om nog eens te komen (B6).

- (28) *Dauid brenget mi eens –*
Dat fal ic gaerne doen | ic brengt v met goeder herten –
wel moet v becomen | ick wacht gaerne
- (29) *ik fal v goeden coop geuen – wel vrouwe | ik falt gaerne doen*

Danken voor iets wat een andere persoon gedaan of gezegd heeft

In de laatste sectie hebben we gezien dat “danken” een vorm van reactie op een aanbieding is. Maar het is ook een vorm van reactie op iets dat een andere persoon gedaan of gezegd heeft. Men kan dat ofwel als een expressieve taalhandeling ofwel als een declaratieve taalhandeling in Searles zin begrijpen. Één vorm van dankbaarheid zijn uitdrukkingen met het zelfstandig naamwoord voor “dank” of het werkwoord voor “danken” (wat het in Austins [1962] terminologie een performatieve uitdrukking maakt en dus een declaratieve constructie in Searles terminologie). De eerste drie punten zijn parallel in de Franse versie:

- *Ick dancke v* (Maeyken tot Rogier, omdat hij haar een stuk vlees gaf [A9]) en *Ic dancke v* (Ian tot Daudid, voor het compliment over zijn uiterlijk [A4]; Daudid tot Maeyken, als antwoord op haar *Willecome* [A4])
- *wi bedancken v – Ic dancke v oock dat ghi ghecomen sijt* (vertrek na het diner [A12])
- *Ghi fult mi bedancken uwen meester* (Peeter aan Lucas, voor het cadeau van de meester van Lucas [A10])
- *grooten danck* (Jijnen aan het einde van het koopje [B6])

Beide werkwoorden *dancken* en *bedancken* zijn verbonden met hetzelfde éne Franse werkwoord *remercier*. Daarom kunnen we aannemen dat de variatie realistisch Nederlands is. Dat we een Nederlandse accusatief enkelvoud *grooten danck* hebben voor het Franse casusloze meervoud *grant mercys* maakt het ook waarschijnlijk dat het Nederlands hier natuurlijk is.

Deels is er geen formule: De kinderen worden niet bedankt voor een “dienst” die ze verrichten. Maar tijdens de normale gang van zaken bij de maaltijd is er geen dankwoord (van niemand) voor het snijden van vlees (afgezien van één keer hierboven genoemd), het doorgeven van een pot of het geven van een mes. Misschien moet men zich een knikje of een glimlach voorstellen; misschien vond de auteur het niet nodig om de formule steeds weer te noteren.

Er zijn ook passages die gezien kunnen worden als indirecte manieren om te bedanken. Wanneer Ian zijn moeder het brood laat zien dat hij heeft gekocht, zegt ze: *Ghi hebt wel gedaen*. Toen Maeyken een toast uitbrengt om de maaltijd te openen, bedankt Daudid indirect voor de maaltijd: *Hier is wel waer mede | ghi hebt te veel koften gedaen* en Rogier zegt even later:

Hiere is wel | om goede chiere te maken. Toen Ian Lucas intreden laat, reageert hij met *God seegen u*:

(30) *Lucas gaet binnen – God seegen u*

Dit kan als dank of begroeting gezien worden (zie boven: *God segen alle geselschap*) en wat niet precies de Franse constructie is (*dieu le vous benie*), zodat de Vlaamse constructie waarschijnlijk idiomatisch is. Nadat de klant Jijnken het geld gegeven heeft, zegt ze *Nu ben ic te vreden*. Ook als de debiteur Gautier en de borg van Ferrand garanderen dat zij betalen zullen, gebruikt Morgant de frase die wij als accepteren of als bedanken (of als ‘akkoord’) interpreteren kunnen (C1, C2).

(31) *ic fal v betalen | oft ic fal v borghe gheuen – Wel gaen wi | ick bens te vreden*

(32) *ic fal v betalen – ick ben te vreden*

Alle zinnen zijn parallel geconstrueerd in de Franse versie.

Afscheid

De expressieve taalhandeling “afscheid nemen” bestaat in ons corpus alleen eens uit een korte, eenvoudige formule, namelijk in de derde dialoog tussen de crediteur, de debiteur en de borg – het is niet volledig duidelijk wie spreekt, want de namen van de sprekers missen) (C2):

(33) *nu adieu
adieu mijn vrient*

Normaal vinden we in ons corpus sequenties van sommige frasen. De eerste is tussen Ian en Hermes (A1):

(34) *[I] te gode hermes
H hebdi so grooten haeft | en heeft ons meester | na mi niet geuraecht
I ic en hebs niet gehoort | ic en mach niet langer beyden | adieu ic gae
H gaet god geleyde v*

In deze frase wordt gevraagd waarom de andere persoon wil gaan en zijn grond niet accepteert. Het Vlaams *ic gae* is niet volledig precies het Frans *je m'en vay* “ik ga me ervan”, zodat de Vlaamse frase waarschijnlijk authentiek is. De tweede afscheid is wanneer Hendrik gaat en Peeter en Franchoy hem eerst nog iets te drinken geven willen (A7):

- (35) *[H] god geue v goeden nacht*
P Beyt hendric | drinct eer ghi gaet
H Ic en heb geen en dorft | ick dancke v
F beyt ghi moet eens drincken
H Ic moet gaen

Of de frase “Ic moet gaen” zonder of na een drank volgt, kunnen we niet zeggen. Een soortgelijke situatie hebben we als Lucas wil gaan (A10).

- (36) *L Goeden auont peeter | ende v gheselschap*
P Goeden auont lucas | hebdi ghedroncken
L Jae ick peeter

Als Daud en Rogier willen gaan (A12), gebruikt Maeyken dezelfde vraag als boven Hermes, zeggen ze dat het al tien uur is, wat eerst genegeerd wordt door *T[anneken]* (een fout voor *D[avuid]?*); dan wil Maeyken een lantaarn laten halen, maar Daud zegt dat dit niet nodig is. Daarna volgt de eigenlijke afscheidsgroet van *H* (waarschijnlijk een fout voor *R[ogier]*) met antwoord van Peeter.

- (37) *[D] wi willen henen gaen | het is tijt*
M wat haefte hebdi
T [D?] Het is wel thien uren
M Ten is noch niet
R This emmers
M Jan haelt de lanteerne
D wi en willen | de lanteerne niet hebben | het is claer weder | ten is gheen noot
H[? R?] god geue v goeden nacht
P Ende v oock | te gode beuele ick v [Frans: A dieu vous commande]

Aan het einde van de dialoog tussen de handelaarster (Jijnken) en de klant (Daniel) vinden we de volgende frasen (de namen missen in het origineel) (B6).

- (38) *adieu vrouwe* –
grooten danck vrient | alf ghi te doene hebt van eenich dinck |
coemt tot my |
ic sal v goeden coop geuen –
wel vrouwe | ick falt gaerne doen (| of –)
te gode fidij gheboden [Frans: *A dieu soyez commande*]

Omdat het Franse werkwoord *commander* eens *bevele(n)* en eens *bieden/gheboden* is, kunnen we ervan uitgaan dat de Nederlandse vormen authentiek zijn.

Laten wij nogmaals samenvatten. Voor de expressieve taalhandeling “afscheid nemen” gebruikt de tekst, anders dan bij begroetingen, tweemaal een volledige echo-formule: *Goeden avont* – *Goeden avont* en *(nu) adieu* – *adieu*. De rest zijn contrast-formules. Ook in deze uitdrukkingen (zoals in de begroetingen) speelt “God” een centrale rol (“God geve u goede nacht”, “God geleide u”, “te God beveel ik u”, “te God wees geboden/toevertrouwd” “te God”, deels in de Franse versie *adieu*. Dit is opnieuw het geval in het Engels van dezelfde tijd (bijv. Grzega 2005). Het is opmerkelijk dat in het corpus *Goeden dach* en *Goeden nacht* nog steeds geïnterpreteerd worden als een wens waarvoor je bedankt, terwijl de reactie op *Goeden avont* ook *Goeden avont* is: de complementaire formule is een kopieerformule geworden en is dus verder gevorderd in het proces van pragmatische inflatie of discursivering (zie Arnovick 1999) of pragmaticalisering (zie Erman/Kotsinas 1993). *Te gode* lijkt een leenvertaling van het Franse *Adieu* (< *a dieu*) te zijn. In het MNW (s.v. *God*) staat alleen een combinatie *Blivet te Gode* uit de 14de eeuw. Het eerste bewijs van de frase *Te Gode* zonder werkwoord dat het WNT (s.v. *God*) geeft, is 1588, maar – zoals we kunnen zien – is de frase al in 1527 gewoon. *Adieu* ontbreekt in het MNW; in het WNT (s.v. *Adieu*) is het eerste bewijs van 1600, maar, als we kunnen zien, de frase is ouder.

In de prijsonderhandeling tussen Jijnken en Daniel (B4) zijn er ook twee slots waar we een strategische (onbeleefde) afscheidsformule vinden, omdat de gesprekspartner misschien zijn aanbod verandert. Inderdaad gaat de discussie verder. De afscheidsvormen hier zijn zoals de echte afscheidsformules (*adieu* en formules met “God”).

- (39) *D Ic en mach niet meer geuen*
I Wel god gheleyde v | gaet elders beſien | oft ghi condit | beteren
coop hebben
- (40) *Neen ſeker om dien prijs*
D Nu adieu ic gae
I Wel god gheleyde v | nu coemt hier nemet

Aanvullende opmerkingen over het script

Aangezien het hier gaat om een tekst met twee parallelle versies waarin de scripts vastliggen en slechts een specifiek slot enige variatie kan vertonen, hebben wij besloten ons te concentreren op de routine slots. Toch zal ik enkele opmerkingen maken over de structuur van het slot die voor Barlainmont relevant lijken te zijn geweest voor interculturele ontmoetingen tussen mensen uit Vlaamse en Noord-Franse regio's. Ze kunnen als basis dienen voor verder onderzoek.

1. Small-talk: Een typisch thema in moderne small-talk is het weer. Het enige geval waarin het weer een (zeer kleine) rol speelt, is als verkoopster Jijnken haar collega de vraag stelt wat zij zo vroeg in de kou aan het doen is (B1).

- (41) *wat maekt ghi hier | fo vroeſch in de couwe –*

Maar het is niet het weer zelf dat het centrum van de vraag is, zodat ook hier een persoonlijke vraag het thema is. En aangezien Jijnken zelfs hier zo vroeg is, is dit natuurlijk geen zinvolle vraag, maar pure small-talk. Een patroon voor small-talk dat tegenwoordig als vrij zeldzaam zou worden beschouwd is het volgende: Hermes vraagt aan Ian of hij op dit uur nog aan het vasten is of dat hij al ontbeten heeft (A1, parallel in de Franse versie).

- (42) *Vast ghi noch | en hebdi niet ontbeten*

De al typische vraag over de gezondheid wordt niet gesteld aan de bediende. De eerste bediende die binnenkomt, wordt direct gevraagd naar het hopelijk goede motief van zijn bezoek, de tweede naar de gezondheid van zijn meester. Er zijn ook passages van fatische taalhandelingen in het midden van een gesprek en het is een niet-situationeel onderwerp voor

small-talk, met een onpersoonlijk onderwerp: Rogier en Daud praten over politiek. Daud vraagt Rogier of hij geen nieuws heeft te melden, maar wanneer Rogier zegt dat hij alleen over goede dingen kan spreken, wil Daud niet over vrede praten. Het Franse woord *pais* wordt hier gebruikt. Rogier zegt dat vrede volgens hem in ieder geval ver weg is. Daud vraagt of hij niet gehoord heeft van de nederlaag van de Franse koning in de strijd tegen Spanje. Rogier antwoordt dat hij dat wel gehoord heeft, maar dat er zoveel leugens zijn dat je niet weet wie je moet geloven. Volgens hem vertellen de mensen veel wonderen, maar God alleen weet wat er zal gebeuren. Toen de mensen vrede met hem zouden willen sluiten, zou de andere oorlog niet lang meer duren. Het origineel luidt (A11):

- (43) *D Rogier en weet ghi | niet nieus*
R Neen ick fekere | ic en weet niet dan goet
D Spreect men niet van pais
R Ick en weet | van geen pays te spreken |
ick ghelooue dat pays noch verre te foecken is
D Hebdi niet horen feggen | hoe de coninc van vrancrijc | den
strijdt verloren heeft |
tegen de spaengiaerden
R Diet heb ic wel horen feggen | maer men liecht so veel | dat men
niet en weet |
wat gheloouen | men feyt veel wonders | maer god weet alleene |
wat gheschien sal
D Ghi fegt waer
R Waert dat wi wouden | met hem pays maken | dander oorloghe |
en foude niet lange dueren
D Dat is feker waer

Misschien om te voorkomen dat de geplande small-talk verandert in een echt (misschien controversieel) debat, geeft Daud Rogier gewoon gelijk. Wat we niet vinden zijn small-talk passages met een persoonlijk onderwerp.

2. Metaforische illocutie, maar non-metaforische perlocutie: Wanneer Maeyken tegen Ian zegt dat hij de bekera's volledig moet vullen, bekritiseert ze hem onmiddellijk in de vorm van een imperatief plus een negatieve vraag plus het antwoord dat hij ze niet zo vol moet doen, omdat hij de wijn morst (A6).

- (44) *fchenct al vol | en fchenct niet so vol | en fiet ghi niet wat ghi doet |
ghi ftordt*

Dit vertelt ons ook dat de woorden niet letterlijk opgevat moeten worden, maar dat het metaforische gebruik nog niet zo natuurlijk was, tenminste niet voor een jongen.

3. Consensus vinden: In de derde dialoog is het interessant dat de debiteur tegen de crediteur zegt dat hij niet zo streng moet zijn over de schuld, maar dat hij medelijden moet hebben zoals God hem geboden heeft. Het is opmerkelijk dat aan het eind de debiteur werkelijk een deel van de schuld opgeeft, hoewel hij later zelfs liegt met betrekking tot zijn schulden (C2).

- (45) *Wel alfo fi dan | mi dunct nochtans | dat thien is | maer ick ben te
vreden*

In de dialoog tussen Jijnken en haar klant Daniel over prijzen zijn sommige frasen van onvriendelijkheid inclusief afscheidsformuleringen van verkoopster en klant, verzoeken aan de klant om te gaan, het verwijt aan de klant dat hij te gierig is en het verwijt aan de verkoopster dat zij bedriegt (B4).

- (46) *if dat ghi niet geuen en wilt | de vijfthien ftuuers | ic en mach v niet
helpen |
ghi fijt veel te vroet –
Dat ben ick fekere*
(47) *ic en mach niet meer geuen –
Wel god gheleyde v | gaet elders befien | oft ghi coudt | beteren
coop hebben*
(48) *Neen feker om dien prijs –
Nu adieu ic gae –
Wel god gheleyde v | nu coem t hier nemet |
ick en mach niet | mijn hantgifte ontfeffen | ghi fijt mi veel te vroet*

Deze strategieën zouden vallen onder de strategieën van “bald on-record” onbeleefdheid en positieve onbeleefdheid en aanvallen op het “sociale identiteitsgezicht” in de modellen van Culpeper (1996, 2005) en de strategie “bekritisieren” in het model van Bousfield (2008). De reacties zijn in feite “defensieve strategieën” (zie Bousfield 2008). Interessant is dat de

klant uiteindelijk akkoord gaat met de prijs en dat zowel de klant als de verkoopster bevestigen dat ze tevreden zijn over de deal en graag nog eens samen zaken zouden doen. Het lijkt alsof de uitwisselingen moeten worden gezien als een verwacht onderdeel van een “passend” script. Deze observatie van passende onbeleefdheid is tot nu toe niet terug te vinden in onbeleefdheidsmodellen (Culpeper 2017). (Desbetreffend is ook erg interessant dat zelfs Gautiers leugen over de hoogte van zijn schulden – 9 pont in plaats van 10 pont – geen obstakel is dat aan het einde Morgant met een garantie van 9 pont van de borg “te vreden” is.)

4. Vormen van weigering zijn er twee keer wanneer Maeyken haar echtgenoot Peeter vraagt een stukje vlees voor haar en haar zoon Franchoy te snijden en enige tijd later nog eens. Bij beide gelegenheden zegt Peeter eerst dat zijn vrouw en zijn zoon zichzelf moeten helpen, voordat hij uiteindelijk een klein stukje vlees afsnijdt. Is dit bedoeld om de rol van de man in het huis te laten zien? Bij de eerste gelegenheid vraagt hij (A6):

- (49) *Moet ic hem [= Franchoy] dienen | kanhi niet | hem feluen dienen |
 snijdt felue | ghi sijt groot genoech | helpt v feluen | want ic en fal
 v niet dienen |
 ick en diene niemant | dan mi feluen.*

Bij de tweede gelegenheid vraagt hij zijn vrouw: *Hebdi gheen handen*. Zij antwoordt dat ze te ver zit, waarop hij toegeeft (*wel ic fal v dienen*), maar hij geeft haar slechts een heel klein stukje. Zij antwoordt met cynische humor en zij vraagt het tenslotte aan Rogier (A6):

- (50) *Befiet wat hi mi geeft | wat mach dat helpen |
 houdet voor v | ende etet ghi felue
 rogier snijdt mi | van de schouder*

5. Misschien heeft Noel van Barlainmont met opzet humor in het boek verwerkt (ook in de conflictsituaties) om het boek ook onderhoudend te maken. Laten we niet vergeten dat vóór Noel van Barlainmont vele klassieke “colloquies” dialogen presenteerden voor school of met schoolkinderen. Noel van Barlainmont begint zijn boek met een scène die eigenlijk niet past onder het thema avondmaaltijd, namelijk twee jongens, die de school verlaten hebben: één met de zeldzame klassiek-Griekse naam Hermes (als de Griekse god van de reizigers en de handel) die alleen een

korte rol speelt aan het begin, en de ander met de uiterst gewone naam Ian die dan Hermes verlaat voor nieuwe scenario's. Een impliciete hint dat de tijd rijp was voor nieuwe onderwijsbenaderingen?

Eindopmerkingen

Verdere opsporingen van beschrijvingen en reflexen van gesproken Nederlands zullen nodig zijn om zeker te weten welke constructies gebruikelijk waren. Op dit moment kunnen we het volgende zien voor gesproken Nederlands (Vlaams) in de 16de eeuw:

1. Sommige taalstructuren lopen parallel in het (Zuid-)Nederlands en het (Noord-)Frans, zodat we hier niet volledig zeker kunnen zijn of dit echt Vlaams is of slechts een reflectie van het Frans, maar tenminste de eerste en tweede dialoog zijn duidelijk ontworpen als interculturele gesprekken. Dit omvat: (a) een enkel aanspraakvoornaamwoord (b) aanspraaknaamwoorden (verwantschapstermen, vooral de vandaag semantisch restrictievere “neef/nicht”, en “vriend” voor een klant), (b) (volledige en elliptische) begroetingen met de patroon “God geve je/u” [+ morgen/dag/avond], (c) het grote aantal imperatieven voor directieve taalhandelingen (en het infrequente gebruik van positieve, negatieve en indirecte beleefdheid), (d) het grote aantal imperatieven voor commissieve (en commissief-directieve) taalhandelingen, (e) afscheidsfrasen met het element “God”, (f) “ik ben (ervan) tevreden” als dank-formule of akkoord-formule.
2. We kunnen natuurlijk ook niet met zekerheid zeggen of (a) het script op prijzen – inclusief de “passende” onbeleefdheid –, (b) het script op kredieten – inclusief de leugen van de debiteur met betrekking van de schuldenhoogte –, (c) het small-talk onderwerp “oorlog en vrede” en (d) uitgestelde afscheidsscènes werkelijk typisch zijn voor beide talen, Vlaams en Frans, maar wederom: de eerste en tweede dialoog zijn de interculturele situaties.
3. Aan de andere kant zien we de volgende Vlaamse bijzonderheden: (a) het gebruik van *mijn vóór* aanspreekwoorden, (b) het patroon „Hoe vaar jij?“ na de groetformule, (c) de verbinding van de woorden voor ‘Ja’ en ‘Nee’ met voornaamwoorden, (d) *ik dank u, ik bedank u, groten dank* en misschien *God segen u* als varianten van dankbetuiging, (e) naast de frase *te gode* ook het Franse leenwoord *adieu*.

Afgezien van deze pragmalinguïstische bevindingen over het Nederlands, kunnen we ons afvragen of het werk van Barlainmont ons ideeën kan geven voor het omgaan met communicatie vandaag: ons ervan bewust zijn dat politieke communicatie leugens kan bevatten die vrede verhinderen, vreedzaamheid en tevredenheid tonen aan het eind van een onderhandeling (zelfs als de onderhandeling hard was), flexibiliteit en humor proberen om conflictsituaties te overwinnen en deze zaken ook in het taalonderwijs opnemen.

Noten

- ¹ De *Livre des mestiers* uit de 14e eeuw wordt soms gezien als het eerste conversatieboek (zie bijv. Mantou 1969). Maar de *Livre des mestiers* en zijn opvolgers zijn eerder een mengeling van commentaar op typische communicatieve patronen, opsomming van woorden uit een specifiek begripsgebied en monologen, terwijl er zelden passages zijn die deel kunnen uitmaken van een realistische dialoog. Ook werken uit de 15e eeuw die als conversatiehandboeken worden beschouwd, bevatten meestal monologen en dienen eerder om de woordenschat te presenteren.
- ² Voor een indruk van andere uitgaven in de lijn van Barlainmont, zie Rossebastiano (2000, 693–696) of Bouzouita/Vogl (2019); maar de dateringen van het origineel zijn incorrect en de versie van 1691 wordt in deze bronnen niet genoemd. Baddeley/Debrosse (2015, 317–319) noemen het manuscript van 1527, maar zien eveneens de versie van 1691 over het hoofd en geven foutieve informatie over de versie met het Nederlands.

Bibliografie

- Arnovick, Leslie. 1999. *Diachronic Pragmatics: Seven Case Studies in English Illocutionary Development*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. <https://doi.org/10.1075/pbns.68>
- Austin, John. 1962. *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon.
- Baddeley, Susan / Debrosse, Anne. 2015. “Dictionnaires, manuels, traités théoriques.” In *Histoire des traductions en langue française: XVe et XVIe siècles – 1470–1610*, ed. Véronique Duché, 291–354, Lagrasse: Verdier.
- Barlainmont, Noel van. 1527. *Vocabulare van nieuw geordineert. Een weder omgecorrigeert. Om lichtelijc Fransoys te leere lesen / scriuen*

- ende spreken. Antwerpen: Liesvelt. [ms. Staatsbibliothek München, in het cataloog staat per abuis <Garlainmont>]
- Berlainmont, Noel van. 1536. Vocabulare van nyeus gheordineert. Een weder omgecorrigeert. Om lichtelic Francoys te leren lesen / scriuen ende spreken. Amsterdam: Vorstermann. [ms. Harvard Library]
- Bousfield, Derek. 2008. Impoliteness in Interaction. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/pbns.167>
- Bouzouita, Miriam / Vogl, Ulrike. 2019. “Meertaligheid en onderwijs van moderne talen in de 16de eeuw: Het gebruik van het partikel hola als mogelijk voorbeeld voor taalcontact in de Colloquia, et dictionariolum”. *Taal en Tongval* 71/2: 105–135.
<https://doi.org/10.5117/TET2019.2.BOUZ>
- Braun, Friederike. 1988. *Terms of Address: Problems of Patterns and Usage in Various Languages and Cultures*. Berlin: Mouton de Gruyter.
<https://doi.org/10.1515/9783110848113>
- Brown, Penelope, & Stephen Levinson. 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: CUP.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511813085>
- Brown, Roger, & Albert Gilman. 1960. “The Pronouns of Power and Solidarity”. *Style in Language*, ed. Thomas A. Sebeok, 253–276, Cambridge, MA: MIT.
- Colombo Timelli, Maria. 1992. “Dictionnaires pour voyageurs, dictionnaires pour marchands ou la polyglossie au quotidien aux XVIe et XVIIe siècles.” *Lingvisticae Investigationes* 16 (2): 395–420.
<https://doi.org/10.1075/li.16.2.07col>
- Coulmas, Florian. 1981a. “Introduction.” In *Conversational Routine: Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*, ed. Florian Coulmas, 1–17, The Hague etc.: Mouton.
- Coulmas, Florian. 1981b. “Poison to Your Soul: Thanks and Apologies Contrastively Viewed.” In *Conversational Routine: Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*, ed. Florian Coulmas, 69–91, The Hague etc.: Mouton.
<https://doi.org/10.1515/9783110809145.69>
- Culpeper, Jonathan. 1996. “Towards an anatomy of impoliteness.” *Journal of Pragmatics* 25: 349–367.
[https://doi.org/10.1016/0378-2166\(95\)00014-3](https://doi.org/10.1016/0378-2166(95)00014-3)

- Culpeper, Jonathan. 2005. "Impoliteness and entertainment in the television quiz show: The Weakest Link." *Journal of Politeness Research* 1 (1): 35–72. <https://doi.org/10.1515/jplr.2005.1.1.35>
- Culpeper, Jonathan, & Claire Hardaker. 2017. "Impoliteness." In *Palgrave Handbook of (Im)politeness*, ed. Jonathan Culpeper, Michael Haugh & Daniel Kadar, 199–225, Basingstoke: Palgrave. https://doi.org/10.1057/978-1-137-37508-7_9
- Erman, Britt, & Ulla-Britt Kotsinas. 1993. "Pragmaticalization: The case of *ba'* and *you know*." *Studies i Modern Sprakvetenskap* 10: 76–93.
- Ervin-Tripp, Susan. 1972. "Sociolinguistic Rules of Address." In *Sociolinguistics*, ed. by J.B. Pride / Janet Holmes, 225–239, Harmondsworth: Penguin.
- Ferguson, Charles A. (1976/1981), "The Structure and Use of Politeness Formulas." In *Conversational Routine: Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*, ed. Florian Coulmas, 21–35, The Hague etc.: Mouton.
- Frank, Birgit. 2011. *Aufforderung im Französischen: Ein Beitrag zur Geschichte sprachlicher Höflichkeit*. Berlin/New York: de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110235586>
- Grzega, Joachim. 2005. "Adieu, Bye-Bye, Cheerio: The ABC of Leave-Taking Terms in English Language History." *Onomasiology Online* 6: 54–63.
- Grzega, Joachim. 2008. "Hal, Hail, Hello, Hi: Greetings in English Language History." In *A Speech Act History of English*, ed. Andreas Jucker & Irma Taavitsainen, 165–193, Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. <https://doi.org/10.1075/pbns.176.10grz>
- Grzega, Joachim. 2013. *Studies in Europragmatics: Some Theoretical Foundations and Practical Implications*. Wiesbaden: Harrassowitz. <https://doi.org/10.2307/j.ctvbqs73r>
- Hüllen, Werner. 2003. "Textbook-Families for the Learning of Vernaculars between 1450 and 1700." In *History of Linguistics 1999*, ed. Sylvain Auroux, 97–107. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/sihols.99.07hul>
- Koch, Peter / Oesterreicher, Wulf (2012), "Language of Immediacy – Language of Distance: Orality and Literacy from the Perspective of Language Theory and Linguistic History", in: Lange, Claudia et al. (eds.), *Communicative Spaces—Variation, Contact, and Change:*

- Papers in Honour of Ursula Schaefer, 441–473, Frankfurt a.M.: Peter Lang.
- Laver, John. 1975. “Communicative Function of Phatic Communion.” In *Organization of Behavior in Face-to-Face Interaction*, ed. Adam Kendon / Richard M. Harris / Mary Ritchie Key, 215–238. The Hague/Paris: Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110907643.215>
- Laver, John. 1981. “Linguistic Routines and Politeness in Greeting and Parting.” In *Conversational Routine: Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*, ed. Florian Coulmas, 289–304, The Hague etc.: Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110809145.289>
- Maley, Catherina. 1972. “Historically Speaking, Tu or Vous?”, *The French Review* 45/5: 999–1006.
- Malinowski, Bronisław. 1923. “The Problem of Meaning in Primitive Languages”. In *The Meaning of Meaning*, ed. Charles K. Ogden & Ian A. Richards, 146–152. London: K. Paul, Trend, Trubner.
- Mantou, Reine. 1969. Notes sur quelques manuels de conversation “Français-Flamand” du XVe siècle.” *Mémoires et publications de la Société des Sciences et des Arts des Lettres du Hainaut* 82: 157–197.
- MNW = Middelnederlandsch Wordenboek, ed. Jakob Verdam et al., <<https://mnw.inl.nl>>
- Radtke, Edgar. 1989. “Eine unbekannte Ausgabe der viersprachigen Wörter- und Gesprächsbücher nach Noël de Berlaimont.” *Historiographia Linguistica* 16 (1–2): 205–209. <https://doi.org/10.1075/hl.16.1-2.17rad>
- Radtke, Edgar. 1994. *Gesprochenes Französisch und Sprachgeschichte: Zur Rekonstruktion der Gesprächskonstitution in Dialogen französischer Sprachlehrbücher*. Tübingen: Niemeyer. <https://doi.org/10.1515/9783110936223>
- Rossebastiano, Alda. 2000. “The Teaching of Languages in the 15th through the 18th Centuries in Europe.” In *History of the Language Sciences*, ed. Armin Burkhardt, Hugo Steger, Herbert Ernst Wiegand, 688–698, Berlin/New York: de Gruyter.
- Schank, Roger, & Robert Abelson. 1977. *Scripts, Plans, Goals and Understanding: An Inquiry into Human Knowledge Structures*. New Jersey: Lawrence Erlbaum.

- Schneider, Klaus Peter. 1988. *Small talk: Analysing phatic discourse*. Marburg an der Lahn: Hitzeroth.
- Searle, John. 1969. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. London: Cambridge University.
<https://doi.org/10.1017/CBO9781139173438>
- Searle, John. 1976. "A Classification of Illocutionary Acts." *Language in Society* 5 (1): 1–23. <https://doi.org/10.1017/S0047404500006837>
- van der Horst, Joop. 2008. *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis 1*. Leuven: Universitaire Pres Leuven.
- Villoria-Prieto, Javier, & Javier Suso Lóez. 2018. "The Use of Dialogues in Teaching Foreign Languages (Sixteenth Century): Circulations and Adaptations of Berlaumont's Dictionarium (1556) in Spain, the Netherlands, and England." In *The History of Language Learning and Teaching*, ed. Nicola McLelland & Richard Smith, vol. I: 16th-18th Century Europe, 67–82. Cambridge: Legenda Books.
<https://doi.org/10.2307/j.ctv16km0ns.8>
- WNT = *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, ed. Jan de Vries et al., <https://wnt.inl.nl>

Camiel Hamans

De spreker als speler

Abstract

This contribution discusses three forms of conscious word formation in Dutch that show characteristics of word play: (pseudo) embellished clipping, blending and libfixing. Traditionally, these word formation processes are considered unpredictable and not systematic. Analysis of these processes shows that they are by no means chaotic, but that they follow fixed rules and systematics. According to this research, language play is not unfocused, but follows rules of which the language user is not aware. The forms of language play analyzed here can lead to language changes, which should consequently not be regarded as accidental.

Keywords: rule based word play, (pseudo) embellished clipping, blending, libfixing

1. Inleiding

In taalkundige theorieën wordt er doorgaans vanuit gegaan dat taal een volstrekt serieus medium is, waar geen grapje aan te pas komt. Taalverandering bijvoorbeeld wordt gezien als een gevolg van de werking van klankwetten, van onvolkomen overdracht van taalmateriaal van de ene generatie op de volgende of als een gevolg van contact met andere talen. Dat taal ook kan veranderen als gevolg van taalspel blijft op zijn zachtst gezegd onderbelicht. Toch gebeurt dit. In deze bijdrage zullen enige voorbeelden gepresenteerd worden, waaruit blijkt dat de rol van de spelende taalgebruiker niet onderschat moet worden.

Tegelijkertijd zal duidelijk gemaakt worden dat het spel dat de taalgebruiker speelt niet zomaar alle kanten op kan vliegen, maar aan regels ge-

bonden is. Drie verschijnselen die doorgaans bewust en met een spelmotief bedacht zijn, worden in dit artikel besproken:

- Clipping ofwel ‘knipsels’, embellished clippings ofwel ‘opgetuigde knipsels’ en pseudo embellished clippings ofwel ‘pseudo opgetuigde knipsels’
- Blends ook wel ‘kofferwoorden’ genoemd of ‘portmanteaus’ en ‘contaminaties’ maar soms ook aangeduid met een termen als ‘woordmengsels’ en ‘samensmeltingen’
- Libfixes of ‘vrije voegsels’

In het vervolg van deze bijdrage worden de internationaal gangbare termen gebruikt, omdat de hier besproken fenomenen onder die benamingen in de literatuur terug te vinden zijn en er geen, of wellicht nóg geen, goede, algemeen geaccepteerde Nederlandse equivalenten voor bestaan.

De hierboven genoemde verschijnselen zijn, zoals ook uit de voorbeelden zal blijken, deels bewust gevormd en vaak om een grappig of anderszins emotioneel effect te bereiken.

2. Clipping¹

2.1. Standaard clipping

Clipping is een proces waarbij woorden ingekort worden zonder dat daarbij de betekenis verandert, maar waarbij doorgaans wel de stilistische waarde van deze woorden aangepast wordt (Bauer (2003, p. 40)). Het inkortingsproces zou bovendien onvoorspelbaar en onregelmatig zijn (Dressler en Merlini Barbaresi, 1994, Dressler, 2000). Marchand (1969, p. 441), het klassieke handboek over Engelse woordvorming, benadrukt de onvoorspelbaarheid van de uitkomst van het inkortingsproces en verwijst clipping daarom naar de ‘parole’, waarmee hij in feite aangeeft dat clipping geen onderwerp voor systematisch morfologisch onderzoek kan zijn. Desondanks onderscheidt Marchand drie types:

- (1) Back clipping (het laatste deel van het woord wordt afgeknipt)
sax < saxofoon
- (2) Fore clipping (het eerste deel van het woord wordt afgeknipt)
pon < japon
- (3) Middle clipping (zowel een beginstuk als een deel aan het eind van het woord worden afgeknipt). Van middle clipping zijn geen Nederlandse voorbeelden bekend. Vandaar hier een Engelse vorm.
quiz < inquisitive

Van de Vijver (1997, p. 223) stelt op theoretische gronden dat alleen back clipping voorkomt. Hinskens (2001) volgt hem daarin. Geheel juist is dit niet, zoals het voorbeeld gepresenteerd onder (2) laat zien. Met enige moeite kunnen er nog een paar extra voorbeelden gevonden worden, zoals *bus* < *omnibus* en *spijs* van *amandelspijs*. Het aantal voorbeelden van fore clipping blijft echter uiterst beperkt en dit terwijl back clipping een zeer frequent voorkomend fenomeen is.

Wat verder opvalt is dat clipping, zoals hier gepresenteerd, leidt tot monosyllabische vormen. Na lang zoeken kunnen weliswaar een paar disyllabische clippings eindigend op een consonant gepresenteerd worden, zoals *toffel* < *pantoffel* en *tuurlijk* < *natuurlijk*, maar het totaal van deze voorbeelden kan op de vingers van een hand geteld worden. Bovendien gaat het hier om fore clippings waarbij het eerste onbeklemtoonde segment gedeleerd is.

Samenvattend kan gesteld worden dat standaard clipping in het Nederlands een vorm van back clipping is met als resultaat monosyllabische woorden, zoals in (4). Van der Sijs (2002, p. 210–211) presenteert een lijst clippings vanaf de 15^e eeuw tot en met het midden van de vorige eeuw. Al deze woorden, *toffel* uitgezonderd, volgen een CVC patroon.

(4) Standaard clipping

juf < juffrouw	buur < buurman	soos < sociëteit
Jap < Japanner	loods < loodsman	mees < meester
luit < luitenant	pas < paspoort	prol < proleet

Twee conclusies kunnen getrokken worden naar aanleiding van de data onder (4) en overeenkomstige voorbeelden.

- De suggestie gewekt aan het begin van dit artikel als zou het bij dit verschijnsel gaan om bewuste woordvormingen met een humoristisch dan wel emotioneel oogmerk, gaat in dit geval niet op. Weliswaar heeft het woord *Jap* een uiterst negatieve bijklank, maar dat is eerder het gevolg van de tijd waarin dit woord opkwam (de Tweede Wereldoorlog en de Japanse bezetting van Indonesië) dan van het inkortingsprocédé. De lange vorm *Japanner* was in die tijd met evenveel emotie beladen als *Jap*. Pas bij embellished dan wel pseudo-embellished clippings is er met zekerheid sprake van bewuste woordvorming voorzien van een spelelement.
- De traditionele opvatting dat clipping onvoorspelbaar en onregelmatig is, wordt door de feiten weersproken. Weliswaar kan niet

voorspeld worden hoeveel er van het bronwoord afgeknipt moet worden – bij *juffrouw* is dat minder dan een fonologische lettergreep, bij *Japanner* en *luitenant* juist meer dan één lettergreep, terwijl het bij *buur* < *buurman* om één lettergreep, tevens morfeem draait – maar als naar de uitkomst gekeken wordt, is het resultaat volledig voorspelbaar: een monosyllabisch woord. Dus precies één lettergreep. En hier zit hem nou net de kneep: vanuit een klassiek morfologisch standpunt, waarbij morfemen de leidende elementen zijn, lijkt clipping onregelmatig. Vandaar dat morfologische studies zoveel moeite hebben met clipping. Vanuit een prosodisch morfologisch standpunt, dit is een theoretische aanpak waarbij aan syllaben en metrische patronen een morfologische status wordt toegekend, is clipping volstrekt systematisch.

2.2. *Disyllabische clippings*

In de laatste decennia van de vorige eeuw kwam er, grotendeels onder invloed van het Amerikaans-Engels waar dit verschijnsel al enige tientallen jaren productief geworden was, een nieuwe vorm van clippings op in het Nederlands (Kuitenbrouwer, 1987) en andere West- en Noord-Europese talen: tweelettergrepige ingekorte woorden met een finale -o (cf. Hamans 2004, 2004b). Een paar voorbeelden daarvan vindt men in (5).

(5) Disyllabische clippings met finale -o

provo < provocateur
homo < homoseksueel
aso < asociaal

In deze vormen zijn de bronwoorden teruggebracht tot tweelettergrepige clippings, die bovendien een gemeenschappelijk segment delen: een finale -o, die tot de oorspronkelijke bronwoorden behoorde. Zo'n gelijk deel wordt een *confusivum* genoemd door de Poolse linguïst Ludwik Zabrocki (1962, 1969).

Deze en overeenkomstige voorbeelden hebben evenwel niet alleen een *confusivum* -o gemeen, maar daarnaast ook een trocheïsch patroon (klemtoon op de eerste lettergreep), een verwijzing naar menselijke referenten en een pejoratieve betekenis of minstens informele stilistische waarde. Het ligt dus voor de hand dat deze aspecten voor de naïeve taalgebruiker lijken samen te hangen en dat hij/zij dus concludeert dat het *confusivum* -o bij ingekorte vormen met een trocheïsch metrisch patroon, automatisch ook

het kenmerk + menselijk en een negatief betekenisaspect met zich meebrengt. Dientengevolge kan deze -o, mits aan de voorwaarden van clipping en trocheïsch voldaan wordt, ook elders productief ingezet worden met een gelijke semantische en stilistische waarde. Dit is het geval bij embellished clippings.

2.2.1. *Embellished clippings*

Embellished clippings (Bauer en Huddleston 2002, p. 1632) zijn ingekorte woorden, waaraan een suffix-achtig einde is toegevoegd. Nederlandse voorbeelden zijn:

(6) lesbo	< lesbisch	ontstaan als	lesb + -o
Limbo	< Limburger	ontstaan als	Limb + -o
alto	< alternatief	ontstaan als	alt + -o

Het verschil met de voorbeelden onder (5) is evident. Daar komt de finale -o van het bronwoord, terwijl de finale -o in (6) als ware het een suffix achter een ingekorte monosyllabische vorm geplakt is. In beide gevallen is er sprake van clipping, maar in (5) is het resultaat disyllabisch, terwijl clipping in (6) leidt tot een monosyllabische vorm die door toevoeging van -o in een uiteindelijke disyllabische, trocheïsche, vorm resulteert. De overige kenmerken, + menselijk, pejoratief en informeel, komen overeen.

De voorbeelden in (6) zijn zonder twijfel bewust gevormd en verraden minstens een emotionele, plagende bedoeling. Het woordvormingsprocédé dat eraan ten grondslag ligt volgt, zoals aangetoond, een regelmatig patroon: eerst clipping daarna verplichte suffigering.

2.3. *Pseudo embellished clipping*

Voorbeelden van pseudo embellished clippings zijn

(7) lullo	< lul
suffo	< suf
brillo	< bril

Het is duidelijk dat het hier niet gaat om ingekorte bronwoorden, maar om monosyllabische woorden die gesuffigeerd zijn met -o. De term pseudo embellished clipping is daarom in wezen misleidend. Beter ware het om te

spreken van embellished pseudo clippings. Omdat echter het woordvormingsproces erg lijkt op dat van embellished clippings wordt hier toch de voorkeur gegeven aan de term pseudo embellished clipping.

Vormen als *lullo* etc. gaan terug op een monosyllabisch bronwoord. Vervolgens wordt aan dit woord bewust² een suffix -o toegevoegd, waardoor het resultaat disyllabisch en trocheïsch is. De uiteindelijke vormen vertonen net als echte embellished clippings de kenmerken + menselijk, pejoratief en informeel. Het enige verschil is dat de vormen van (7) niet ontstaan zijn door clipping.

2.4. Conclusie

Concluderend kan gesteld worden dat de voorbeelden gepresenteerd in (7) misschien nog wel meer dan die in (6) het resultaat zijn van een taalspel, maar ze blijken net als de eerdere voorbeelden zich perfect te houden aan de regels van het spel: de uitkomst is tweelettergrepig, trocheïsch en heeft dezelfde semantische en stilistische eigenschappen als de eerdere voorbeelden.

3. Blends³

Voor blends geldt hetzelfde als voor clippings. In de traditionele morfologische theorievorming wordt geen of nauwelijks aandacht aan dit verschijnsel besteed. Het is volgens Marchand (1969, p. 451) een bewust proces van ‘woordmunting’ en daarom slechts marginaal relevant voor woordvorming. Het proces heeft zijns inziens eerder een stilistische waarde dan een grammaticale. Booij (2005) sluit zich aan bij deze opvatting en noemt blending een vorm van woordschepping of woordfabricage, die niet tot de woordvorming behoort. Booij en Van Santen (2018, p. 26–27) bespreken een enkel voorbeeld en concluderen dat er een zekere mate van geleedheid in deze samensmeltingen valt te bespeuren, maar gaan niet over tot een nadere analyse van het proces.

De in de literatuur gebruikte termen woordschepping, woordmunting en woordfabricage maken niet alleen duidelijk dat het hier een bewust woordvormingsprocédé betreft maar suggereren ook dat er sprake is van een zekere creativiteit. Een van de Engelse termen die Booij (2005, p. 20–21) gebruikt is dan ook *word creation*. Dit alles geeft aan dat er een spelelement verondersteld wordt bij blending, maar tegelijk ook, en wellicht daardoor,

dat het proces niet tot systematische uitkomsten leidt (Haspelmath 2002, p. 25).

Blending is een proces waarbij delen van twee bronwoorden samengevoegd worden tot een nieuw woord, zoals bijvoorbeeld in de klassieke Engelse voorbeelden:

(8) brunch	< breakfast	+ lunch
smog	< smoke	+ fog
spork	< spoon	+ fork
geep	< goat	+ sheep
stagflation	< stagnation	+ inflation
advertorial	< advertisement	+ editorial

De voorbeelden *brunch* – *geep* lijken te suggereren dat ervan het linker bronwoord een of twee medeklinkers overgaan naar de blend, maar *stagflation* en *advertorial* weerspreken deze eerste, voorlopige analyse. Overeenkomstige Nederlandse voorbeelden zijn op het eerste gezicht niet veel inzichtelijker, hoewel ze meteen duidelijk maken dat bij de vorming van deze woorden evident sprake is van taalspel.

(9) brusjes	< broers	+ zusjes
conculega	< concurrent	+ collega
covidioot	< covid	+ idioot
flexitariër	< flexibel	+ vegetariër
balkonnade	< balkon	+ serenade
Limbabwe	< Limburg	+ Zimbabwe

Bij *balkonnade* en *covidioot* blijken zelfs de hele eerste bronwoorden, *balkon* en *covid*, opgenomen te kunnen worden in de uiteindelijke blend. Of andersom dat bij *covidioot* het gehele tweede bronwoord in de blend terecht is gekomen. Op het eerste gezicht lijkt er dus weinig systematiek te vinden in deze data, behalve dat dat het hier steeds gaat om twee bronwoorden, een linker en een rechter en dat van het linker bronwoord een eerste stuk in de uiteindelijke blend terecht komt en van het rechter bronwoord het laatste, dus meest rechtste deel. Hoe groot die delen zijn, blijft vooralsnog onduidelijk.

Als we voor een eerste conclusie proberen de bevindingen tot nu toe te systematiseren dan kan dit op de volgende wijze:

(10) blendproductieregel

flexi bel	+	vege tariër	→	flexi tariër
A B	+	C D	→	A D

3.1. AC combinaties

Voorzover er in de literatuur formele analyses gepresenteerd worden van blends, komt het voor dat ook andere dan AD combinaties tot deze categorie gerekend worden. Ten onrechte, zoals aangetoond door Hamans (2020). Het gaat hier bijvoorbeeld over vormen zoals

(11) sitcom	<	situation	+	comedy
modem	<	modulator	+	demodulator
pixel	<	picture	+	element

Deze gevallen zijn geen AD combinaties maar AC. Van beide bronwoorden is het eerste deel gecombineerd. In feite gaat het hier om samenstellingen van standaard clippings. Kenmerkend voor deze groep is dat zij de klemtoonregel volgen voor Engelse (of Nederlandse) samenstellingen: de klemtoon ligt op het eerste deel, zoals ook bij normale samenstellingen als *huisdeur* en *kindvrouwtje*. Bij blends is hier geen sprake van, zie de data onder (9).

Overigens zijn deze AC combinaties, die clipped compounds of stub compounds genoemd worden, behoorlijk productief en wordt dit woordvormingsprocedé in commerciële en bestuurlijke naamgeving vaak toegepast. Zie bijvoorbeeld:

(12) Europol	<	Europees	+	politie
Frontex	<	Frontières	+	extérieures (Frans)
biotech	<	biology	+	technology (Engels)

(13) Biotex (waspoeder)	<	biologie	+	textiel
Fritech ⁴	<	Friesland	+	techniek
Mijtech ⁵	<	Mijling	+	techniek

In al deze gevallen is er sprake van een samenstelling van twee clippings, die in feite als nomina functioneren. De rechter clipping blijkt steeds een monosyllabische clipping, de linker kan ook disyllabisch zijn, zoals deze ook in het Nederlands (en het Engels) voorkomen (zie hiervoor par. 2.2).

3.1.1. Conclusie

Concluderend kan vastgesteld worden dat hoezeer deze clipped compounds ook speels gebruikt blijken te worden voor neologismen of commerciële en administratieve naamgeving, ze exact de regels volgen van Nederlandse en Engelse samenstellingen.

3.2. Kenmerken van blends

Het is hier niet de plaats voor een volledige en diepgravende analyse van blends. Daarvoor zij verwezen naar bijvoorbeeld Hamans (2019, 2021b). Hier moet volstaan worden met het aangeven van de belangrijkste systematische eigenschappen van blends.

3.2.1. Hoofd

Blends blijken net als samenstellingen een formeel (en vaak ook semantisch) hoofd te hebben.

(14) het Potel	< de Polen	+ het hotel
het preferendum	< de preferentie	+ het referendum
de scheit	< het schaap	+ de geit
(15) vegetariër (N)	< vaag (Adj)	+ vegetariër (N)
kromcommunicatie (N)	< krom (Adj)	+ communicatie (N)
alterneut (N)	< alternatief (Adj)	+ therapeut (N)

Zoals de hier gepresenteerde data duidelijk maken, bepaalt het rechter bronwoord het genus en de woordsoort van de blend, hetgeen betekent dat het rechterdeel gezien moet worden als het hoofd, net zoals dat bij samenstellingen het geval is, zie *het huis* + *de deur* → *de huisdeur* en *blauw* (Adj) + *alg* (N) → *blauwalg* (N).

3.2.2. Klemtoon

Als reeds eerder opgemerkt, vertonen blends een ander klemtoonpatroon dan samenstellingen. Bij Nederlandse samenstellingen valt de klemtoon systematisch op het eerste deel, terwijl de voorbeelden in (16) laten zien dat dit bij blends niet het geval is. Klemtoon wordt aangegeven met een accentteken.

(16) balkonnáde	< balkón	+ serenáde
Limbábwe	< Límburg	+ Zimbábwe
conculéga	< concurrént	+ colléga
flexitáriër	< flexíbel	+ vegetáriër
Potél	< Pólen	+ hotél
brúsjes	< bróérs	+ zúsjes

De hierboven gepresenteerde data laten zien dat blends geen vast klemtoonpatroon vertonen. Vaak is het de prefinale lettergreep die klemtoon dragend is, maar in het geval van *Potél* is het juist de laatste, terwijl bij *flexitáriër* de klemtoon daarentegen valt op de antepenultimate syllabe.

Richten we de blik niet uitsluitend op de uiteindelijke blend, maar ook op de bronwoorden, dan valt er wel een systematiek te ontdekken: blends houden het klemtoonpatroon van het tweede bronwoord aan. Het hoofd van de blend bepaalt dus ook de plaatsing van de klemtoon.

3.2.3. Lettergreepstructuur

Het ogenschijnlijk moeilijkst te voorspellen aspect bij blends is hoeveel segmenten van beide bronwoorden opgenomen worden in de resulterende vorm. Soms gaat het om niet meer dan een of twee consonanten, soms om een hele lettergreep, maar even vaak om nog meer, zoals de in (17) gepresenteerde feiten uitwijzen.

(17) lijger	< l eeuw	+ t ijger
brusjes	< br oers	+ z usjes
stagflatie	< stag natie	+ in flatie
Eurazië	< Eur opa	+ Azië
Eurocraat	< Euro pa	+ bureau craat
alterneut	< altern atief	+ therap eut

Als we naar het linkerbronwoord kijken, dan zien we dat van dit woord of de eerste medeklinker opgenomen kan worden in de uiteindelijke blend of de eerste twee of eventueel de gehele beginlettergreep of zelfs de fonologische eerste lettergreep plus de onset van de tweede of mogelijkwijze de eerste twee lettergrepen of zelfs de eerste twee lettergrepen plus de onset van de derde. Vrijwel alles lijkt dus mogelijk.

Richten we de blik eveneens op het tweede bronwoord, dan zien we, met uitzondering van het geval *Eurazië* /*Azië*, dat als het eerste bronwoord één

consonant levert aan het eindproduct, precies ook die éne beginmedeklinker is afgeknipt van het tweede bronwoord enzovoorts. Bevat de blend de eerste twee lettergrepen plus de onset van de derde van het linker bronwoord, als in het geval van *alterneut* waar *al-ter-n* in de uiteindelijke vorm opgenomen is, dan blijkt er precies evenveel syllabisch materiaal van het rechterbronwoord afgeknipt: *the-ra-p*.

Maar hoe kan nu vastgesteld worden hoeveel er gedeleerd moet worden van de bronwoorden? Het klemtoonpatroon wijst hierbij de weg. Het rechterbronwoord, het hoofd van de afleiding, bepaalt wederom het te volgen procedé. Omdat het rechterbronwoord het laatste deel van de resulterende blend aanlevert, vormt het finale deel van dit rechterbronwoord het uitgangspunt. Het proces begint bij het meest rechtse segment van dit woord en gaat zover naar links dat de klemtoon bereikt is. Wat hiervoor staat, kan uitgewist worden, met dien verstande dat de syllabische structuur van dit uitgegumde deel behouden blijft, want deze wordt vervolgens gevuld met precies dat materiaal dat afkomstig is van het linkerdeel van het eerste bronwoord.

Dus in het geval van *Eurocraat* is het uitgangspunt het woord *bureau-craat*. In dit laatste woord ligt de klemtoon op de finale syllabe. Alles wat daarvoor staat mag daarom leeggemaakt worden. Dit betreft het deel *bureau*, dat uit twee lettergrepen bestaat. De volgende stap is dat van het andere bronwoord, *Europa*, de twee eerste syllaben, *Euro*, gekopieerd mogen worden naar de leeggemaakte posities van ----*craat*, hetgeen uiteindelijk *Eurocraat* oplevert.

Het voorbeeld *alterneut* kan als volgt beschreven worden: uitgangspunt is *therapeut*, dat de klemtoon heeft op de laatste klinker, *-eu-*. Die klinker en alles wat erna komt, moet behouden blijven. Ergo: *-eut*. Alles wat ervoor komt, mag weg. Dit zijn *the-ra-p*, de twee beginlettergrepen en de onset van de derde. De volgende stap is nu dat van het linkerbronwoord de eerste twee syllaben genomen moeten worden plus de onset van de derde, *al-ter-n*, en dat deze geïnserteerd moeten worden in het skelet van -----*eut*. Het resultaat wordt vervolgens *alterneut*.

Het voorbeeld *Eurazië* laat zien dat het woordvormingsproces in dit geval fonologisch bepaald is, daar het woord *Azië* geacht kan worden te beginnen met een open plek voor een mogelijke extra lettergreep. De blend *vechtscheiding* (< *v echten* + *echtscheiding*) biedt een extra argument voor deze opvatting. De beginsyllabe echt heeft namelijk een lege onset, die eenvoudigweg gevuld kan worden met de eerste medeklinker van *vechten*.

3.2.4. Conclusie

De conclusie van deze summiere analyse is onontkoombaar: blends zijn het tegendeel van chaotisch of onsystematisch. Het productieproces gaat volgens een ingewikkeld, maar vast regelsysteem. De taalspeler die blends produceert blijkt die systematiek in zijn hoofd te hebben en te volgen.

4. Libfixes⁶

De term libfix is recentelijk geïntroduceerd door Zwicky (2010). Hij doet hiermee op een verschijnsel dat elders ook wel splinters genoemd wordt (bijv. Van den Toorn 1987, p.93 en Meesters 2004, p. 105). Libfixes zijn opaque, dus niet transparante delen van ongelede woorden, die ‘bevrijd’ worden en vervolgens productief als een suffix-achtig segment kunnen optreden. Een voorbeeld is *-pocalyps* van *apocalyps* dat voorkomt in de neologismen *sneeuw-pocalyps*, *storm-pocalyps* en *sexpocalyps*. Het deel *-pocalyps* heeft geen enkele taalkundige of morfologische status in *apocalyps*, maar verkrijgt door bewuste isolatie uit het bronwoord en daaropvolgend hergebruik een zekere suffix-waarde. Omdat de term libfix het affix-karakter impliceert en omdat deze naam ook een bewuste bevrijding, ‘liberation’, suggereert, verdient deze term de voorkeur boven de nietszeggende splinter.

Libfixing is in het Amerikaans-Engels in de laatste decennia aanzienlijk toegenomen in productiviteit (Callies 2016, p. 496–498) en is daardoor ook tot het Nederlands doorgedrongen, zij het dat de voorbeelden nog lang niet zo talrijk zijn als in het Engels. Libfixing is heel duidelijk een zaak van bewuste woordvorming en woordspel: een spreker isoleert opzettelijk als in het geval van *-pocalyps* een eerder non-descript segment en gebruikt het vervolgens speels in nieuwvormingen, zie de voorbeelden in (18)–(20).

(18) Armageddon	→ mageddon	
sneeuwmageddon	< sneeuw	+ (ar)mageddon
fietsmageddon	< fiets	+ (ar)mageddon
sputmageddon	< spuit	+ (ar)mageddon
(19) Apocalyps	→ pocalyps	
sneewpocalyps	< sneeuw	+ (a)pocalyps
stormpocalyps	< storm	+ (a)pocalyps
sexpocalyps	< sex	+ (a)pocalyps

(20) entertainment	→	tainment / (e)rtainment
Twentertainment	<	Twente + (enter)tainment
Gaaspertainment	<	Gaasper(dam) + (enter)tainment
Gentertainment	<	Gent + (enter)tainment

Kunnen de nieuwvormingen in (18) en (19) wellicht nog verklaard worden als ontleningen of leenvertalingen uit het Engels, bij de hier gegeven *-tainment* voorbeelden ligt dit niet voor de hand. Weliswaar is de libfix *-tainment* in het Engels ook productief, zie bijvoorbeeld *docutainment*, *edutainment* en *infotainment*, en is het dus naar alle waarschijnlijkheid in het Nederlands aan het Engels ontleend, de namen van de festiviteiten in (20) kunnen echter onmogelijk overgenomen of leenvertalingen zijn, daar het hier, in het eerste deel, gaat om Nederlandse en Vlaamse geografische namen. Bovendien verschilt het klemtoonpatroon. In de Engelse data ligt deze op de derde lettergreep, terwijl bij de voorbeelden onder (20) die op de eerste lettergreep valt.

Wat opvalt aan de nieuwvormingen in (18)-(20) is dat ze een syllabisch patroon vertonen dat overeenkomt met het bronwoord van de libfix. Van *Armageddon* is de eerste syllabe *ar*-uitgewist, net als *a*- bij *Apocalyps*. De overgebleven libfix combineert vervolgens uitsluitend met monosyllaba. In dit opzicht lijkt het woordvormingsproces met libfixes op dat van blends.

Het geval van *-tainment* is nog duidelijker: twee lettergrepen (*enter*) zijn onder het tapijt geveegd bij de bevrijding van *-tainment*, hetgeen betekent dat *-tainment* vooralsnog alleen kan combineren met disyllabische vormen. In het geval van *Twente* klopt dit, *Gaasperdam* moet echter ingekort worden tot twee syllaben, *Gaasper*, maar bij *Gent* is er eigenlijk een lettergreep tekort. Dus wordt er een extra syllabe ingevoegd.

Het proces is duidelijk: libfixes combineren, zeker zo lang ze nog geen algemener gebruik als suffix kennen, met evenveel syllabisch materiaal als waarmee ze gecombineerd waren in het oorspronkelijke bronwoord, het model voor dit proces van woordvorming.

4.1. Conclusie

Ook in het geval van libfixing, een van de duidelijkste vormen van bewust en speelse woordvorming, is er geen sprake van onvoorspelbaarheid. Nieuwvormingen stappen in de voetsporen die uitgezet zijn door het oorspronkelijke bronwoord, het model voor woordvorming met libfixes.

5. Algemene conclusie

De spelende taalgebruiker die nieuwe wegen inslaat, doet dit niet op de bonnefooi. Hij volgt, zoals de analyse van (pseudo) embellished clippings, blends en libfixes heeft uitgewezen, vaste regels, waarvan hij/zij zich blijkbaar niet bewust is, maar die wel degelijk zijn taalscheppend vermogen regeren.

Het spel van de naïeve spreker leidt er vervolgens toe dat er nieuwe processen ontstaan of dat eertijds weinig frequente processen ineens veel populairder worden en waardoor er zich taalveranderingen kunnen voordoen. Dit taalspel is evenwel, zoals hiervoor aangetoond, gebaseerd op regels. Dat kan natuurlijk ook niet anders, want hoe zou de luisteraar anders kunnen begrijpen wat er uitgedrukt wordt met de nieuwvormingen die de spreker heeft geïntroduceerd.

Noten

- ¹ Een veel uitvoeriger en gedetailleerder behandeling van clipping is te vinden in Hamans (2021a, p. 89–155).
- ² Het woord *lullo* is voor het eerst geïntroduceerd door het satirische televisieprogramma Jiskefet van Pieter Verhoeff, Michiel Romeyn, Herman Koch en Kees Prins, dat tussen 1990 en 2005 door de VPRO werd uitgezonden. In het kielzog van de populair geworden term *lullo* zijn veel andere pseudo embellished clippings opgekomen.
- ³ Een uitvoeriger en gedetailleerder analyse van het verschijnsel blending is te vinden in Hamans (2019) en Hamans (2021a, p. 157–238; 2021b).
- ⁴ Naam van een Fries detacheringsbedrijf dat zich in dit eerste jaren van zijn bestaan concentreerde op het detacheren van technisch personeel
- ⁵ Naam van een adviesbureau voor vloeren in Druten. De eigenaar is René Mijling.
- ⁶ Voor een uitvoeriger bespreking van het verschijnsel libfixing zie (Hamans, 2021, p. 248–256).

Bibliografie

- Bauer, L. 2003. *Introducing Linguistic Morphology*. 2nd ed. Edinburgh: Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.1515/9781474464284>
- Bauer, L. & Huddleston R. 2002. ‘Lexical word-formation.’ Huddleston R. & Pullum G.K. (eds). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press: 1621–1721. <https://doi.org/10.1017/9781316423530.020>

- Booij, G. 2005. *The Grammar of Words. An Introduction to Linguistic Morphology*. Oxford: Oxford University Press.
- Callies, M. 2016. 'Of soundscapes, talkathons and shopaholics: On the status of a new type of formative in English (and beyond).' *STUF – Language Typology and Universals* 69: 495–516.
<https://doi.org/10.1515/stuf-2016-0021>
- Dressler, W.U. 2000. 'Extragrammatical vs. marginal morphology.' Doleschal U. & Thornton A. M. (eds.). *Extragrammatical and Marginal Morphology*. Munich: Lincom: 1–10.
- Dressler, W.U. and Merlini Barbaresi, L. (1994). *Morphopragmatics. Diminutives and Intensifiers in Italian, German, and Other Languages*. Berlin: Mouton De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110877052>
- Hamans, C. 2004a. 'From *rapo* to *lullo*: About an informal internationalese.' Duszak A. and Okulska U. (eds.). *Speaking from the Margin. Global English from a European Perspective*. Frankfurt a. M.: Peter Lang: 69–75.
- Hamans, C. 2004b. 'The relation between formal and informal style with respect to language change.' Dabelsteen C. & Jørgensen J. N. (eds.). *Languaging and Language Practices*. Copenhagen: University of Copenhagen: 162–187.
- Hamans, C. 2019. 'Een woordsoort als brug.' *Brünnner Beiträge zur Germanistik und Nordistik* 33.2: 79–91. <https://doi.org/10.5817/BBGN2019-2-8>
- Hamans, C. 2020. 'The difference between Blends and Clipped Compounds.' Danon G. (ed.). *Proceedings of IATL 34. Papers from the 34th annual conference of the Israel Association for Theoretical Linguistics*. Ramat Gan (Israel): Israel Association for Theoretical Linguistics: 31–43.
- Hamans, C. 2021a. *Borderline Cases in Morphology. A study in language change*. Lewedorp: Van Kemenade.
- Hamans, C. 2021b. 'Blends: an intermediate category at the crossroads of morphology and phonology.' *Yearbook of the Poznań Linguistic Meeting*, 7(1): 99–128. <https://doi.org/10.14746/yplm.2021.7.4>
- Haspelmath, M. 2002. *Understanding Morphology*. London: Arnold.
- Hinskens, F. 2001. 'Hypocoristische vormen en reductievormen in het hedendaagse Nederlands.' *Neerlandica Extra Muros* 39: 37–49.
- Kuitenbrouwer, J. 1987. *Turbotaal. Van Socio-Babbel tot Yuppie-Speak*. Amsterdam: Aramith.

- Marchand, H. 1969. *The categories and Types of present-Day English Word-Formation*. 2nd ed. München: Beck.
- Meesters, G. 2004. *Marginale Morfologie in het Nederlands: Paradigmatische Samenstellingen, Neoklassieke Composita en Splintercomposita*. Gent, Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- Toorn, M.C. van den 1987. 'Neoklassiek en postmodern, een morfo-lexicografische verkenning.' *Jaarboek van de stichting Instituut voor Nederlandse Lexicologie, overzicht van het jaar 1987*. Zaltbommel: Van de Garde: 66–100.
- Vijver, R. van de 1997. 'The duress of stress: On Dutch clippings.' Coerts, J. and Hoop, H. de (eds.). *Linguistics in the Netherlands 1997*. Amsterdam: John Benjamins: 219–230. <https://doi.org/10.1075/avt.14.21vij>
- Zabrocki, L. 1962. 'Phon, Phonem und distinktives Morphem.' *Biuletyn Fotograficzny* V: 59–87.
- Zabrocki, L. 1969. Phonologie und distinctive Morphologie. Graur A. (ed.). *Actes du Xe Congrès International des Linguistes Bucarest 1967*. Bucarest: Editions de l'Académie de la République socialiste de Roumanie: 367–375.
- Zwicky, A. 2010. Libfixes. <http://arnoldzwicky.org/2010/01/23/libfixes/>.

Katerina Sevcikova Lepkova

Taal als een strategisch spel*

Abstract

This article describes and analyses communication as a complex action embedded in a social and cultural context. The communicative action consists of explicit language utterance and of implicit presuppositions of the speaker who is entering the communicative act with a specific communicative goal. This goal can be reached only if the implicit presuppositions of the speaker are mutually shared among the participants of the discussion. The social and cultural context can be seen as implicit presuppositions of the speaker and these contextual presuppositions are playing an important role in the communicative situations. Habermas divides the communicative acts according to the level of rationality and according to the communicative goal of the speaker into different types. The rational discourses can be analyzed by means of argumentative analysis which can be also used for a reconstruction of communicative acts which happened in the past.

Keywords: Communicative action, communicative goal, common ground, context, intersubjective rationality, argumentative analysis

Iedereen van ons heeft weleens Scrabble gespeeld, een spel waarin taal centraal staat. Wat maakt het spel zo boeiend en verslavend? Wat hebben we nodig om “goed te kunnen scrabbelen”? Als we hier even stil bij staan, zien we plotseling dat het noemen van al de aspecten die het spel leuk maken niet zo makkelijk is. Ten eerste moet men taal machtig zijn. Voor een Nederlander is het meestal beter om de Nederlandse versie van het spel te pakken. Woorden die gelegd moeten worden, komen dan sneller tevoorschijn dan als men in een andere taal dan de moedertaal wil spelen. In de eerste instantie gaat het om het bedenken van woorden en het leggen hiervan. Als het ons om plezier gaat, kunnen we hierbij blijven. Creatief spelen

met woorden, kijken naar wat voor prachtige beelden er uit afzonderlijke letters gelegd kunnen worden, mooi plaatsen op het bord en af een toe veel punten scoren. Ook dit kan een prachtig spel worden als het ons niet vooral om het winnen gaat.

Meestal wil men echter meer. De speler vraagt zich constant af wat hij moet doen om de meeste punten te krijgen om het spel te kunnen winnen. Waar kan ik mijn woord leggen? Welke veldvakjes neem ik in? Hoe kan ik het beste bij een woord aansluiten? Wat doet de andere speler als ik mijn woord op deze plaats leg? Dit zijn allemaal vragen die gesteld kunnen worden bij het spelen. Maar hier hoeft het niet bij te eindigen. Als men het spel speelt op een koude kamer zonder iets lekkers erbij zonder een leuk gezelschap, zou het mogelijk ook invloed kunnen hebben op het spel zelf en/of op het resultaat. Niet erg als het ons niet om het winnen gaat, maar als het wel zo is, nemen we geen genoegen met het “zomaar” spelen.

Scrabble is een mooi voorbeeld voor hoe mensen met elkaar communiceren. In de dagelijkse omgang hebben ze de taal nodig waarbij ze niet te veel moeten nadenken over hoe succesvol hun communicatie zal zijn. Ze kiezen woorden en maken zinnen die bij hen opkomen. Soms lukt het om te krijgen wat ze willen, soms ook niet, maar dat ervaren ze meestal niet als een groot verlies. Zij doen ook niet bijzonder veel moeite voor het communiceren. Het komt en het gaat op een heel spontane manier. Als men echter iets wil bereiken met het inzetten van de expliciete taal, denkt men heel goed na over wat men wil zeggen, tegen wie men spreekt en op welke manier men het gaat zeggen en wat voor gevolgen zijn woorden kunnen hebben. De spreker bedenkt een strategie en hij beoogt het enige, hij wil succes boeken met dat wat hij zegt. En het is natuurlijk heel fijn als de omstandigheden, waarin de communicatie plaatsvindt, meehelpen.

Op grond van dit voorbeeld kunnen we concluderen dat de hele communicatieve situatie zeer complex is en bestaat uit meer dan de expliciete taal zelf. Om zich expliciet te kunnen uiten, heeft men begrip nodig van wat er speelt. Pas als het begrip van de communicatieve situatie en het communicatieve doel van de spreker aanwezig zijn, kan de spreker de expliciete taal gebruiken. Habermas hanteert het begrip “formal presuppositions of intersubjectivity” (Habermas, 2004, p. 50), oftewel impliciete intersubjectieve vooronderstellingen. Of de spreker zijn communicatieve doel bereikt, hangt echter niet alleen van hem af. Als het wel zo zou zijn, zou hij in iedere communicatieve situatie succes boeken en het zou om een eenrichtingstaalgebruik gaan. Net zoals de spreker hebben ook zijn gesprekpartners bepaalde vooronderstellingen ten opzichte van de communicatieve situatie en

ook zij hebben een eigen communicatief doel om te bereiken door de communicatie. Op deze manier kunnen we iedere communicatie zien als communicatief handelen. De taal is een instrument dat ingezet wordt om een handeling te verrichten, om eigen communicatief doel te bereiken, om succesvol te zijn, net zoals Scrabble-blokjes of een woord dat in het spel gelegd wordt.

Op welke manier de spreker zijn communicatief doel daadwerkelijk bereikt, hangt mede af van de gedeelde vooronderstellingen ten opzichte van de sociale en culturele context. Hij moet rekening houden niet alleen met de communicatieve situatie waarin hij zich bevindt maar ook met de bredere sociale en culturele context. Deze context kan echter niet beschouwd worden als een op zich staande entiteit, de sociale en culturele omstandigheden moeten gezien worden als intersubjectieve vooronderstellingen die betrekking hebben op de bredere sociale en culturele context. Deze presupposities worden niet uitgesproken en hebben geen sturende werking in het gesprek (aldus Heyting in Vreeke, 2006, p. 103). De spreker gaat ervan uit dat zijn gesprekpartners dezelfde kennis hebben en hiermee ook dezelfde vooronderstellingen hanteren over de sociale en culturele context. De spelers van het Scrabble-spel zullen de spelregels niet in twijfel trekken omdat de spelregels “algemeen bekend” zijn of ze zullen hun woorden van rechts naar links of van boven naar beneden leggen omdat het “zo hoort”.

Zoals aangegeven is een gesprek een complex geheel dat naast de expliciete uitingen ook een impliciet vooronderstelde laag inhoudt die betrekking heeft op zowel het gesprek zelf als op de sociale en culturele omstandigheden (Lepkova, Heyting en Mulder, 2005; Vreeke, 2006, p. 105–107). Culturele waarden (Habermas, 2004, p. 42) zijn niet universeel en zijn alleen geldig voor een bepaalde groep mensen in een specifieke tijd. Vreeke (2006) die de theoretische uitgangspunten van de pedagogische theorie van Frieda Heyting samenvat, geeft aan dat iedere discussie in een specifiek maatschappelijk discussieveld plaatsvindt. Heyting werd geïnspireerd door Luhmanns notie van leefwerelden, dat wil zeggen communicatieve velden waarin een kernbegrip centraal staat (zoals bijvoorbeeld “taalonderwijs”). Aan dit kernbegrip is een kernfunctie onderworpen (bijvoorbeeld “ontwikkelen van taalvaardigheden”). Stalnaker (1999) gebruikt voor dergelijk concept het begrip “common ground”. Deze communicatieve velden bestaan uit alle onuitgesproken presupposities die ten grondslag liggen aan het specifieke betoog.

Binnen een specifiek maatschappelijk discussieveld kunnen de sprekers een bepaald perspectief aannemen. Zij gaan hun standpunten beargmenteren vanuit een specifiek invalshoek (bijvoorbeeld “taal leren door interactie” of “digitaal taal leren zonder een docent”, enz.). Hun perspectieven vormen dan subsystemen binnen het discussieveld. De sprekers gebruiken vaak argumenten die betrekking hebben op meerdere subsystemen en daarom kunnen we zeggen dat deze subsystemen niet vastliggen maar dat ze kunnen overlappen en open staan tegen elkaar (Vreeke, 2006).

Het type van de communicatieve situatie is voor het gesprek heel belangrijk. Het is namelijk bepalend voor de spelregels van het gesprek. Spelen van Scrabble verloopt volgens andere regels dan spelen van Mens erger je niet. De spreker zal zich anders talig gaan gedragen op het moment wanneer hij een wetenschappelijk debat aangaat dan als hij meedoet aan een alledaagse discussie. Habermas (2004, p. 17–23) maakt onderscheid tussen de volgende communicatieve situaties, namelijk: de theoretische discussie, de alledaagse discussie, de kunstwerkkritiek, het therapeutische gesprek en het verklarende betoog. Het type gesprek is belangrijk voor het oordelen over de impliciete vooronderstellingen.

De theoretische en alledaagse discussies spelen op de ratio in. Dat wil zeggen dat de spreker in staat is om zijn standpunten rationeel te verantwoorden. In een wetenschappelijke discussie is men op zoek naar “wat waar of niet waar is” en daarom kan de plausibiliteit van de argumenten getoetst worden door de expliciete discussie te analyseren en zoeken naar de impliciete, achterliggende gedachten in het debat.

Het alledaagse gesprek zoekt naar een compromis tussen de betrokkenen. Als men ervan uitgaat dat de sprekers wederzijds begrip zoeken, kan ook de alledaagse discussie geanalyseerd worden en de achterliggende gedachten kunnen boven water gehaald worden. Ook het verklarende betoog bevat een gestructureerde rationele argumentatie en daarom kunnen we hier de impliciete vooronderstellingen reconstrueren.

Andere types discussie zijn problematischer wat het toetsen van de gedeelde vooronderstellingen betreft. De kunstwerkkritiek en het therapeutische gesprek doen beroep op andere aspecten van de persoonlijkheid (bijvoorbeeld op het gevoel van de spreker in het geval van een kunstwerk of op de verlangens en illusies in het geval van het therapeutische gesprek) en daarom kunnen we in de eerste instantie de vooronderstellingen niet makkelijk achterhalen en het oordelen over de gedeelde vooronderstellingen in de discussie zal dan niet eenduidig zijn. Pas op moment wanneer men in een gesprek de redenen van de auteur of de patiënt kan uitleggen of be-

spreken, komen we tot het rationaliseren van bijvoorbeeld een kunstwerk of verlatingsangst en kunnen we de vooronderstellingen die ten grondslag liggen aan dit kunstwerk of gevoel bespreken en hierover oordelen.

Uit het bovengenoemde kunnen we concluderen dat de rationele discussie de enige mogelijkheid biedt om een objectief oordeel te kunnen vellen over de achterliggende gedachten en intenties van de sprekers. Alle andere expressieve uitspraken, symbolen of beelden vereisen nader onderzoek en nadere toelichting in de vorm van argumentatieve analyse. Dankzij het spreken of beter gezegd beargumenteerd gesprek kunnen we leren uit onze fouten. Het toetsen van correctheid gebeurt niet op basis van logica maar op basis van pragmatisme (Vreeke, 2006; Stalnaker, 1999). Wij analyseren niet de logica van expliciet uitgesproken zinnen maar we kijken naar de intenties van de sprekers die de discussie voeren. Deze intenties zijn vaak stilzwijgend en liggen ten grondslag aan de discussie. Habermas (2004, p. 22) spreekt over informele logica.

Waarom doet iemand mee aan een discussie? Dit is dus een ander heel belangrijk aspect van communicatieve situaties (Vreeke, 2006). De intenties van de sprekers hebben de functie van impliciete gedeelde vooronderstellingen en kunnen afgeleid worden uit de expliciete argumentaties. In het algemeen beschrijft Habermas (2004, p. 24–41) in overeenstemming met Toulmin drie soorten argumentaties die een onderwerp zouden kunnen worden van een analyse of een onderzoek naar pragmatische vooronderstellingen.

Ten eerste spreekt hij over de ideale discussie waarin geen oneerlijkheid of repressie te vinden is. De intentie van de spreker is dus het zoeken naar ideale overeenkomst tussen alle discussiedeelnemers. Het tweede type argumentatie is de argumentatie waarin wordt gestreden voor een beter argument. Dit type argumentatie richt zich op succes. De spreker gaat de discussie aan met de intentie om een beter argument te vinden en wil hiermee in een voordelige positie komen. En ten derde hebben we individuele argumentaties die gericht zijn op het bereiken van wederzijds begrip. De sprekers stellen zich een (in het geval van schriftelijke discussiebijdragen, universeel) gehoor voor en ze argumenteren met het oog op het overtuigen van de luisteraars.

Wij zullen nu even stilstaan bij de argumentaties die het wederzijds begrip beogen en bij conversaties die gebaseerd zijn op het behalen van succes. Habermas (2004, p. 285–337) heeft in het eerste deel van *The Theory of Communicative Action* een typologie van communicatief handelen uitgewerkt (zie het bijgesloten plaatje uit Habermas, 2004, p. 333).

Hij beschrijft de communicatie die gericht is op wederzijds begrip als een gezonde manier van communicatie. Met wederzijds begrip bedoelt hij dat er minstens twee discussiepartners de beargumenteerde standpunten op dezelfde manier begrijpen (Habermas, 2004, p. 307). In de communicatieve situatie waarbij het wederzijds begrip centraal staat, willen de discussiedeelnemers hun individuele communicatieve doelen harmoniseren met de intenties en doelen van hun gesprekspartners. De communicatie heeft een rationele basis en kan niet worden opgedrongen door een andere discussiedeelnemer.

Er zijn echter andere communicatieve situaties wanneer een discussiedeelnemer zijn gesprekspartner(s) met behulp van signalen of andere linguïstische instrumenten iets wil laten geloven om zijn eigen succes te kunnen bereiken. Het kan om manipulatief communicatief handelen gaan dat gericht is op succes dat door Habermas (2004, p. 332) als parasitisch wordt bestempeld. Alleen als de discussiedeelnemer die dit gedrag vertoont, kan laten zien dat het hem om het behalen van wederzijds begrip ging, kan dit soort communicatie nog steeds als gezond worden beschouwd. Als we het over communicatie gericht op succes hebben, komen de andere gesprekspartners veel meer in het licht. Strategisch communicatief handelen is een interactie wanneer ten minste een van de gesprekspartners zijn intentie verandert als gevolg van het communicatief handelen van de spreker (Habermas, 2004, p. 295). De spreker kan de discussie binnen treden met “open kaarten”, wanneer hij zijn doel om de intenties van anderen in de discussie te beïnvloeden, declareert. Dit type van het communicatief handelen is constructief, net zoals de interactie gericht op wederzijds begrip (Habermas, 2004, p. 305).

Als de spreker zijn doel om de intenties van zijn discussiepartners te veranderen niet blootstelt met het gevolg ervan dat zijn discussiepartner geen discursieve positie kan innemen, wordt hier geen beroep gedaan op de bindende kracht van de rationele communicatie. Hetzelfde effect heeft de communicatie wanneer de spreker zodanig communiceert dat zijn discussiepartner geen intentionele positie kan innemen (Habermas, 2004, p. 305).

Habermas (2004, p. 332) spreekt ook over systematisch verstoorde communicatie die als pathologisch wordt bestempeld. Zulke communicatie is het resultaat van de verwarring van het handelen met het oog op het wederzijds begrip en het handelen met het oog op het behalen van succes. In deze situatie handelt minstens een van de gesprekspartners met het oog op het behalen van succes en deze intentie probeert hij (bewust of onbewust) te

verbergen zodat zijn gesprekspartner denkt dat beide discussiedeelnemers hetzelfde willen bereiken, namelijk tot wederzijds begrip komen. In dit geval spreken we over manipulatie. Dit manipulatief gedrag kan onbewust vertoond worden (bijvoorbeeld als resultaat van een onderdrukt conflict) of kan het beschouwd worden als bewuste manipulatie.

Volgens Habermas (2004, p. 31–41) en Heyting (Vreeke, 2006) kunnen op grond van de argumentatieve analyse de intenties oftewel de gedeelde vooronderstellingen geanalyseerd en onderzocht worden. Dit op grond van het definiëren van een specifiek communicatief domein met een bepaald kernbegrip. De onderzoeker verzamelt alle discussiebijdragen van dit domein en daarna gaat hij op grond van de argumentatieve analyse alle vooronderstellingen die in de discussie een rol spelen boven water halen. Hij kijkt hierbij naar de subsystemen, dus naar de invalshoeken waaruit de discussiedeelnemers communiceren. Voor de argumentatieve analyse staat de vraag centraal, welke vooronderstellingen de expliciete argumentaties overtuigend maken voor het gehoor.

Zowel Habermas (2004, p. 31–41) als Heyting (Vreeke, 2006) zijn van mening dat er een historische reconstructie van een common ground kan plaatsvinden. Gedeelde vooronderstellingen over een bepaald onderwerp kunnen op grond van de (meestal geschreven) argumentatieve analyse (Vreeke, 2006) gereconstrueerd en verzameld worden en er kan worden gekeken naar de veranderingen in de vooronderstelde visies ten opzichte van het onderzochte kernbegrip in de loop van de tijd. Daarbij kan gekeken worden niet alleen naar de functie van het kernbegrip in de tijd, maar ook naar waarom dit begrip zo belangrijk was, wat wilden mensen binnen het discussieveld met het gekozen onderwerp bereiken. Historisch onderzoek kan dus een kritische reflectie bieden ten opzichte van collectieve aannames en oordelen over een bepaald onderwerp (Lepkova et al., 2005).

Zoals reeds aangegeven, hebben sommige presupposities geen sturende kracht voor de discussie. Het zijn vooronderstellingen die betrekking hebben op de bredere sociale en culturele context in het discussieveld. Deze gedeelde vooronderstellingen die betrekking hebben op de sociale en culturele omstandigheden kunnen ook met behulp van de individuele argumentatieve analyse zowel in hedendaagse als in historische discussies gevonden worden (Lepkova et al., 2005). Omdat de contextuele vooronderstellingen verweven zijn ten eerste met elkaar maar ook met de individuele vooronderstellingen die ten grondslag liggen aan de argumentatie zelf, kunnen we concluderen dat een eventueel onderzoek naar de sociale en culturele vooronderstellingen op dezelfde manier kan verlopen als het

onderzoek naar de situationele vooronderstellingen in een gesprek of in een discussie.

Uit het bovengenoemde blijkt dat taal een intrigerende en complexe menselijke vaardigheid is die mensen verbindt door communicatief handelen. Taal ontwikkelt zich in talloze discussies en gesprekken die net zoals ieder “potje” Scrabble altijd anders zijn. Het onderzoek naar impliciete vooronderstellingen van verschillende discussies helpt ons de achterliggende denkbeelden over onszelf, onze samenleving en over de wereld om ons heen boven water halen. Dit kan ons tot zelfreflectie aanzetten en tot het nadenken over ons communicatief handelen.

Noten

- * Met dank aan Prof. Frieda Heyting en Prof. Wilken Engelbrecht.

Bibliografie

- Habermas, J. 2004. *The Theory of Communicative Action*, part 1. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. 2006. *The Theory of Communicative Action*, part 2. Cambridge: Polity Press.
- Lepková, K., Heyting, F., & Mulder, E. 2005. ‘Constructing Czechoslovakia: The meaning of “intelligence” in Czechoslovak educational discourse, 1900–1939.’ *Journal of the History of the Behavioral Sciences*. 41.1: 25–41. <https://doi.org/10.1002/jhbs.20046>
- Stalnaker, R.C. 1999. *Context and Content: Essays on Intentionality in Speech and Thought*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0198237073.001.0001>
- Vreeke, G.-J. 2006. ‘Gedreven scepticisme Heytingiaanse opvoedingsfilosofie.’ *Pedagogiek*. 26.1: 100–112.

Petra Milošovičová

Enkele beginselen van de persoonlijke, professionele en interculturele ontwikkeling van toekomstige vertalers

(Niet alleen voor neerlandici)

Abstract

Some principles of intercultural personal development for future translators (not only Dutch translators).

This paper points out the necessary hard and soft skills of future translators and interpreters with regard to their intercultural competences. The issue has been widely discussed around the world, but the wide range of problems needs to be updated in each country, for each language pair. For students of Dutch Studies, the fact that Dutch as a pluricentric language often has terminological variants and pseudo-synonyms adds to this. In any case, this should also be conveyed didactically and thus sensitize the students in this respect as well

Keywords: interculturality, pluricentrism, Dutch language, language variants

1. Inleiding

Het anachronisme dat vertaling een taalkundige overdracht is of een vervanging op taalkundig vlak, is allang achterhaald door verschillende moderne opvattingen vanuit de vertaalwetenschap. Op dit punt gaan we uit van het huidige model van vertalen en vertalen als interculturele communicatie, maar we zullen ons vooral richten op de creatieve activiteit, de persoonlijkheid en vaardigheden van de vertaler en/of tolk. De inmiddels ingeburgerde Nederlandse benaming voor dit beroep bevat een element van

“bemiddeling”: intercultureel bemiddelaar, interculturele bemiddeling. De Duitse term *Sprachmittler* is al enkele decennia in gebruik, maar legt meer de nadruk op taal. Voor zover wij weten bestaat er nog geen beknopte gecodificeerde naam voor het beroep in het Slowaaks, maar wij zullen die mettertijd nodig hebben om het brede spectrum van het beroep aan te geven, om het “glans”, respectabiliteit en erkenning te geven en om het aantrekkelijker te maken voor kandidaten voor deze studie.

2. Beginselen van de persoonlijke ontwikkeling van toekomstige vertalers

Onze afdelingen houden al lang geen selectieve toelatingsexamens meer. Hierdoor worden vaardigheden en leerhoudingen niet getest. Denk hierbij aan een geschiktheidstest of profieltoets om onder andere de intellectuele, retorische, geheugen- en stressbestendige, tekstvormende bekwaamheden van de kandidaat te testen. Het is belangrijk dat er aandacht uitgaat naar de persoonlijke ontwikkeling van toekomstige vertalers, zodat ook deze vaardigheden worden ontwikkeld.

Wij beschouwen persoonlijke groei als de permanente verwerving van sociale kwaliteiten (ook wel *hard skills* genoemd), die tegelijk met andere competenties al in het hoger onderwijs moeten worden ontwikkeld, en niet alleen in de sociale en menswetenschappen. De persoonlijke groei van de student, die het onderwerp is van debat en meervoudige classificaties, moet in elke vorm van academisch onderwijs worden aangemoedigd. Hier baseren wij ons op het inspirerende INCOMS-project dat in België in het Universitair Centrum Leuven werd uitgevoerd en waarin de volgende persoonlijke kwaliteiten werden geïdentificeerd die moeten worden ontwikkeld en versterkt:

- onafhankelijkheid,
- samenwerking en sociale netwerken,
- zelfvertrouwen,
- flexibiliteit,
- openheid,
- creativiteit,
- een duidelijke visie op de toekomst,
- emotionele stabiliteit.

Naar onze mening zijn dit treffend verwoorde kenmerken die duiden op wat sociale intelligentie wordt genoemd (Frankovský & Birknerová, 2017). Dit verschijnsel werd een eeuw geleden als een van de eerste aanhangig gemaakt door E. L. Thorndike, die het omschreef als het vermogen om andere mensen te begrijpen en te leiden en om verstandig te handelen in intermenselijke relaties. Volgens Thorndike heeft sociale intelligentie een structuur met twee factoren: het bestaat uit cognitieve elementen (dat is het begrijpen van andere mensen) en gedragsmatige elementen, dat wil zeggen het vermogen om verstandig te handelen in interpersoonlijke relaties (geciteerd in Frankovsky & Birknerová, 2017).

Hoewel verschillende culturen, op basis van hun historische ontwikkeling, hun eigen modellen hebben van de ideale persoonlijkheid, gewapend met sociale en emotionele intelligentie naast een hoog IQ, is het in de geglobaliseerde wereld van vandaag niet langer mogelijk alleen maar eenzijdig te denken. Vandaag de dag opereert iedereen immers in een min of meer interculturele omgeving en moet iedereen afstappen van ethnocentrisch denken. In de resultaten van het bovengenoemde INCOMS-project worden 9 dimensies van interculturele competentie genoemd, die volgens ons zeer relevant zijn. Deze omvatten:

- **zelfkennis:** reflectie over het eigen gedrag/de eigen handelingen en het eigen bestaan, waarbij de eigen logica en vanzelfsprekendheid in twijfel worden getrokken;
- **flexibiliteit:** in het zoeken naar de eigen grenzen, het vinden van een evenwicht tussen “aanpassing” en “openheid” voor (cultureel) onbekende of weinig bekende situaties, gewoonten, gebruiken;
- **veerkracht:** in dit geval gaat het om realistisch optimisme, een zekere mate van vermogen om een tegenslag te weerstaan, waarbij het individu of de organisatie in staat moet zijn te reageren op de spanningen, frustraties en weerstand die door de nieuwe situatie worden gecreëerd;
- **openheid:** bij communicatie gaat het niet alleen om het bestaan van een “verschil van mening”, het is vooral de houding ten opzichte van het “verschil van mening/meningsverschil” die bijdraagt tot het welslagen van een vergadering of samenwerking;
- **het verwerven van kennis:** bij deze dimensie gaat het om het vinden van een evenwicht tussen, enerzijds, het leren over de cultuur en, anderzijds, het kijken naar de uniciteit van elke persoon in een bepaalde situatie;

- **competentie om relaties op te bouwen:** de nadruk ligt op gevoeligheid voor de unieke mix van identiteiten waaruit elke persoon bestaat (op basis van geslacht, leeftijd, opleiding, enz.) en niet alleen op het vertrouwen op de culturele achtergrond van een andere persoon;
- **communicatieve competentie:** dit heeft betrekking op het vermogen om actief te luisteren, d.w.z. om echt te proberen zich in te leven in de persoon die ons iets te zeggen heeft en zich tegelijkertijd bewust te zijn van de mogelijke gevolgen van de communicatie;
- **conflictbeheersing:** in dit geval gaat het erom dat men in staat is de eigen grenzen te bepalen en te overschrijden, niet alleen om conflicten te onderkennen maar ook om ze op te lossen;
- **multiperspectiviteit:** het is gebaseerd op gelijkheid en streeft op basis van dit beginsel naar een evenwicht tussen “erkende gelijkheid” en “erkende diversiteit”.

Toegepast op de opleiding van vertalers en tolken, moeten deze competenties vanaf het begin van de studie worden ontwikkeld, door ze in andere vakken in te voeren, omdat studenten moeten worden voorbereid op de confrontatie met andere culturen.

3. Intercultureel competentieprofiel van een vertaler

Praktiserende vertalers kennen zowel de complexe taalkundige als de interculturele problemen en verschillen waarmee zij te maken krijgen en bevingden zich werkelijk in de rol van bemiddelaar. Ongetwijfeld moeten zij naast een hoog IQ ook emotionele kwaliteiten (EQ) en sociale intelligentie – persoonlijke kwaliteiten – bezitten.

Hoewel de ontwikkeling van persoonlijke kwaliteiten in gelijke mate tot alle disciplines en taalspecialisaties behoort, moet de opleiding in vertaal- en tolkoefeningen de nadruk leggen op de vreemde taal in kwestie in wisselwerking met de eigen taal en het specifieke culturele complex waarin de vreemde taal opereert. De verbetering van de taalvaardigheid (zowel bij VJ als CJ) moet parallel lopen met de opleiding en ontwikkeling van interculturele competentie.

Interculturele competenties zijn de meest genoemde vereisten in het kader van de internationalisering in het hoger onderwijs. Het is waarschijnlijk onmogelijk ze in detail te definiëren omdat ze variabel zijn in tijd en ruimte. Hier geven wij de volgende twee definities van interculturele com-

petentie, aangezien in beide definities effectief intercultureel functioneren wordt geïntegreerd:

‘Het vermogen om effectief en gepast te interageren in interculturele situaties, op basis van de eigen interculturele kennis, vaardigheden / competenties, en overtuigingen.’ (1)

‘Interculturele competentie is het gepast en doeltreffend omgaan met interacties tussen mensen die tot op zekere hoogte uiteenlopende of uiteenlopende affectieve, cognitieve of relationele oriëntaties in de wereld vertegenwoordigen.’ (2)

In het kader van het genoemde project definieert en structureert INCOMS interculturele competentie als volgt:

culturele zelfkennis	Studenten kennen hun eigen cultuur en wereldbeeld en zijn in staat het in verband te brengen met andere gezichtspunten.
culturele flexibiliteit	Indien nodig, veranderen studenten hun gedrag en stijl. Communicatie in interculturele situaties zal zich aanpassen en alternatieven aandragen over hoe zich te gedragen.
culturele weerstand	Studenten analyseren grondig en constructief complicaties en negatieve gevoelens die kunnen optreden bij interculturele interacties.
culturele gevoeligheid	Studenten accepteren de visie en expertise van een ander en accepteren tegelijkertijd de betrekkelijkheid van hun eigen visie en ideeën/meningen.
culturele kennis	Studenten verwerven kennis van andere culturen en zijn in staat om van deze kennis passend gebruik van maken met respect voor elke persoon en hun uniciteit.

interculturele competentie	In interculturele situaties is de student in staat om professionele relaties met collega's, klanten en andere belanghebbende groepen op te bouwen terwijl ze een positieve sfeer en vertrouwen creëren.
cultureel communicatieve competentie	Studenten analyseren specifieke kenmerken van hun eigen communicatiestijl, corrigeren die indien nodig en onderzoeken de communicatiestijl van een andere persoon.
cultuurconflictmanagement	Studenten zien interculturele conflicten als een kans om iets nieuws te leren en zijn zich bewust van hun eigen stijl van conflicthantering.
meerdere perspectieven	Studenten benaderen een situatie, probleem of kwestie vanuit verschillende culturele perspectieven en begrijpen de perspectieven.

Wij vinden deze dimensies zeer inspirerend en zijn van plan de tabel ter discussie aan de studenten zelf voor te leggen, omdat wij in de praktijk vaak eerste-orde-denken zien waarbij de nieuwsgierigheid naar bredere interdisciplinaire contexten ontbreekt. Wij hopen dat een directe confrontatie met de verschillende dimensies de vertaalstudenten gevoelig kan maken om zich aan te passen.

4. Het probleem van het linguïstisch pluricentrisme in de opleiding van vertalers met het Nederlands als voorbeeld

De training van interculturele competenties, die in principe zeer linguïstisch zijn maar specifiek op een bepaalde taal en haar cultuur gericht, heeft verschillende bijzondere kenmerken in het geval van de training met een focus op pluricentrische talen (bijv. Duits, Duricová, 2015). Op deze

plaats vermelden we het verschijnsel dat het Nederlands een pluricentrische taal is, vandaar het bestaan van verschillende taalkundige varianten. De Nederlandse Wikipedia definieert een pluricentrische taal als volgt:

‘Een pluricentrische taal is een taal met twee of meer standaardvormen die zowel in gesproken als geschreven vorm worden gebruikt. Deze situatie doet zich vooral voor wanneer één taal de officiële taal van meer dan één land is. Belangrijke voorbeelden voor pluricentrische talen zijn Engels, Portugees, Duits, Frans en Mandarijn.’

(https://nl.wikipedia.org/wiki/Pluricentrische_taal)

Omdat het Nederlands functioneert als nationale taal in Nederland, in België naast het Frans en het Duits, in het Zuid-Amerikaanse Suriname, of als een van de talen die op de Caribische eilanden Aruba, C en SM worden gebruikt (op de Caribische eilanden Aruba, Curaçao en Sint Maarten), komt het niet in slechts één vorm voor. Naast het geschreven Standaardnederlands, de bindende gemeenschappelijke standaard, wordt het gebruikt in verschillende taalvarianten (taalvarianties).

De daarmee samenhangende verschijnselen van standaardisatie en verspreiding van het Nederlands worden behandeld door de Nederlandse Taalunie, die voorrang geeft aan het Standaardnederlands of de standaardspelling van het Nederlands. Het gaat echter ook om andere variëteiten van het Nederlands (regiolecten, dialecten, sociolecten, enz.), die in de samenleving een aan de omgeving aangepaste waarde moeten hebben en door de mensen op passende wijze moeten worden gebruikt. Sociolinguïstisch onderzoek richt zich op deze variëteit aan varianten ook vanuit didactisch en translationeel oogpunt (Bossaert, 2017), omdat ze een serieus probleem vormen vanuit het oogpunt van buitenlandse (extramurale) niet-Nederlandse studies.

De taalproblemen (het bestaan van meerdere varianten, terminologische inconsistentie) die voortvloeien uit het pluricentrisme zijn een gevolg van territoriale en culturele verschillen die de communicatie zichtbaar en onzichtbaar beïnvloeden. We hebben elders (Milosovicova, 2019, p. 71) meer in detail gesproken over culturele verschillen. Hier presenteren wij de resulterende SWOT-tabel met de belangrijkste punten duidelijk aangegeven: de positieve en negatieve kanten van dit soort intercultureel contact in professionele interacties.

Territoriale verschillen komen voor ons in de SWOT-analyse als volgt naar voren:

Sterke punten (Strengths)	Zwakke punten (Weaknesses)
• interactieve uitwisseling van kennis, vaardigheden en ervaring • verruiming van horizons en visies	• enkele culturele normen en conventies kunnen onverenigbaar zijn
Kansen (Opportunities)	Bedreigingen (Threats)
• het verbreden van culturele horizons • de verschillen worden door de meeste actieve deelnemers waargenomen, en moeten worden benut om sensibilisering voor verschijnselen te bereiken	• niet-voorbereid zijn leidt tot stereotypen en vooroordelen

Territoriale varianten in het Nederlands komen overal in de taaltraining voor, waarbij uitdrukkingen van het Standaardnederlands tegenover belgicismen worden afgebakend, soms zelfs met een derde, Surinaamse variant (bijv. leuk/plezant, jurk/kleedje, open heis/opedeur/opo oso, vrachtwagen/camion/autotruck, bekend/beroemd/populair). Voor de opleiding van vertalers zijn doubletten en pseudosynoniemen echter van bijna strategisch belang, bijvoorbeeld in de terminologie van het staatsbestuur (Bossart, 2018) of het recht (Štefková, 2013). In hun toekomstige vertaalpraktijk zou het namelijk een onvergeeflijke faux pas zijn indien zij “misplaatst”, ten onrechte voor wat betreft het grondgebied van Nederland, België of Suriname, gecodificeerde termen zouden verwarren. Ervaren officiële vertalers geven illustratieve voorbeelden (Knap-Dlouhá & Škrantová, 2008, p. 87):

Nederland	België
aangeklaagde	beklaagde
officier van justitie	procureur van de koning
voortgezet onderwijs	secundair onderwijs
Minister-president	Eerste minister
de Hoge Raad	het Hof van Cassatie

Met pluricentrische talen is het mogelijk om (niet alleen door studenten) een vaak verwaarloosd taalkundig verschijnsel aan te tonen, zoals het gebruik van identieke namen voor verschillende begrippen (valse vrienden): b.v. arrondissementsrechtbank (in Nederland een arrondissementsrechtbank, in België een competentiehof in geval van competentiegeschillen). Ook het gebruik van een andere naam voor een identiek begrip is een vertaalstruikelblok: het hoogste rechtscollege is in Nederland de Hoge Raad, in België het Hof van Cassatie (Štefková, 2013, p. 76). Zelfs uit dit eenvoudige voorbeeld blijkt dus dat pluricentrisme niet alleen een taalkundig probleem is, maar evenzeer een sociaal-cultureel probleem dat bijzondere aandacht verdient in het onderwijs.

5. Conclusie

In ons artikel hebben wij verschillende opsommingen gegeven – dimensies, eigenschappen, attributen en kenmerken. Wij werden hiertoe niet geleid door een verlangen naar schematisme, maar door een heldere kijk op de relevante feiten. Met het oog op de academische opleiding van toekomstige vertalers willen wij echter één concept benadrukken: sensibilisering. Namelijk sensibilisering in de zin van het voortdurend opwekken van nieuwsgierigheid, inspiratie tot intercultureel denken; sensibilisering voor ethische en professionele kwesties, bereidheid tot de voortdurende dynamiek van de ontwikkeling van de interculturele communicatie.

Bibliografie

- Bossaert, B. 2017. 'Nizozemský jazyk z hlediska sociolingvistiky.' *Capita selecta z nizozemské lingvistiky*. Olomouc: Univerzita Palackého. 184–206.
- Bossaert, B. 2018. 'Didaktické postupy v profesionalizácii komunitného tlmočenia.' *Kontexty súdneho prekladu a tlmočenia*: Roč. 7. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 7–26.
- Đuricová, A. 2015. 'K otázkam úradného prekladu a tlmočenia v Rakúsku.' *Úradný prekladateľ v slovenskom a európskom sociálnom priestore*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského v Bratislave. 146–172.

- Frankovský, M. & Birknerová, Z. & kol. 2017. *Sociálna inteligencia – významná osobnostná charakteristika manažéra a coping*. Prešov: Bookman s.r.o.
- Knap-Dlohá, P. & Škrlantová, M. 2008. 'Rechtstaallandschap. Intra-linguale vertaling van juridische terminologie bij de didactisering van juridische vertaling.' *Praagse perspectieven* 5. Praha: Universitas Carolina Pragensis. 82–96.
- Milošovičová, P. 2019. *Zdroje Synergických efektov v interkultúrnom manažmente*. Praha: Wolters Kluwer ČR.
- Sandrini, P. 1996. *Terminologiarbeit im Recht. Deskriptiver begriffsorientierter Ansatz vom Standpunkt des Übersetzens*. Wien: Termnet.
- Štefková, M. 2013. *Právny text v preklade. Translatologické aspekty právnej komunikácie v kombináciách málo rozšírených jazykov*. Bratislava: Iura Edition.
- Vanderweghe, W. 2005. *Duotexten. Inleiding tot vertaling en vertaalstudie*. Gent: Academiapress.
- Pieper, A. 1995. *Einführung in die Ethik*. Stuttgart: Franke.

Internetbronnen

LIJST VAN VERSCHILLEN TUSSEN HET NEDERLANDS IN BELGIË, NEDERLAND EN SURINAME
(https://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_verschillen_tussen_het_Nederlands_in_België,_Nederland_en_Suriname). (laatst geraadpleegd op 29 juli 2019).

INTERNATIONALE COMPETENTIES

(<http://www.internationalecompetenties.be/nl/icom/persoonlijke-groei/>). (laatst geraadpleegd op 29 juli 2019).

INTERNATIONALE COMPETENTIES

(<http://www.internationalecompetenties.be/nl/icom/interculturele-competentie/>). (laatst geraadpleegd op 29 juli 2019).

INTERCULTURELE COMPETENTIES. HISTORIE, MODELLEN EN TECHNIEKEN

(<https://escia.nl/2018/07/18/interculturele-competenties-historie-modellen-en-technieken/>). (laatst geraadpleegd op 29 juli 2018).

PLURICENTRISCHE TAAL 2022.

(https://nl.wikipedia.org/wiki/Pluricentrische_taal). (laatst geraadpleegd op 20 juni 2022).

TAALVARIATIE 2019.

(<https://taalunie.org/dossiers/54/taalvariatie>). (laatst geraadpleegd op 29 juli 2019).

Deze publicatie kwam tot stand met steun van het project KEGA č. 034UK-4/2022 2022 Inovatívna nederlandistika v sociolingvistických súvislostiach (Innovatieve neerlandistiek in sociolinguistische context).

Orsolya Varga

Martinus Nijhoff, de literaire vertaler

Abstract

Martinus Nijhoff (The Hague 1894–1953), the Dutch poet, playwright, literary translator and essayist is today considered the greatest modern Dutch poet and is probably the best known. Apart from his original work, he is the best-known literary translator of his time, and his approach to language is most vividly expressed in his translations. Translation is not just a sideline activity: he sees it as a rebirth of the poem. In this paper, I will attempt to outline his approach to translation, based on both his translation critiques and his own translations.

Keywords: literary translation, translation theory, translation history, translation critique

Inleiding

Martinus Nijhoff (Den Haag 1894–1953), de Nederlands dichter, toneelschrijver, literair vertaler en essayist wordt vandaag de dag beschouwd als de grootste moderne Nederlandse dichter en hij is waarschijnlijk de bekendste. Met alleen al analyses van zijn beroemdste gedichten zou een bibliotheek gevuld kunnen worden.

Hij kwam uit een familie van boekverkopers, uitgevers en bibliografen. Hij studeerde rechten in Amsterdam en later literatuurwetenschappen in Utrecht. Met het modernistische karakter van zijn eerste dichtbundel (*De wandelaar*) markeerde hij 1916 de grens tussen het hiernamaals van de Tachtigers en het ontluikende expressionisme van de jonge dichters. Zijn ‘overgangsrol’ werd bepaald door het merkwaardige feit dat hij een strakke, bijna classicistische vorm combineerde met nieuwe, eigentijdse

thema's, en de waarneembare romantische elementen werden in zijn gedichten in een modern-decadent jasje gestoken. In zijn gedichten deden treinen en auto's voor het eerst hun intrede in de Nederlandse literatuur. Dankzij zijn constante zelfkritiek heeft de kwaliteit van Nijhoffs poëzie nooit ingeboet, maar deze blijft ook nooit eentonig. Opmerkelijk is dat elke bundel de uitdrukking lijkt te zijn van een nieuwe fase in zijn leven. In zijn bundel *Vormen* (1924) past hij zijn poëtische expertise en ambacht nog bewuster toe, zodat de gedichten lezen als autonome werken, bijna onafhankelijk van de auteur. Hij was redacteur van *De Gids* van 1926 tot 1933 en werkte lange tijd als recensent voor de Nieuwe Rotterdamse Courant.

Zijn meest omvangrijke gedicht, *Awater*, in de bundel *Nieuwe gedichten* (1934), en zijn grote gedicht *Het uur U¹* (1936) vangen het mysterie van het alledaagse leven in nieuwe, bijna volmaakt gewone taal, ook op verschillende symbolische niveaus. Het is hier vermeldenswaardig dat twee Nobelprijswinnende schrijvers, T. S. Eliot (1948) en Josef Brodsky (1988) ook hun bewondering voor Nijhoffs poëzie hebben uitgesproken. Na het lezen van *Awater* (vertaald door James Holmes) verklaarde Eliot dat Nijhoff wereldberoemd zou zijn geweest als hij in het Engels had geschreven, en Brodsky schreef dat *Awater* een van de grootste gedichten van zijn eeuw was.²

Nijhoff probeerde de geheimen uit de taal te wringen, sprak met schijnbare eenvoud over de meest complexe situaties in het leven, en was tegelijkertijd vroom en profaan. Christelijke motieven zijn te vinden in veel van zijn gedichten en domineren zijn drie bijbelse toneelstukken, die in 1950 werden gepubliceerd in een bundel getiteld *Het heilige hout*. In Hongarije zijn vertalingen van enkele van zijn gedichten verschenen in verschillende bloemlezingen.³

Naast zijn oorspronkelijke werk is hij de bekendste literaire vertaler van zijn tijd, en zijn benadering van taal komt het meest levendig tot uiting in zijn vertalingen. Vertalen was niet zomaar een nevenactiviteit voor hem: hij zag het als een wedergeboorte van het gedicht. (Zie de lijst van zijn vertalingen aan het einde van dit artikel.)

In 1953, het jaar van zijn dood, kreeg Nijhoff postuum de Constantijn Huygensprijs, de hoogste Nederlandse literaire onderscheiding, voor zijn levenswerk. In hetzelfde jaar, toen zijn verzamelde vertalingen die de omvang van zijn oorspronkelijke werk overtroffen, werden gepubliceerd, werd de meest prestigieuze vertaalprijs van Nederland naar hem vernoemd. De Nijhoffprijs wordt jaarlijks uitgereikt aan binnen- en buitenlandse literaire vertalers, hetzij voor de vertaling van een literair werk in het Nederlands of

uit het Nederlands in een andere taal, hetzij voor hun vertaalwerk als geheel.⁴

Externe en interne vertaalopvattingen

Het poëtische model van Sötemann (1985) en Van den Akker (1985) – dat uitgaat van een onderscheid tussen enerzijds poëtische opvattingen, ofwel de *ars poetica*, en anderszijds de eigenschappen van de teksten zelf – kan volgens Dorleijn (1989) worden toegepast op vertalen. Het is mogelijk dat twee dichters dezelfde poëtische opvattingen hebben en toch heel verschillende poëzie produceren, en omgekeerd. De (mogelijk statische) *ars poetica* en de (dynamische) tekstuele fenomenen zijn dus niet noodzakelijkerwijs onlosmakelijk met elkaar verbonden.

In de vertaalgeschiedenis kan deze relatie enerzijds worden omgezet naar het niveau van de kijk van de dichter op de vertaling en anderzijds naar het niveau van de tekst van de vertaling. Er kan een kloof zijn tussen de twee, maar het is ook mogelijk dat er weinig verschillen zijn. Terwijl Sötemann en Van den Akker een onderscheid maken tussen deze twee niveaus met betrekking tot de literatuur, gebruikt Gillaerts in zijn studie over Nijhoff al de terminologie van externe (extern) en interne (intern) vertaalpoëtica (1988). We zullen deze terminologie met enkele aanpassingen overnemen: we gebruiken de termen externe en interne vertaalopvattingen.

Het ‘vertaalspectief’ verwijst naar de visie van de vertaler op het proces, het resultaat en de functie van het vertalen in de literatuur en cultuur van de doeltaal. De term ‘extern vertaalspectief’ verwijst naar de opvattingen van de vertaler buiten zijn of haar eigen vertalingen: we vinden deze bronnen in recensies, vertaalkritieken, voor- en nawoorden bij vertalingen, inleidingen, essays, studies. De term ‘interne vertaalopvatting’ verwijst naar opvattingen die voortkomen uit de eigen vertaalpraktijk van de vertaler. Deze liggen impliciet in de vertalingen verscholen: de onderzoeker moet het origineel en de vertaalde werken met elkaar vergelijken en uit de verschuivingen en vertaaltransformaties conclusies trekken over de aanpak van de vertaler.

Externe vertaalopvattingen

De vertaalcriticus

Nijhoff als vertaalcriticus kan de problematiek van een enkele vertaling vaak verbreden tot een algemene kwestie. Zijn belangrijkste vertaalkritieken, die de legpuzzel vormen van zijn (externe) vertaalopvattingen, zijn als volgt:

- Dante Alighieri: Het goddelijk spel. De vertaling van Albert Verwey (1924)
- Dante Alighieri: Het Inferno. Vertaling door Frederica Bremer (1941)
- De sonnetten van Louise Labbé, vertaald door P. C. Boutens (1926)
- G. Chaucer: De Canterbury Vertellingen. Vertaling door A. J. Barnouw (1931)
- F. Rabelais, complete uitgave. Vertaling door J. A. Sandfort (1932)
- H. G. Andersen: Sprookjes en verhalen. Vertaling door M. Nijland-van der Meer de Walcheren (1932)
- De Odyssee van Homerus, vertaald door P. C. Boutens (1938).
- De vertellingen van J. de La Fontaine, Plato: Timaeus. vertaald door Jan Prins (1941)
- De passie van Mattheus Bach in het Nederlands. Vertaling door Jan Engelman (1948).

Interessante verwijzingen naar zijn vertaalopvattingen zijn ook te vinden in andere bronnen, bijvoorbeeld in de openingstoespraak van de Maatschappij van de Nederlandse Letterkunde in 1941, of in zijn commentaren op zijn vertalingen.

Het is opmerkelijk dat zijn eerste vertaalkritiek op hetzelfde moment werd geschreven als zijn eigen eerste vertaling. In zijn recensie uit 1924 van Albert Verwey's vertaling van de *Divina Comedia* van Dante formuleert Nijhoff het duidelijkst de opvattingen die later in zijn andere geschriften zouden verschijnen. Hij begint zijn analyse met het beschrijven van Verwey's persoonlijkheid. Volgens hem was Verwey van de Tachtigers in de minste mate een geboren dichter, maar niemand paste zijn talenten zo productief toe, en niemand stelde zijn hart en ziel zo in dienst van de Muze.⁵ Door zijn hele analyse heen is Nijhoff gevoelig voor het argument dat deze vertaling Verwey's Dante is.

‘Men moet zulk een zwaren, gepredestineerd ondankbaren arbeid met de grootste welwillendheid tegemoet treden, men moet zich door alle mogelijke taalbochten en stijlkronkels niet laten ergeren, men moet zeker de vertalersvrijheid ruimer stellen dan de zoogenaamde dichterlijke vrijheid [...]’.⁶

Deze vergelijking tussen vrijheid van de vertaler en dichterlijke vrijheid is een hoeksteen van Nijhoffs benadering van het vertalen. En hoewel Verwey volgens hem nergens de krachtige dictie van het gedicht van Stefan George benadert, die fragmenten uit de *Komedie*⁷ vertaalde, maakt hij dit goed door een complete en in zijn geheel leesbare Dante in de handen van de lezer te leggen.

Ondanks al deze loftuigen heeft de criticus echter ook een aantal bezwaren. Over ambivalentie gesproken: Nijhoff noemt Verwey's vertaling de beste Nederlandse Goddelijke Komedie, of in ieder geval de minst onbevredigende. Zijn eerste opmerking betreft het ontbreken van aantekeningen. Hij verwijst naar Dante zelf, 'die tijdens zijn tocht voortdurend den pas inhoudt om aan zijn geleider verklaring te vragen van hetgeen hij niet verstaat',⁸ en hij gelooft dat Dante zeker aantekeningen aan de tekst zou hebben toegevoegd als hij verantwoordelijk was geweest voor de editie. Hoe is het mogelijk dat Verwey niet vond dat deze niet in de vertaling mochten ontbreken? Dante zonder uitleg is dikwijls niet alleen onduidelijk voor ons, maar volkomen onbegrijpelijk. Volgens Nijhoff kan niemand het met Verwey eens zijn als hij schrijft dat het onbegrip van Dantes toespelingen van ondergeschikt belang is. De noodzakelijke aantekeningen mogen naar Nijhoffs maatstaven niet meer ruimte innemen dan de tekst zelf, en met dit in gedachten schetst hij de ideale vertaling als volgt:

[...] op de rechterbladzijden de tekst, op de linkerpagina's de daarop betrekking hebbende aantekeningen. Want om telkens naar het slot van de zang, zoals bij Kok, of naar de laatste bladzijen van het boek, zoals bij Boeken, te moeten omslaan, zonder dat dan meestal nog ter plaatse in den tekst daarnaar verwezen wordt, zoals bij Rensburg, is storend voor wien het er vooral om te doen is den gang van het gedicht te blijven volgen.⁹

Nijhoffs voorbeeld is Passerini's editie van Dante, waarin niet alleen wordt aangegeven welke zang we lezen, maar ook in welke kring van de *Hel*, of welke omgang van de *Louteringsberg* we ons bevinden, en wie de dichter daar ontmoet; dit alles ontbreekt bij Verwey. Nijhoffs tweede opmerking betreft de rijmkeuze. Verwey heeft gelijk dat alleen een vertaling die het werk als rijmend gedicht waardeert acceptabel is, en zelfs een onvolledige uitvoering van dit punt is superieur aan de andere keuzes. Noch Boekens prozavertaling, noch Koks rijmloze vertaling, zelfs als deze de originele tekst in metrische vorm volgt, is namelijk in staat 'de lezer in gespannen, in zekere zin in opgetilde staat'¹⁰ te houden, wat zeker nodig zou zijn om langere passages in één keer te lezen. De uitdrukking 'opgetilde staat' is

bovendien zeer kenmerkend voor Nijhoffs vertaalopvattingen: in zijn eigen vertaalpraktijk probeert hij aan zijn eigen eisen, hoe subjectief dan ook, te voldoen. Op welke manier hij dat doet, proberen we te achterhalen in het gedeelte interne vertaalopvattingen.

In zijn kritiek op Verwey's vertaling stelt Nijhoff dat de kwaliteit van een gedicht voorafgaat aan het probleem van de rijmvoorraad. Verwey stelt terecht dat Dantes rijmen uit twee lettergrepen bestaan. Maar:

[...] tweelettergrepig rijm in het Italiaansch is niet hetzelfde als in het Nederlandsch. Het verschil schuilt vooral hierin, dat de lettergreep die het rijm sleepend maakt, in het Nederlandsch bijna aanhoudend door een stomme e, daarentegen in het Italiaansch door alle vocalen van het alphabet gevormd wordt. Waarbij men nog dient in 't oog te houden dat de Nederlandsche stomme e meestal een gesloten, de Italiaansche volle klinker meerendeels in een open syllabe optreedt. Die eindeloze herhaling van stomme e's in de tweede lettergreep werkt, ondanks den grootsten voorraad van klankwisseling in de eerste, voor een gevoelig oor op den duur onherroepelijk eentonig.¹¹

Nijhoff verwijst naar oudere Franse en Nederlandse vertalingen waarin alexandrijnen voorkomen, en zowel Racine als Vondel wisselen paren van staand en slepend rijm regelmatig af. Het slaafs vasthouden aan de rijmvorm is in dit geval dus niet toe te juichen. Als Verwey ook de vrouwelijke rijmen had afgewisseld met de mannelijke rijmen, had de kracht van het Nederlandse rijm zich ten volle kunnen ontplooiën en had het niet onder hoeven te doen voor het Italiaanse origineel.

Zijn derde opmerking gaat over de grenzen van de 'vertalersvrijheid'. Hij interpreteert deze vrijheid ruim; zo vindt hij de archaïserende vorm 'vraagde' toelaatbaar in plaats van het reguliere 'vroeg'. Vervelender vindt hij germanismen als 'versteuren', 'zwimmen', 'stork-geklapper', of het gebruik van de woorden 'bevreemden', 'pramen', maar zeker afstotelijk het weglaten van het woordje 'te' in werkwoordverbindingen als 'wenscht verkrijgen'. Naar zijn mening maakt deze oplossing de taal van Verwey vormeloos en stijf.

In zijn vierde commentaar verwijst hij naar Verwey's vage omschrijvingen van toespelingen. Het is vaak zo dat Dante – die beweert een grondige kennis van de Bijbel en de oude geschiedenis te hebben – vrij duidelijke verwijzingen maakt naar een bijbels of Grieks verhaal en gangbare termen gebruikt, terwijl Verwey slechts een zeer vage beschrijving geeft: op veel plaatsen is hij onduidelijker voor de lezer dan Dante zelf. Dante heeft het

bijvoorbeeld op één plek over een Samaritaanse vrouw, terwijl Verwey het vertaalt als ‘’t vrouwtje aan de bron van Thimnat’.

Tot slot bekritiseert hij kort een specifieke passage. In de zesentwintigste zang van de Louteringsberg ontmoet Dante een Provençaalse dichter die in het Provençaals spreekt. Stefan George heeft deze regels in het Nederlands weergegeven, om het verschil in taal te laten voelen. Volgens Nijhoff had de Nederlandse vertaler na George de acht regels in kwestie in het Duits moeten vertalen, in de geest van wederkerigheid. Hoewel Nijhoff stelt dat hij het diepste respect heeft voor het werk van Verwey, richt zijn kritiek zich op de elementen die voor Verwey het belangrijkste zijn. In zijn rijmbezwaren beroept hij zich juist op de argumenten die het mogelijk maken om de vertaling te zien als ware het een origineel gedicht, los van het origineel. Dat wil zeggen, precies zoals Verwey gewild zou hebben dat zijn vertaling gelezen werd.

Nijhoff is blijkbaar een meedogenloze criticus. Maar voor vertalingen die niet tot doel hadden ‘taalmonumenten’ te worden, is Nijhoff toegeeflijker. De term ‘taalmonument’ komt voor in een van Nijhoffs andere kritieken op P. C. Boutens’ vertaling van de *Odyssee*. Dit is misschien wel het hoogtepunt van Nijhoffs vertaalkritiek.

In zijn kritiek maakt hij onderscheid tussen vertalers die de inhoud van de brontekst reproduceren en degenen die de voorkeur geven aan het ‘hoe’ en het oorspronkelijke werk direct in hun eigen taal laten spreken. Deze wat vage formulering komt volgens mij eigenlijk overeen met de twee basisstrategieën van het vertalen die als een rode draad door de vertaalgeschiedenis lopen: de vervreemdende (brontaalgerichte of adequate) en de naturaliserende (doeltaalgerichte of acceptabele) strategieën. Nijhoff vergelijkt het ene type vertaler met een fotograaf wiens verdiensten niet te onderschatten zijn ten opzichte van cultuurverspreiding, en de andere is een type dat juist de poging tot schepping waagt. Nijhoff wijst trouwens de zogenaamde ‘dienende’ vertaling niet af, die als leeshulp naast het origineel gebruikt kan worden (zie Nijhoffs artikel over Frederica Bremers vertaling van *De Hel* van Dante).

In een langere studie over Boutens’ vertaling van de *Odyssee* koppelt Nijhoff bij wijze van inleiding de internationale geschiedenis van de hexameter en de ontwikkeling van de Griekse literatuur aan de geschiedenis van de Nederlandse vertalingen van Homerus. Hij gaat ervan uit dat de moderne mens al inherent ongelukkiger is, omdat hij/zij in de perfectie van het Griekse moment een verloren levensgevoel bespeurt. De vertaler wil terugkeren naar de perfectie, maar hij is zich ervan bewust dat hij het geluk van het

origineel alleen maar kan benaderen. De vertaler staat daarom voor de on-dankbare taak om naar het 'perfecte monument' te kijken en vervolgens een wanhopige poging te doen om het te benaderen. 'Tot zelfs in de keuze van zijn ontleend materiaal, de versvorm, moet bij zich van tevoren verdedigen tegen de spottende critiek van tijdgenoten die Homerus liever in de verte Homerus laten.'¹² Nijhoffs lof voor het origineel, 'het wonder van de mensheid', is zo hoog dat het niet benaderd kan worden. Hij vergelijkt Boutens' werk met de vertalingen van Homerus die hem zijn voorgedaan en concludeert dat zijn voorgangers, 'Vosmaer en Burgersdijk zijn schitterende fotografen, ik wil hun verdiensten geenszins onderschatten ten opzichte van de cultuurverspreiding, maar hun werk is en blijft een procédé, het leeft niet tot in ieder woord van iedere regel, het is, kort en goed, geen taalmonument.'¹³

Wat betreft de beschikbare poëtische vormen merkt hij op dat de Nederlandse poëzie de poëtische vorm mist die bij de epische stijl hoort (zoals Vondels onbeholpen alexandrijnen laten zien in zijn metrische vertaling van Vergilius). Toch bepaalt het buitenlandse model de poëtische vorm van het Nederlandse werk. 'In onze taal ligt niets gereed. Onze taal niet alleen, maar ook onze letterkunde, verkeren in een staat van voortdurend aanmaak. Daar is niets tegen, maar het biedt meer kans aan het kleine, dan aan het grote.'¹⁴ Nijhoff was blijkbaar nogal sceptisch over de Nederlandse hexameter, maar Boutens' vertaling overtuigde hem van de mogelijkheden ervan. Want Boutens

eist vrijheid voor zich op, ook in de taal, terwille van de hexameter om Homerus' stem van in het Nederlands te horen. Ging bij Coomhert de oorlog om lettergrepen, bij Boutens gaat de oorlog om woordverband en syntaxis. Gij hoeft slechts twee regels van Boutens' vertaling te lezen, om u al minstens tweemaal verbaasd te hebben over een ongebruikelijke wending, een vreemde inversie, een al te gemeenzame spreekwoordelijke woordkoppeling, en dergelijke schijnbaar onbeholpen eigengerechtigde woordverbindingen.¹⁵

Volgens Nijhoff is het Boutens' doel om de Nederlandse zinsbouw volledig te ontleden en vervolgens stap voor stap opnieuw op te bouwen op basis van het hexameterschema. De vertaler hoopt dat de gebroken syntaxis het oor aandachtig zal houden; de lezer zal steun zoeken en pas houvast vinden in de geleidelijk tastbare metrische stroom van de hexameter als hij verder leest en zich overgeeft aan de taalkundige wendingen. Het is alsof je op stenen onder water stapt om een rivier over te steken, zo luidt Nijhoffs vergelijking (Nijhoff 1982: 853). Boutens rekent op een nietsvermoedende

lezer: hij verwacht dat zijn passieve, ongewapende, gevoelige leespubliek vertrouwt op de diepte van de taal die onder de onsamenhangende Nederlandse constructie vandaan zal komen. Boutens is zich ervan bewust dat de taak van de vertaler dubbelvoudig moeilijk is: de tekst ontbinden volgens het ene schema en weer opbouwen volgens het andere. Ondanks al zijn kritiek vindt Nijhoff dat Boutens met zijn vertaling een ‘taalmonument’ heeft toegevoegd aan de Nederlandse literatuur. Door het Nederlands te vervreemden en een nieuwe taal te creëren, zet Boutens een stap naar een ‘diepere’ taal, een stap dichterbij de oorspronkelijke taalkundige staat van de mensheid. Nijhoff gebruikt de term ‘diepere taal’: het gaat niet om het Grieks, noch om het Nederlands, maar om een derde taal. Deze derde taal is in sommige opzichten vergelijkbaar met de ‘derde’ taal die Walter Benjamin noemt in zijn essay *De taak van de literaire vertaler* uit 1923.¹⁶ Het moet worden vermeld dat Nijhoff als vertaler zelf liever naturaliserend heeft gewerkt (zie sectie 1.1.2).

Als er echter een taal van de waarheid bestaat waarin de laatste geheimen waar al het denken zich voor inspannt, spanningloos en zelfs zwijgend bewaard zijn, dan is deze taal van de waarheid – de ware taal. En juist deze taal, in wier divinatie en beschrijving de enige volkomenheid ligt waarop een filosoof kan hopen, is intensief in de vertalingen verborgen.¹⁷

Met andere woorden, ze formuleren allebei dat wanneer we vertalen van de ene taal naar de andere, proberen we de pre-Babylonische toestand te herstellen, proberen we een stap te zetten naar de oorspronkelijke taal.¹⁸

Deze gedachtengang doet denken aan een andere ‘derde-taaltheorie’ uit de literatuur van vertaalstudie, namelijk het begrip van de zogenaamde translationese. Dit begrip dient niet als model voor verhevenheid of zuiverheid van de taal, integendeel. Translationese is de hypothese dat vertaalde teksten, ongeacht de taal, kunnen worden onderscheiden van de originele teksten op basis van linguïstische factoren, d.w.z. dat ze bepaalde gemeenschappelijke kenmerken hebben. Het is in ieder geval een feit dat veel literaire vertalers er niet voor terugschrikken om taalkundige structuren, zinswendingen en neologismen te gebruiken die zij in hun eigen oorspronkelijke teksten niet zouden gebruiken.

Nijhoff slaat ook een nieuwe weg in in de Nederlandse vertaalgeschiedenis door de ontwikkeling van taal en literatuur te verbinden aan de geschiedenis van het literair vertalen. Vertalen is voor hem niet een mechanische schrijfoefening, maar beweegt mee met de ontwikkeling van taal en literatuur, en kan die zelfs sturen. Literair onderzoek laat namelijk zien dat

de poëzie en vertalingen van de Tachtigers een aanzienlijke invloed hebben gehad op latere vertalingen, bijvoorbeeld Lodewijk van Deyssels met zijn controversiële vertaling van Akedysérill.¹⁹

In sommige van zijn vertaalkritieken breidt Nijhoff een specifiek probleem uit tot een algemene kwestie. In zijn kritiek op Barnouws vertaling van Chaucers *The Canterbury Tales* (Vertellingen van de pelgrims naar Kantelberg), gepubliceerd in 1931, laat Nijhoff uiteindelijk zien dat Barnouw veel van de technische moeilijkheden van het Nederlandse gedicht nauwelijks onder de knie had. Hij schrijft deze tekortkomingen ook toe aan de specifieke kenmerken van de Nederlandse taal, die de vertaler niet kon overwinnen. In zijn kritiek komen belangrijke standpunten naar voren, die hij als eisen formuleert: hij accepteert alleen vertalingen die gewicht hebben in de doeltaalcultuur, dat wil zeggen die bijdragen aan de ontwikkeling van de Nederlandse taal en literatuur. Een vertaling wordt pas belangrijk als het de aandacht van de lezer kan trekken, en dat kan alleen als de vertaler niet gevangen zit in een formatechnische tredmolen. Barnouws vertaling van *The Canterbury Tales* werd overigens gepubliceerd met een lovend voorwoord van Huizinga. Terwijl Nijhoff zich meer bezighoudt met de techniek van het vertalen, richt Huizinga zich op de culturele en historische betekenis van het vertalen en wijst hij erop, net als Benjamin, dat het naleven van grote werken niet compleet is zonder een corpus van vertalingen.

Nijhoff ging in zijn openingstoespraak voor de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde in 1941 ook in op de formele problemen die voortvloeien uit het specifieke karakter van de Nederlandse taal. Hij heeft het over de ‘langere’ woorden – voornamelijk bijvoeglijke naamwoorden – die in jambische verzen in een prominente rol worden gedwongen. Dit is vaak het geval omdat ‘wij tweeënhalve keer zoveel twee- en meerlettergrepige woorden gebruiken als het Engels.’ In jambische verzen wordt meestal een bepaalde ‘breedte’ in de tekst gecreëerd wanneer de trochee zijn intrede doet. De ernstigste fout is volgens Nijhoff de gevaarlijke breedte van de formulering, die niet goed is voor Nederlandstalige poëzie. Hij geeft ook een praktisch recept voor schrijvers en vertalers: gebruik rijm om het gewicht van de trocheeën te neutraliseren.

Vorm en inhoud

Nijhoff zet tegenover de reproductieve opvatting van vorm van de jaren tachtig een creatieve opvatting van vorm. Vorm is voor hem meer dan een formule, het is een linguïstische uitdrukking van inhoud. Nijhoff presen-

teert het als iets ‘lichamelijks’, ‘materieels’, met een eigen inhoud. Wat het gedicht uiteindelijk zal onthullen, hangt in grote mate af van deze vorm. In zijn verhandelingen over andere dichters geeft Nijhoff meestal ook een technische analyse van het vers, waarbij hij vaak gedetailleerd ingaat op rijm, strofevormen en metrische aspecten. In zijn vertaalkritieken speelt de ontleding van formele elementen dus een even belangrijke rol. Zijn eigen vertalingen passen qua problematiek, interpretatie en vaak ook vorm perfect in zijn oorspronkelijke werken, zoals we zullen zien in de paragraaf over zijn interne vertaalopvattingen.

Theun de Vries maakt de merkwaardige opmerking dat zijn hertalingen *formeel* op één lijn staan met zijn oorspronkelijke poëzie.²⁰ Nijhoff geeft expliciet de voorkeur aan eenvoud, de spreektaal van zijn tijd, en verafschuwt typisch poëtisch taalgebruik. Helderheid en begrijpelijkheid staan voorop. Het gedicht is een organisme dat een eigen leven gaat leiden, onafhankelijk van de maker. Onpersoonlijkheid is volgens Nijhoff echter het vermogen van de schepper om bekend te zijn met de rijkdom van de poëzie-tradities: wie de klassieken van zijn eigen cultuur niet kent, blijft een amateur.²¹ Zijn opvattingen over poëzie vertonen hier een opvallende gelijkenis met zijn poëtica van het vertalen: niet alleen begint het oorspronkelijke werk een eigen leven te leiden, onafhankelijk van de schepper, maar dat geldt ook voor de vertaling van het werk, nu los van de oorspronkelijke schepper en vertaler. We zullen zien hoe deze visie zich ontvouwt in zijn eigen vertaalpraktijk.

Om Martinus Nijhoffs externe benadering van vertalen samen te vatten, kunnen we de volgende opmerkingen maken:

- Hij benadrukt voortdurend het belang van vertalen voor de literatuur en cultuur van de doeltaal.
- Vertalen is een interpretatie van de brontekst; de vertaler is ook een lezer.
- Hij gaat het meest in detail in op verstechnische kwesties: een vertaler is ook een schrijver. Het is echter essentieel dat de vorm geen routine wordt.
- De vrijheid van de vertaler is groter dan die van de dichter; er zijn natuurlijk grenzen.

Interne vertaalopvattingen

Hoewel Nijhoff in zijn kritische proza (zie zijn kritiek op Boutens’ vertaling van de Odyssee) de vervreemde, exotische Nederlandse taal accepteert, en accepteert dat de vertaler soms niet terugschrikt voor taalvernieuwing, voor het opnieuw opbouwen van de taal, volgt hij als vertaler zelf

deze methode niet: een naturaliserende vertaling staat dichterbij hem. Hij vindt dat de tekst in de doeltaal moet functioneren als een autonome, authentieke (re)creatie, alsof hij door een Nederlandse auteur is geschreven. Zijn ideaal is dat de tekst wordt aangepast aan de Nederlandse werkelijkheid, dat de vertaling een Nederlandse nationaliteit krijgt, dat het niet wordt gezien als een vertaalde tekst. In zijn kritiek op de vertaling van *De Canterburyvertellingen* krijgen we ook een idee van zijn praktische vertalersideaal: het hoogste doel van de vertaler is om een echt Nederlands werk te maken. Kortom, we moeten onderscheid maken tussen de aard van Nijhoffs vertalingen en sommige van zijn theoretische reflecties over vertalen.

In de praktijk was Nijhoff dus een voorstander van het naturaliseren van vertalingen. Een bijzonder en extreem voorbeeld hiervan is de vertaling van *De geschiedenis van den soldaat* (1926) van Ramuz: Nijhoff plaatst het hele verhaal, alle personages, namen en toespelingen in een authentieke binnenlandse context. 'Op den straatweg van Sas naar Sluis / een soldaat op weg naar huis' luidt in het Nederlands, terwijl het origineel is 'Entre Denges et Denez / Un soldat qui rentre chez lui.' Met andere woorden, de plaats van handeling is verplaatst van Frankrijk naar de Nederlandse provincie Zeeland! 'Madame Chappuis' en 'Louis' worden 'moeder van Dam' en 'Bram' genoemd. Nijhoffs Ramuz-vertaling is inderdaad een 'herscheping, een transpositie in de eigen Hollandse sfeer, met die eigen kleur en stoffering die alleen door een gelijkwaardig kunstenaar als de dichter van het oorspronkelijke kan worden gewaagd.'²² Nijhoff was een groot vormgever, zoals blijkt uit zijn oorspronkelijke werken en zijn vertalingen. Het moet voor hem een ware lust zijn geweest de tekst van *De geschiedenis van den soldaat* zo te formuleren dat de Nederlandse lettergrepen qua lengte en in aantal precies pasten op de muzieknoden van Igor Stravinsky's partituur.²³ Velen zullen beweren dat zijn meesterlijke hervertelling het origineel in bijna elk opzicht overtreft. 'Nijhoff heeft het origineel, dat geheel op de volkstaal was afgestemd, vaak zonder vaart en overal poëtisch onbetrokken, gevuld met een meer gebonden, bijzonder soepele ritme en poëzie. Zijn vertaling zit bovendien vol persoonlijk vernuft', aldus Spillebeen.²⁴

Hier komen we terug op de constatering dat zijn vertalingen passen bij zijn oorspronkelijke werken. Want de soldaat van Ramuz is een typisch Nijhoff-personage: 'de incarnatie van een man van eenvoudige daden, hoewel enigszins weerloos tegen het leven, doch dapper en goedmoedig.'²⁵ Ook Nijhoffs vertalingen van drama en poëzie herscheppen het origineel, in die zin dat zijn teksten vaak de indruk van een oorspronkelijke werk wekken, bijvoorbeeld zijn vertaling van Gide's *Paludes* waarbij Parijs

Amsterdam werd, 'le Luxembourg' en 'le pont Solferino' in Vondelpark en Sarphatibrug werden getransformeerd.²⁶ De vertaler besteedt veel zorg aan het goed laten werken van zijn teksten voor het doeltaalpubliek. De vervreemdende vertaalmethode die hij in het geval van Boutens waardeert, wordt door hem dus niet toegepast.

Tamelijk interessant is wat Nijhoff schrijft over Jan Engelmans vertaling van de Matthäus-Passion, waarin hij het initiatief en het muzikale gevoel van de vertaler prijst. Critici in die tijd zagen de vertaling aan de ene kant als een soort heiligschennis, aan de andere kant accepteerden ze het, omdat in die tijd, kort na de Tweede Wereldoorlog, de Duitse taal nogal onaangenaam klonk voor Nederlandse oren. Maar Nijhoff schrijft: een tekst als de Matthäus Passion moet gezongen worden in de taal van de toehoorders, het publiek, anders wordt het liturgische werk een concertstuk. De tekst van de Passion werd dus opgevat als een tekst die een liturgische functie moest vervullen in de gemeenschap, d.w.z. het moest een authentieke Nederlandse tekst worden.²⁷ Nijhoff zelf speelde een prominente rol in het werk van de groep auteurs die was opgezet om de psalmen te hertalen of te 'berijmen', door zeven psalmen te bewerken. De beroemdste daarvan was zijn bewerking van Psalm 150. Hij benadrukte de eenheid van vers en melodie en had oog voor de invloed van de volkstaal op de kerkelijke stijl. Volgens Kamphuis leidt Nijhoffs Psalm 150 'ons naar de grens van godsdienstgeschiedenis en literatuurgeschiedenis.'²⁸ Zijn anti-retorische benadering was een reactie op de overdreven retoriek van de negentiende-eeuwse dominee-poëzie. Eenvoud en soberheid kenmerken ook de teksten van zijn psalmvertalingen.

Nijhoff en T. S. Eliot

Nijhoffs vertaling van Eliot verdient een aparte subparagraaf, omdat er veel verschillende essays bestaan over de relatie tussen Nijhoff en de poëzie van T. S. Eliot. Meerdere auteurs hebben parallellen getrokken tussen de twee auteurs, en veel artikelen hebben zelfs gewezen op de overeenkomsten tussen hun poëzie en poëtica²⁹ waarbij de nadruk lag op het minimaliseren van poëtisch taalgebruik, de vermenging ervan met alledaagse elementen en de daaruit voortvloeiende ironie. Volgens Wiljan van den Akker komen de poëtische opvattingen van Nijhoff en Eliot zo sterk overeen dat de Nederlandse dichter Eliot gekend moet hebben toen hij in 1935 het gedicht *Awater* schreef.³⁰ Nijhoff noemt Eliot slechts in één zin in een lezing die hij in 1935 in Enschede gaf.

Nijhoff vindt dat T. S. Eliot en Cocteau hun eigen versvorm als een ruit hebben gebroken. Hij voelde ook dat de emotionele versvorm niet langer geschikt was, maar was eerder op zoek naar oorsprongen in plaats van extremen, dus besloot hij een oude Europese vorm te kiezen, het Rolandlied.

In zijn essays komen we de naam van de Engels-Amerikaanse dichter pas tegen in 1952, als hij schrijft over zijn vertaling van *Cocktailparty*. Theo D'Haen geeft echter een aantal argumenten – met name in relatie tot Nijhoffs vertaalwerk – dat de Nederlandse dichter Eliot vlak na de Eerste Wereldoorlog gekend moet hebben.³¹ Dat er buitenlandse voorbeelden en parallellen in zijn werk worden aangetroffen, doet natuurlijk niets af aan de artistieke waarde ervan. Zijn eigen poëzie werd juist vollediger door het vertalen, door zichzelf krachtiger te ontdekken bij de ontdekking van anderen.³² Nijhoffs ambitie is dezelfde als die van Eliot – het verleden en het heden verenigen in een soort nieuw, modern bewustzijn – het gedicht heeft een eigen tijd. Beiden gebruiken ironie als wapen. Ze werden zelfs vergeleken wat betreft hun uiterlijk en manieren, bijvoorbeeld door Van den Akker, die zegt dat ze beiden onberispelijk geklede heren zijn die zich voor hun tijd nogal ‘onpoëtisch’ gedragen.³³

‘Ik ben momenteel Eliot’s *Cocktailparty* aan het vertalen. Een hels karwei’, schreef hij in oktober 1950 aan zijn vrouw.³⁴ In *Cocktailparty* wil Nijhoff alle uitdrukkingen vernederlandsen: hij zoekt en vindt een Nederlandse sfeer voor elk Engels begrip, zinswending en situatie.³⁵

Wat kan Nijhoff ertoe gebracht hebben om dit toneelstuk te vertalen? De tekstuele kwesties waarmee Eliot opereert, speelden natuurlijk een aantrekkelijke rol. Maar het gaat er natuurlijk niet alleen over. De figuur van de onbekende gast, die hem deed denken aan Awater en de mannelijke figuur van *Het Uur U*, de reis naar het onbekende leven op aarde, de mystificerende sfeer van het hele stuk, de bijna obsessieve gerichtheid op het probleem van de menselijke missie – dit alles maakt deel uit van Nijhoffs geest (vgl. Knuvelde 1953).

De vertaler creëert poëzie

Nijhoffs vertaalopvattingen kunnen worden afgeleid uit zijn opvattingen over poëzie. Hij benadrukt de autonomie van het gedicht, dat het gedicht een fenomeen is dat onafhankelijk van de dichter bestaat: een goed gedicht heeft volgens Nijhoff niet de persoonlijkheid van de dichter. Het gedicht is een organisme dat zijn eigen leven gaat leiden, onafhankelijk van de maker. Volgens Nijhoff is het gedicht geen subjectieve weerspiegeling van emo-

ties, maar een entiteit die onafhankelijk is van zijn schepper, dankzij de perfectie van zijn techniek. De kern van zijn poëtica is de scheiding van dichter en gedicht. Het transformerende en creatieve werk van de taal en het professionele werk van de dichter, die zich zoveel mogelijk probeert aan te passen aan de wetten van de taal, spelen de hoofdrol in de totstandkoming van het gedicht. Het is daarom begrijpelijk waarom Nijhoffs aandacht uitgaat naar de technische aspecten van het vertalen. Nijhoff hield nooit met hand en tand vast aan één enkele poëtische prestatie; hij beoordeelde en evalueerde zijn eigen werk voortdurend. Hij streefde altijd naar een perfecte poëtische techniek. Hij streefde naar harmonie tussen vernieuwing en traditie in zijn oorspronkelijke poëzie en in zijn werk als vertaler.

Martinus Nijhoff heeft als geen andere Nederlandse dichter met zijn *hele oeuvre* deelgenomen aan de West-Europese poëzie. Hij begon als een bewonderend individualistisch dichter van de Tachtigers, en ontwikkelde zich later tot een kunstenaar die zijn poëzie steeds kon vernieuwen door enerzijds terug te grijpen naar de gewone spreektaal en anderzijds naar de oude vertaaltraditie.³⁶

Twee belangrijke aspecten van Nijhoffs interne vertaalopvattingen³⁷ zijn dus als volgt:

1. zijn interesse in het vertaalproces en de techniek van het vertalen;
2. zijn zorg om een vertaling te produceren die aanvaardbaar is voor de doeltaalcultuur, waarbij hij expliciete vertaling, verklarende invoeging, volledige transformatie, concretisering niet schuwt.

Toneelvertalingen:

Het verhaal van de soldaat (*Histoire du Soldat* van C. F. Ramuz, met muziek van Igor Stravinsky), voor het eerst gepubliceerd in *De Gids* in 1926.

The Tempest (Shakespeare: *De Storm*), voor het eerst gepubliceerd in *De Gids* in 1928.

Iphigenia in Tauris (Euripides), gepubliceerd in 1951, maar hij begon met vertalen in 1936.

The Cocktail Party van T. S. Eliot, gepubliceerd in 1951.

Zijn vertaling van *The Court of Arbitration* (Menander: *Epitrepontes*) bleef onvoltooid na Nijhoffs dood.

Proza vertalingen:

The Fox's Tale (Ramuz's bewerking van Renard, *histoire burlesque*, naar Stravinsky's origineel), gepubliceerd in 1933.

Moeras (André Gide's *Paludes*), voor het eerst gepubliceerd in *De Stem* in 1929.

Poëzievertalingen:

Hugo Wolff 1925, Jean de La Fontaine 1927, Heinrich Heine 1932, Charles d'Orléans 1943, Alfred de Musset, Alfred de Vigny, Victor Hugo, Gérard de Nerval 1944, Nicholas G. Lély, postume publicatie 1954, gedichten van Edgar Lee Masters, postume publicatie in het literaire tijdschrift *Maatstaf* 1954, zeven bijbelse psalmen, postume publicatie in het Nijhoff herdenkingsnummer van *Maatstaf* 1954. Vertaling van gedichten van T. S. Eliot, gepubliceerd in *De Gids* in 1950.

Conclusie

Samenvattend kunnen we zeggen dat Nijhoff zoals daarvoor geen ander een verband legt tussen de doeltaal, de doeltaal-literatuur, en de geschiedenis van het literair vertalen. Hij benadrukt voortdurend het belang van vertalen voor de literatuur en cultuur van de doeltaal: de vertaling moet een taalmonument worden en deel gaan uitmaken van de Nederlandse literatuur.

Hij beschouwt de vertalers-vrijheid ruimer dan de dichterlijke vrijheid. Deze vergelijking is een hoeksteen van zijn vertaalopvattingen.

We kunnen ook stellen dat zijn externe en interne vertaalopvattingen nogal verschillend zijn. Aan de ene kant bewondert Nijhoff bijvoorbeeld Boutens' vervreemdende vertaling en gelooft dat het een stap is naar een 'diepere' taal, aan de andere kant is Nijhoff in de praktijk een extreme voorstander van de naturaliserende vertaalmethode. De vervreemdende strategie die hij in het geval van Boutens waardeert, wordt door hem zelf dus niet toegepast.

Hij gaat het meest in detail in op verstechnische kwesties: volgens hem is een vertaler ook een schrijver, en vorm is een linguïstische uitdrukking van inhoud. We moeten ook zijn interesse in het proces en de techniek van het vertalen benadrukken, evenals zijn zorg om een vertaling te produceren die aanvaardbaar is voor de doeltaalcultuur.

En nu keren we terug bij het beginpunt van de conclusie: zijn vertalingen sluiten qua problematiek, interpretatie en vaak ook vorm perfect aan bij zijn oorspronkelijke werken.

Noten

- ¹ Militaire terminologie gelijkwaardig aan het Engelse H-our.
- ² D'Haen, *Mapping Modernism*; Brodsky, *Conversations* 68.
- ³ István Bernáth: Bloemlezing van dichters uit de Duitse Lage Landen Boedapest: Móra, 1965; Dékány Károly: Nederlandse dichters van Gorter tot heden I–II, Amstelveen: Uitgeverij Forum, 1986.
- ⁴ De prijs heeft ook Hongaarse connotaties: in 1981 werd hij toegekend aan Erika De-dinszky voor haar vertaling van Hongaarse gedichten in het Nederlands, in 1990 aan Béla Szondi, en in 1994 aan de Nederlandse vertaler Henry Kammer, in het bijzonder voor zijn vertaling van Péter Nádas' roman *Het boek der herinneringen*.
- ⁵ Nijhoff, *Verzameld werk*, 220.
- ⁶ Nijhoff, *Verzameld werk*, 225.
- ⁷ S. George: Dante. Die Göttliche Komödie. Übertragungen. 1988, Klett-Cotta Verlag.
- ⁸ Nijhoff, *Verzameld werk*, 226.
- ⁹ i.d.
- ¹⁰ i.d. 227.
- ¹¹ Nijhoff, *Verzameld werk*, 228–229.
- ¹² i.d. 849.
- ¹³ i.d. 851.
- ¹⁴ i.d. 852.
- ¹⁵ i.d.
- ¹⁶ Bronzwaer, 'Nijhoff als vertaler' 607.
- ¹⁷ Benjamin, 'De opgave van de vertaler' 64.
- ¹⁸ Bronzwaer, 'Nijhoff als vertaler' 607.
- ¹⁹ Naaijken, 'Martinus Nijhoff en de opgetilde staat' 131.
- ²⁰ De Vries, 'Nijhoff's experiment', cursivering door mij.
- ²¹ Bregman, *De stem uit de oneindigheid*.
- ²² Roelants, 'De dingen waarop men leeft' 298.
- ²³ zie Akker, *Dichter in het grensgebied*.
- ²⁴ Spillebeen, *De geboorte van het stenen kindje* 127.
- ²⁵ i.d.
- ²⁶ zie Naaijken, 'Nijhoffs debuut als vertaler'.
- ²⁷ zie Nijhoff, *Verzameld werk* 994–995.
- ²⁸ Kamphuis, 'Nijhoff op weg naar een nieuwe tijd' 10.
- ²⁹ zie Dijkhuis, Wenseleer, Meeuwesse, Vaessens
- ³⁰ zie Akker, *Dichter in het grensgebied*.
- ³¹ zie D'Haen, *Mapping Modernism*.
- ³² zie Gossaert, *Martinus Nijhoff* 47.
- ³³ zie Akker, *Dichter in het grensgebied* 37.
- ³⁴ Nijhoff, *Brieven aan mijn vrouw* 242.
- ³⁵ zie Poortere, *Martinus Nijhoff* 33.
- ³⁶ zie Kamphuis, 'Nijhoff op weg naar een nieuwe tijd' 68.
- ³⁷ Hoe dat in de praktijk wordt gebracht, kan men lezen in mijn artikel 'Gekoelde wijn of sorbet? Parallele vertalersbeschrijvingen: Martinus Nijhoff (1894–1953) en István

Vas (1910–1991)’. In Engelbrecht, W. & Hamers, B. (reds.) *Neerlandistische ontmoetingen*. Trefpunt Olomouc. 2010. 313–329.

Bibliografie

- Akker, W. van den. 1985. *Een dichter schreit niet. Aspecten van M. Nijhoffs versexterne poëtica*. Utrecht: Veen. 53–56.
- Akker, W. van den. 1994. *Dichter in het grensgebied. Over de poezie van Martinus Nijhoff in de jaren dertig*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Benjamin, W. 2004. ‘De opgave van de vertaler’ (vert. Henri Bloemen). Naaijken et al (reds.) *Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt. 59–69.
- Bregman, K. 2007. *De stem uit de oneindigheid. Over de talige vormgeving van preken in het licht van poezie en poetica van Martinus Nijhoff*. (proefschrift). Zoetermeer: Boekencentrum.
- Brodsky, J. 2003. *Conversations*. (Edited by Cynthia L. Haven). Jackson: University Press of Mississippi.
- Bronzwaer, W. J. M. 1984. ‘Nijhoff als vertaler’. Wim Ramaker (ed.) *Literama* 18 nr. 12 (april) Themanummer Martinus Nijhoff.
- Dijkhuis, Dirk W. 1964. ‘Nijhoff en Eliot/ Eliot en Nijhoff’ *Merlijn*. Jaargang 2/nummer 6. Amsterdam: Polak&Van Gennep.
- Dorleijn, G. J. 1989. *Terug naar de auteur. Over de dichter M. Nijhoff*. Baarn: Uitgeverij De Prom.
- D’Haen, Th. 2009. ‘Mapping Modernism: Gaining in Translation – Martinus Nijhoff en T. S. Eliot’. *Comparative Critical Studies*. Vol:6. issue:1. 21–41. Edinburgh: Edinburgh University Press.
<https://doi.org/10.3366/E1744185409000573>
- Gossaert, G. 1954. *Martinus Nijhoff*. Daamen N. V./G. A. Van Oorschot.
- Kamphuis, G. 1954. ‘Nijhoff op weg naar een nieuwe tijd’ *Martinus Nijhoff*. Daamen: N. V./G. A. Van Oorschot.
- Kamphuis, J. 1977. *M. Nijhoff – Dichter van een nieuwe Psalm 150*. Amsterdam: Uitgeverij Ton Bolland.
- Meeuwesse, K. 1967. ‘Aantekeningen bij Awater’ *De Nieuwe Taalgids*. 60:1, 33–41. 60:3, 171–176.
- Naaijken, T. 1996. ‘Martinus Nijhoff en de opgetilde staat’ T. Naaijken (red.) *Vertalers als erflaters – Staal kaart van een eeuw vertalen*. Bussum: Coutinho.

- Naaijkens, T. 2021. 'Nijhoffs debuut als vertaler'. Schoenaars et al (reds.). *Vertalen in de Nederlanden. Een cultuurgeschiedenis*. Amsterdam: Boom. 465–466.
- Nijhoff, M. 1931. 'Een vertaling van Dante' *Gedachten op dinsdag*. Brussel: M. Stols.
- Nijhoff, M. 1953. 'Over eigen werk' J. Engelman, M. Nijhoff en A. Roland Holst *Over Martinus Nijhoff*. 's-Gravenhage: Bert Bakker.
- Nijhoff, M. 1982. *Verzameld Werk. Deel 2*. Kritisch en verhalend proza. (ed. Gerrit Borgers & Gerrit Kamphuis) Den Haag: Bert Bakker.
- Nijhoff, M. 1982. 'Dante' *Verzameld Werk*, dl.2 'Kritisch proza', Den Haag: Bert Bakker. 220–230. Oorspronkelijk verschenen in *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 8 en 15 september 1924.
- Nijhoff, M. 1996. *Brieven aan mijn vrouw*. Samengesteld en ingeleid door Andreas Oosthoek. Amsterdam: Bert Bakker.
- Poortere J, de. 1960. *Martinus Nijhoff*. Brugge: Desclée De Brouwer.
- Roelants, M. 1953. 'De dingen waarop men leeft' *De Gids* 116. jg. April-Mei 1953. no. 4 en 5. Utrecht: Uitgeversmaatschappij W. De Haan N. V. 296–304.
- Sötemann, A. L. 1985. *Over poëtica en poëzie. Een bundel beschouwingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff. 39–130.
- Spillebeen, W. 1977. *De geboorte van het stenen kindje. Thematische analyse van het scheppend werk van Martinus Nijhoff*. Nijmegen: Uitgeverij B. Gottmer, Brugge: Orion.
- Vaessens, Th. 1998. *Circus Dubio & Schroom. Nijhoff, Van Ostaijen en de mentaliteit van het modernisme*. Amsterdam/Antwerpen: Arbeiderspers.
- Varga, O. 2007. 'De vertaalopvattingen van Albert Verwey en Mihály Babits in het licht van hun vertalingen van de Divina Commedia' *Neerlandistiek in contrast. Bijdragen aan het Zestiende Colloquium Neerlandicum*. Amsterdam: Uitgeverij Rozenberg. 123–130.
- Varga, O. 2010. 'Gekoelde wijn of sorbet? Parallele vertalersbeschrijvingen: Martinus Nijhoff (1894–1953) en István Vas (1910–1991)' Engelbrecht, W. & Hamers, B. (reds.) *Neerlandistische ontmoetingen*. Trefpunt Olomouc. 313–329.
- Vries, Th. De. 1954. 'Nijhoff's experiment' *Martinus Nijhoff*. Den Haag/Amsterdam: Daamen N. V./G. A. Van Oorschot.
- Wenseleer, L. 1966. 'Awater' *Het wonderbaarlijk lichaam: Martinus Nijhoff en de moderne westerse poëzie*. Den Haag: Bert Bakker/Daamen. 158–228.

Borbála Göcze

Bloempje, kostuumpje, wietje of bloemetje, kostumetje, wieletje?

Een corpusanalyse naar de Nederlandse diminutieve
allomorfie

Abstract

This article deals with the variation of diminutive forms in contemporary Standard Dutch. Despite the well-described rules of diminutive formation, there are a number of words that have more than one well-formed diminutive forms in Dutch. The article provides a brief overview of diminutive formation in Dutch, as well as a description of the cases where a word can have more than one grammatical diminutive form. The second part of the article is an account of a corpus-based study examining the words that contain a high vowel in their final (or only) syllables and end in *m*, *n* or *l*. The goal of the study is to examine the behaviour of the diminutive forms of these stems.

Keywords: corpus linguistics, morphology, diminutive formation

1. Inleiding

Meerdere diminutiefvormen in verschillende taalvariëteiten zijn niet onge-
woon in het Nederlands. Wat in de standaardtaal *boekje*, *dingetje* en *huisje*
zijn, zou in de Vlaamse tussentaal *boekjeke*, *dingjeke* en *huisjeke* of *boekie*,
dingie en *huisie* zijn in het Hollands (Taeldeman, 2008, p. 32, Donaldson,
1983, p. 13). Er zijn echter enkele woorden die meer dan één grammaticale
diminutiefvorm hebben in het Standaardnederlands. Dit artikel behandelt
de variatie van de standaardtalige diminutiefvormen van woorden zoals
bloem, *wiel* en *kostuum*, die vaak worden aangehaald als voorbeelden van
woorden die variatie in hun standaardtalige diminutiefvormen vertonen

(bijvoorbeeld Ewen, 1978; Trommelen, 1983; Booij en Van Santen, 1998; Kooij en Van Oostendorp, 2003). Deze variatie is tot nu toe niet empirisch onderzocht. Het eerste deel van dit artikel geeft een korte samenvatting van diminutievorming in het Nederlands en beschrijft de gevallen waarin er meerdere standaardtalige diminutievormen bestaan. Het tweede deel beschrijft het corpusonderzoek dat het gedrag van de verschillende diminutievormen in het hedendaags Standaardnederlands onder de loep neemt.

2. Diminutievorming in het Nederlands

De distributie van de vijf standaardtalige allomorfen (-*tje*, -*je*, -*pje*, -*kje*, -*etje*) van het diminutiefsuffix kan op basis van de fonologische eigenschappen van de stam worden voorspeld. De -*tje* allomorf komt na lange klinkers, diftongen en een sjwa voor, zoals in *auto* - *autootje* of *anekdote* - *anekdotetje*. Na vloei klanken en *n* komt -*tje* ook voor als de medeklinker voorafgegaan wordt door een lange klinker, diftong of een sjwa, zoals in *maan* - *maantje*, *uur* - *uurtje* of *wiel* - *wieltje*. De -*je* allomorf komt na obstruenten voor, onafhankelijk van de lengte van de voorafgaande klinker, zoals in *kat* - *katje* of *baas* - *baasje*. Na *m* komt de -*pje* allomorf voor, als de *m* voorafgegaan wordt door een lange klinker, een diftong, een sjwa of een vloei klank, zoals in *probleem* - *probleempje* of *zalm* - *zalmpje*. Na onbeklemtoonde syllabes die op een veldaire nasaal eindigen komt de -*kje* allomorf voor, bijvoorbeeld *haring* - *harinkje*. Na sonoranten komt de bisyllabische -*etje* allomorf voor, als de sonorant voorafgegaan wordt door een korte klinker, zoals in *pen* - *pennetje*, *bal* - *balletje* of *zoldering* - *zolderingetje* (Kooij & Van Oostendorp, 2003, p. 165–166; Van der Hulst, 2008, p. 1290–1291; Smessaert et al., 2019, p. 235–236).

Zoals eerder vermeld zijn er echter een aantal woorden die meer dan één standaardtalige diminutievorm hebben die welgevormd is. Een van de groepen woorden die variatie vertonen in hun diminutievormen zijn monosyllabische woorden met een korte stamklinker die op een bilabiale plosief of op een veldaire fricatief eindigen, zoals *kip* - *kipje* % *kippetje* of *brug* - *brugje* % *bruggetje*. Hoewel de regelmatige diminutievorm van deze woorden met de -*je* allomorf wordt gevormd, hebben deze woorden nog een welgevormde verkleinvorm die met de -*etje* allomorf wordt gevormd (Cohen, 1958, p. 44; Kooij en Van Oostendorp, 2003, p. 169; Haeseryn et al., 2019, para. 2). Deze variatie is niet beperkt tot een handvol woorden, maar lijkt wijdverspreid te zijn binnen dit type woorden (Gőcze 2023).

Een andere groep woorden die variatie vertonen zijn woorden zoals *wiel*, *kostuum* en *bloem*. Vanwege het gedrag van de stamklinkers hebben deze woorden twee standaardtalige diminutievormen. Zij bevatten namelijk allemaal hoge klinkers /i, y, u/ in hun laatste (of enige) syllabes. In het Nederlands gedragen hoge klinkers zich fonologisch lang, net als /a/, /e/ of /o/, maar fonetisch zijn ze kort of halflang net als /α/, /ε/, en /ɔ/, behalve als ze gevolgd worden door een *r*. Klinkers gevolgd door een *r* zijn verlengd en worden dus zowel fonologisch als fonetisch lang beschouwd (Booij, 1995, p. 4–5; Kooij en Van Oostendorp, 2003, p. 169; Knevel en Gilbers, 2005, p. 160). Als de hoge klinkers als lang worden geïnterpreteerd in de bovengenoemde voorbeelden, zijn de verkleinvormen met een van de monosyllabische suffixallomorfen gevormd, afhankelijk van de eindmedeklinker. Op die manier zijn de resulterende diminutievormen *wieltje*, *kostuumpje* en *bloempje*. Als de hoge klinkers als kort worden beschouwd, is de output van de suffixatie *wieletje*, *kostumetje* en *bloemetje*, gevormd met de *-etje* allomorf. In de vakliteratuur zijn de vaakst genoemde voorbeelden van dit fenomeen *bloem* en *wiel*, maar Knevel en Gilbers (2005) vermelden ook *riem* en *kostuum* als woorden die diminutieve allomorfie vertonen (p. 161).

Gebaseerd op de relatief weinig voorbeelden geciteerd door de vakliteratuur kan de generalisatie worden gemaakt dat woorden die een hoge klinker bevatten in hun laatste syllabe én op *-m* of *-l* eindigen, potentieel twee diminutievormen kunnen hebben. Aangezien klinkers die tot dezelfde natuurlijke klasse behoren, zich meestal op dezelfde manier gedragen in een bepaalde omgeving (Neijt, 1991, p. 42), is het aannemelijk dat er meer medeklinkers zijn die tot meerdere standaardtalige diminutievormen kunnen leiden. *M* is een nasale medeklinker en *l* is een vloeiklank. Het is al vastgesteld dat klinkers gevolgd door *r* zijn verlengd. *L* is duidelijk de enige vloeiklank die aan dit fenomeen deelneemt. Maar hoe zit het met de nasalen? Woorden die op *-m* eindigen zijn blijkbaar betrokken. De andere twee nasale medeklinkers in het Nederlands zijn de velaire nasaal en *n*. In de digitale versie van de 13^e editie van de *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* zijn er slechts acht woorden die eindigen op een velaire nasaal voorafgegaan door een hoge klinker en dat zijn allemaal laagfrequente woorden die geen verkleinvormen hebben in het woordenboek (Den Boon et al., 1999). De velaire nasaal zal dus niet worden meegenomen in dit onderzoek. Daarentegen is het de moeite waard om het gedrag van de woorden die eindigen op *-n* voorafgegaan door een hoge klinker te onderzoeken.

3. Het doel van de studie

Zoals al vermeld in de introductie is het gedrag van de bovenbeschreven stammen nog niet empirisch onderzocht. Bovendien wordt er in de vakliteratuur niets gezegd over het gedrag van de woorden die eindigen op *-n* voorafgegaan door een hoge klinker, hoewel er wel reden is om te veronderstellen dat deze woorden ook meerdere diminutievormen kunnen hebben. Het doel van deze studie is om de volgende vragen te beantwoorden:

- I. Hoe verspreid is de variatie van de diminutievormen van de woorden die eindigen op *-m* of *-l* voorafgegaan door een hoge klinker in het hedendaags Standaardnederlands? Zijn er meer woorden betrokken dan de handvol voorbeelden vermeld in de vakliteratuur?
- II. Hebben de woorden die eindigen op *-n* voorafgegaan door een hoge klinker ook twee standaardtalige diminutievormen?
- III. Welke diminutievormen komen vaker voor, die met de *-etje* allomorf of de verkleinvorm met een van de korte allomorfen?

4. Methode

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden werd er een corpusonderzoek uitgevoerd. Voor het uitvoeren van het onderzoek werd er eerst een lijst van alle relevante stammen samengesteld, met behulp van de digitale versie van de 13^e editie van de *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* (Den Boon et al., 1999). Er werden alle woorden verzameld die eindigen op *-m*, *-n* of *-l*, voorafgegaan door een hoge klinker (*ie*, *uu* of *oe*). Samengestelde woorden werden niet opgenomen in de lijst. Er waren namelijk een aantal woorden die in tientallen samenstellingen aanwezig waren (bijvoorbeeld *bloem*, *gevoel* en *schoen*). Het opnemen van samengestelde woorden zou de resultaten makkelijk hebben kunnen vervormd.

	ie	uu	oe	SOM
l	64	8	17	89
m	35	1	9	45
n	73	3	92	168
SOM	172	12	118	302

Tabel 1. De combinaties van de eindmedeklinkers en de stamklinkers

Tabel 1 laat zowel de mogelijke combinaties van de eindmedeklinkers en de stamklinkers zien en het aantal woorden die aan de bepaalde combinatie voldeed. De eerste kolom bevat de eindmedeklinkers en de bovenste rij laat de stamklinkers zien. De rechtse kolom geeft de som van het aantal stammen aan die op een bepaalde medeklinker eindigen en de onderste rij laat de som van het aantal stammen met een bepaalde stamklinker zien. In het woordenboek waren er in totaal 302 stammen die op *-l*, *-m* of *-n* eindigen voorafgegaan door een hoge klinker.

De distributie van de respectievelijke slotmedeklinkers en de stamklinkers was niet gelijk. Vergeleken met de andere stamklinkers was *uu* ondervertegenwoordigd met slechts 12 stammen. Dit kan worden verklaard met taalhistorische redenen. De diftongering van *uu* naar *ui* in de vroegmoderne periode is verantwoordelijk voor het kleine aantal woorden die *uu* als stamklinker hebben (Donaldson, 1983, p. 142–143). Wat de eindmedeklinkers betreft was *-n* oververtegenwoordigd vergeleken met *-l* en *-m*.

4.1. Materiaal

Voor de doeleinden van deze studie werden er drie corpora gebruikt: het *Dutch Web Corpus* [nlTenTen], het *Stevin Nederlandstalig Referentie corpus* [SoNaR] en het *Corpus Gesproken Nederlands* [CGN]. In deze drie corpora zijn meer dan 3 miljard tokens opgenomen. Dit kan als substantieel worden beschouwd voor een corpusonderzoek.

Het is belangrijk om op te merken dat er in deze studie geen analyse werd uitgevoerd naar de variatie van de verschillende standaardtalige diminutiefvormen vanuit een sociolinguïstisch perspectief. De metadata in de drie corpora was namelijk inconsistent. Het enige corpus van de drie waarin de relevante metadata stond, was het CGN en zelfs daar was het soms ook niet compleet. Daarom werden onafhankelijke variabelen zoals leeftijd of herkomst niet als beïnvloedende factoren opgenomen in het onderzoek.

4.2. De gegevens

Nadat alle potentieel betrokken stammen uit het woordenboek zijn gehaald, werden ze in alle drie corpora onderzocht. Van de 302 stammen die aan de bovenbeschreven criteria voldeden, hadden 81 stammen minstens één diminutiefvorm in de corpora. Dit komt neer op 26,8% van de initiële dataset. 73,2% (n=221) van de stammen had helemaal geen standaardtalige diminutiefvormen in de corpora.

STAM	TOKEN	DIM1	TOKEN	DIM2	TOKEN	SOM DIM
mobiel	175344	mobieltje	33550	mobieletje	3	33553
wiel	75734	wieltje	17499	wieletje	232	17731
ziel	222109	zieltje	5607	zieletje	1	5608
profiel	216561	profieltje	673	profieletje	16	689
debiel	4651	debiltje	104	debieletje	1	105
piel	1111	pieltje	17	pieletje	26	43
reptiel	3014	reptieltje	16	reptieletje	2	18
pedofiel	7296	pedofieltje	3	pedofieletje	1	4
moduul	683	moduultje	84	moduletje	29	113
molecuul	11081	molecuultje	37	moleculetje	5	42
crapuul	855	crapuultje	10	crapuletje	1	11
stoel	217256	stoeltje	22976	stoeletje	7	22983
boel	145172	boeltje	2621	boeletje	4	2625
poel	28525	poeltje	1698	poeletje	7	1705
spoel	44087	spoeltje	1567	spoeletje	7	1574
gevoel	976818	gevoeltje	19	gevoeletje	11	30
riem	61891	riempje	3400	riemetje	4	3404
kiem	18091	kiempje	184	kiemetje	3	187
kostuum	37333	kostuumpje	158	kostumetje	1	159
priem	4488	priempje	69	priemetje	2	71
bloem	148180	bloempje	11062	bloemetje	41755	52817
miljoen	1304790	miljoentje	561	miljoenetje	2	563
katoen	108619	katoentje	499	katoenetje	2	501
citroen	62873	citroentje	440	citroenetje	2	442
pensioen	208530	pensioentje	361	pensioenetje	2	363
pompoen	21336	pompoentje	192	pompoenetje	3	195
seizoen	945807	seizoentje	177	seizoenetje	7	184
meloen	10735	meloentje	139	meloenetje	1	140
gedoen	1886	gedoentje	27	gedoenetje	2	29
tribuun	523	tribuuntje	1	tribunetje	14	15

Tabel 2. Stammen met twee standaardtalige diminutiefvormen

Van de 81 stammen met ten minste één standaardtalige diminutievorm, waren er 30 stammen die variatie vertoonden in hun standaardtalige diminutievormen. Dit betekent dat 9,9% (n=30) van de stammen in de initiële dataset variatie in hun diminutievormen vertoonde.

Het hoge percentage van de stammen die helemaal geen diminutievormen in de corpora hadden kan worden verklaard met meerdere redenen. Aan de ene kant waren er veel woorden die met uitheemse suffixen zijn afgeleid (zoals *-iem*, *-iel* of *-fiel*) en volgens de resultaten van het corpusonderzoek zijn deze suffixen niet echt vatbaar voor diminuering. Aan de andere kant kan betekenis ook een rol spelen. Om een voorbeeld te noemen waren er veel materiaalnamen en wetenschappelijke termen onder de trefers die op *-n* eindigden, zoals *chalcosien*, *lanolien* of *nerolien*. Vanwege hun betekenis en de omgevingen waarin ze voorkomen, is het geen verrassing dat deze geen diminutievormen hadden in de corpora.

5. Analyse

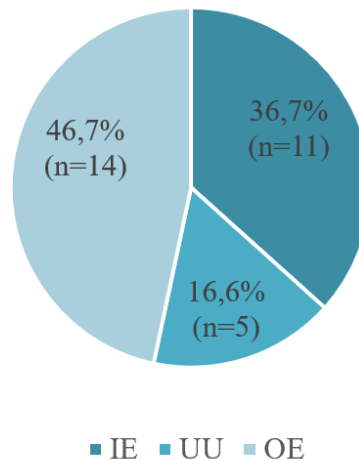
Tabel 2 laat alle stammen zien die twee diminutievormen hadden in de corpora. De tabel bevat de basisvormen en de twee diminutievormen van de stammen evenals de respectievelijke tokenfrequenties van alle vormen. De rechterkolom bevat de som van alle diminutievormen per stam. In de eerste sectie (tot aan de eerste dikke lijn) staan de stammen die op *-l* eindigen, in de tweede (tot aan de tweede dikke lijn) staan de stammen die op *-m* eindigen en in de laatste staan de stammen die op *-n* eindigen. Binnen de secties geordend op basis van eindmedeklinker, staan de stammen gerangschikt volgens stamklinkers (*ie*, *uu*, *oe*) en aantal diminutievormen. In de volgende secties zal deze data worden geanalyseerd.

5.1. De variatie en de eindmedeklinkers

	stammen	variatie	%
l	89	16	18%
m	45	5	11,1%
n	168	9	5,4%

Tabel 3. De verhouding tussen alle stammen en de stammen die variatie vertonen qua eindmedeklinker

Tabel 3 laat de verhouding tussen het aantal stammen per eindmedeklinker en de stammen die variatie vertonen in hun diminutievormen zien. De stammen die op *-l* eindigen vertoonden in de hoogste mate variatie in hun diminutievormen. 18% (n=16) van de *l*-finale stammen van de initiële dataset had twee diminutievormen in de corpora. Bij de *m*-finale stammen was dezelfde verhouding 11,1% (n=5) en bij de *n*-finale stammen 5,4% (n=9). Deze resultaten zijn waardevol om twee redenen. Ten eerste kan de veronderstelling worden bevestigd dat woorden die eindigen op *-n*, voorafgegaan door een hoge klinker potentieel variatie kunnen vertonen. Ten tweede laten de resultaten zien dat de eindmedeklinker die het meest betrokken is, de *-l* is. Het is mogelijk dat de hoge sonoriteit van de vloeiklank een rol speelt in de aanwezigheid van de meerdere diminutievormen.

Figuur 1. De verhouding van de stammen met twee diminutievormen qua eindmedeklinker

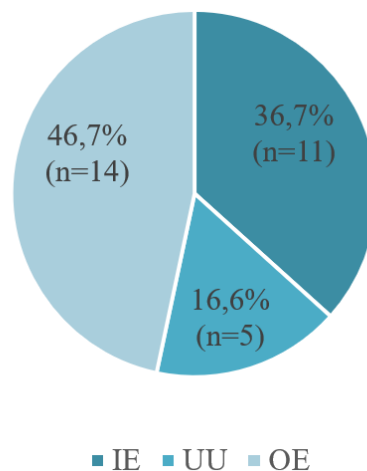
Figuur 1 laat de distributie van de eindmedeklinkers zien binnen de stammen die variatie vertoonden. De productiviteit van de *l*-finale stammen is verder ondersteund door de data in Figuur 1. 53,4% (n=16) van de stammen die variatie vertoonden, eindigde op *-l*. 30% (n=9) eindigde op *-n* en 16,6% (n=5) was *m*-finaal. Blijkbaar zijn stammen die op *-n* eindigden voorafgegaan door een hoge klinker wel betrokken bij het fenomeen van diminutieve allomorfie.

5.2 De variatie en de stamklinkers

	stammen	variatie	%
ie	172	11	6,4%
uu	12	5	41,7%
oe	118	14	11,9%

Tabel 4. De verhouding tussen alle stammen en de stammen die variatie vertonen qua stamklinker

Tabel 4 laat de verhouding zien tussen het aantal stammen per stamklinker en de stammen die variatie vertonen in hun diminutiefvormen. Zoals weergegeven in de tabel waren de *uu*-stammen ondervertegenwoordigd in de initiële dataset, met slechts 12 stammen. 41,7% (n=5) van de *uu*-stammen van de initiële dataset vertoonde variatie in hun diminutiefvormen. Bij de *oe*-stammen was dezelfde verhouding 11,9% (n=14) en bij de *ie*-stammen 6,4% (n=11). Blijkbaar zijn alle drie hoge klinkers betrokken bij de aanwezigheid van de variatie.

Figuur 2. De verhouding van de stammen met twee diminutiefvormen qua stamklinker

Figuur 2 laat de distributie zien van de drie stamklinkers binnen de stammen die variatie vertoonden. Zoals weergegeven in de figuur was 46,7% (n=14) van de stammen die variatie vertoonden een *ie*-stam. 36,7% (n=11) was een *oe*-stam en 16,6% (n=5) had *uu* als stamklinker. Omdat de distri-

butie van de stamklinkers binnen de data niet gelijk was, is het niet mogelijk om een conclusie te trekken over de relatie tussen de stamklinker en de tendens om variatie te vertonen. Het is wel zeker dat de drie hoge klinkers betrokken zijn bij het fenomeen.

5.3. *Bloempje, kostuumpje, wieltje of bloemetje, kostumetje, wieletje?*

Wat betreft de dominante diminutievormen, kwam bij 90% (n=27) van de stammen de diminutievorm met een van de monosyllabische allomorfen vaker voor. Bij 10% (n=3) was de relatieve frequentie van de diminutievorm met de *-etje* allomorf hoger dan die van de diminutievorm met de monosyllabische allomorf. Deze drie stammen waren *bloem*, *piel* en *tribuun*. Dit resultaat was interessant omdat de drie stammen drie verschillende eindmedeklinkers én stamklinkers hadden. Er kon dus geen eenduidige conclusie worden getrokken over de relatie tussen de fonologische eigenschappen van de stammen en de dominante suffixallomorf. In het algemeen kan het dus worden geconcludeerd dat de sprekers de hoge klinkers als lang interpreteren en de juiste allomorf volgens dit patroon toevoegen.

Hoewel in de overgrote meerderheid de twee diminutievormen vrije variatie vertonen (Linke, 2020, para. 5), is dit niet het echt geval bij *bloem*. Niet alleen is er een betekenisverschil tussen de diminutievormen *bloemetje* ‘boeket bloemen; kleine bloem’ en *bloempje* ‘kleine bloem’, maar beide komen ook voor in vaste uitdrukkingen aanwezig wat ook het voorkomen van de diminutievormen kan beïnvloeden.

6. Conclusie

Er waren 302 niet-samengestelde woorden met een hoge klinker die eindigden op *-m*, *-n* of *-l*. In de corpora waren er 30 stammen die twee standaardtalige diminutievormen hadden. Deze 30 stammen bedroegen ongeveer een tiende (9,9%) van de initiële dataset. Gebaseerd op deze resultaten kan de voorzichtige conclusie worden getrokken dat woorden met een hoge klinker die eindigen op *-m*, *-n* of *-l* variatie kunnen vertonen in hun diminutievormen. Het fenomeen is zeker wijder verspreid dan de handvol voorbeelden in de vakliteratuur suggereren. Een van de belangrijkste conclusies van dit onderzoek is dat het niet alleen stammen zijn die eindigen op *-l* of *-m*, die variatie in hun diminutievormen vertonen, maar ook

stammen die op *-n* eindigen, zij het in een lager percentage. Slechts 5,4% ($n=9$) van alle *n*-finale stammen vertoonden variatie in hun diminutiefvormen. De hypothese dat *n* ook betrokken zou kunnen zijn bij dit fenomeen, omdat *m* en *n* tot dezelfde natuurlijke klasse behoren, is dus correct gebleken. Bij 90% ($n=27$) van de onderzochte stammen die variatie vertoonden, kwam de diminutiefvorm gevormd met een van de korte suffixallomorfen (*-pje* of *-tje*) vaker voor dan de *-etje* diminutiefvorm.

6.1. Opmerkingen

Wegens de omvang van de data is het niet mogelijk om diepgaande conclusies te trekken over het gedrag van deze stammen. Het is mogelijk dat in een aantal gevallen de *-etje* diminutiefvorm slechts een spellingfout was en niet echt een voorbeeld van variatie. Dit is vooral bij woorden zoals *ziel* mogelijk, waar zowel de tokenfrequentie van de stam als de tokenfrequentie van de andere diminutiefvorm vrij hoog was. Met een enquête die de welgevormheidsoordelen van de sprekers onderzoekt zouden de twijfels over deze gevallen kunnen worden weggenomen.

Bibliografie

- Booij, G.E. 1995. *The phonology of Dutch*. Oxford: Oxford University Press.
- Booij, G.E., & Santen, A. Van. 1998. *Morfologie: De woordstructuur van het Nederlands* (2de dr.). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Boon, T. Den, Geeraerts, D., Vos, E., Sijs, N. Van der, & Geerts, G. 1999. *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal* (13de dr.). Van Dale Lexicografie.
- Cohen, A. 1958. 'Het Nederlandse diminutiefsuffix; een morfonologische proeve.' *De Nieuwe Taalgids*. 51: 40–45.
https://www.dbnl.org/tekst/cohe001nede01_01/cohe001nede01_01_0001.php
- Donaldson, B. 1983. *Dutch: A linguistic history of Holland and Belgium*. Leiden: Uitgeverij Martinus Nijhoff.
- Ewen, C. J. 1978. 'The phonology of the diminutive in Dutch: A dependency account.' *Lingua*. 45.2: 141–173.
[https://doi.org/10.1016/0024-3841\(78\)90003-7](https://doi.org/10.1016/0024-3841(78)90003-7)

- Gőcze, B. 2023. 'De variatie van de Nederlandse diminutieve allomorfie: Een empirische benadering.' *Neerlandica Wratislaviensia*. 34: 35–48. <https://doi.org/10.19195/0860-0716.34.3>
- Knevel, N., & Gilbers, D. 2005. 'Hoge vocalen en het diminutiefsuffix in het Nederlands.' *Tabu*. 34: 159–170. https://www.dbnl.org/tekst/_tab001200501_01/_tab001200501_01_0008.php
- Kooij, J.G., & Oostendorp, M. Van 2003. *Fonologie: Uitnodiging tot de klankleer van het Nederlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Linke, K. 2020. *Taalportaal | Diminutive allomorphy*. Taalportaal | Diminutive allomorphy. https://taalportaal.org/taalportaal/topic/link/phonology__Dutch__Word__phonology__Allomorphy__diminutive_allomorphy.dita
- Neijt, A. 1991. *Universele fonologie: Een inleiding in de klankleer*. Dordrecht: Foris.
- Smessaert, H., Craenenbroeck, J. Van, & Wyngaerd, G. Van den. 2019. *Morfologie en syntaxis* (2de dr.). Leuven / Den Haag: Uitgeverij Acco.
- Taeldeman, J. 2008. 'Zich staboliserende grammaticale kenmerken in Vlaamse tussentaal.' *Taal & Tongval*. 60: 26–50.
- Trommelen, M. 1983. *The syllable in Dutch: With special reference to diminutive formation*. Dordrecht / Cinnaminson: Foris Publications.
- Hulst, H. Van der 2008. 'The Dutch diminutive.' *Lingua*. 118.9: 1288–1306. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2007.09.012>

Corpora

- Corpus Gesproken Nederlands - CGN* (Versie 2.0.3). 2014. <http://hdl.handle.net/10032/tm-a2-k6>
- Kilgarriff Adam, Vít Baisa, Jan Bušta, Miloš Jakubíček, Vojtěch Kovář, Jan Michelfeit, Pavel Rychlý, Vít Suchomel. The Sketch Engine: ten years on. *Lexicography*, 1: 7–36, 2014.
- Kilgarriff Adam, Pavel Rychlý, Pavel Smrž, David Tugwell. The Sketch Engine. *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress*: 105–116, 2004.
- The Sketch Engine*. 2022, <http://www.sketchengine.eu>.
- SoNaR-corpus* (Versie 1.2.1), 2015. <http://hdl.handle.net/10032/tm-a2-k6>

Márta Kántor-Faragó

Gamificatie in de methode in het NVT-onderwijs

Onderzoek naar het gebruik van het programma HANNA en de applicatie MONDLY bij scholieren Nederlands

Abstract

Our research explores the effects of digital supplementary course materials used among Hungarian students in secondary education learning Dutch. Our aim was to investigate how supplementary electronic, online and digital course material impacts students aged 15-20 learning Dutch at school as well as their motivation, their experience of flow/anti-flow and their level of Dutch. During the intervention we applied HANNA, a course material developed for tablets, and Mondly, a phone application. Our research focused on 2 main research questions and 5 hypotheses, regarding motivation, motivational pattern and the expected changes, while the hypotheses centred on the flow/antiflow experience, the level of language and its changes. Both the research questions and the hypotheses were established in an abductive framework. We employed qualitative research methods due to the number of our samples. Our research incorporated focusgroup and individual interviews as well. The study was supported by the Foreign Research Group On Language Teaching, a joint project between the Hungarian Academy and the University of Debrecen. *Keywords:* gamification, Dutch as a Foreign Language, flow and anti-flow in the classroom

1. Achtergrond van het onderzoek

De Onderzoeksgroep Vreemdetalenonderwijs werd in 2016 opgericht in het kader van een samenwerking tussen de Hongaarse Academie der Wetenschappen (MTA) en de Universiteit Debrecen (DE).

Het doel van de oprichting was het samenstellen van een digitale multimedia-methode vreemde talen voor basisschoolleerlingen met een duidelijke socioculturele achterstand. De doelgroep waren kinderen uit drie jaargangen van de bovenbouw (klas 5–7, d.w.z. kinderen tussen ca. 10–13 jaar oud). In eerste instantie wilde de Onderzoeksgroep een methode ontwikkelen die aansluit bij de traditionele, in deze scholen gebruikte methodes Engels, maar die een nieuwe visie van het leren van vreemde talen heeft en online toegankelijk is.

Naast een programma in het Engels is er ook een Nederlandstalig programma ontwikkeld. Hier had de Onderzoeksgroep echter een andere motivatie. We wilden bekijken of hetzelfde concept (een onlinemethode die goed aansluit bij de thematiek van de traditioneel gebruikte methodes) ook bij een andere doelgroep werkte. Er waren toen en er zijn er op dit moment ook geen Hongaarse basisscholen waar Nederlands als Vreemde Taal (NVT) onderwezen wordt. Er zijn wel twee middelbare scholen (klas 9–12 in Boedapest, resp. 13 en 14 in Debrecen) waar Nederlands deel uitmaakt van het aanbod vreemde talen en waar regelmatig, d.w.z. elk schooljaar klassen voor absolute beginners gestart worden. De door ons betrokken scholieren zijn leerlingen van de klassen 13–14 in Debrecen geweest. Hoewel in het originele concept de socioculturele achtergrond van de scholieren wel van belang was, werden de deelnemers van het project Nederlands onafhankelijk van hun eventuele achterstand betrokken.

In beide deelprojecten (methode Engels en Nederlands) monitorden we niet alleen de bruikbaarheid van de door ons ontwikkelde studiestof, maar ook waren wij nieuwsgierig naar de ontwikkeling van de taalcompetenties en de attitudes van scholieren én leraren ten opzichte van (vreemde talen) leren, les geven en school in het algemeen.

In het geval van het programma Engels zijn tien basisscholen betrokken: in alle scholen vonden voor- en nametingen plaats. We deelden de tien scholen in drie groepen in:

- a) scholen waar we onze eigen studiestof testten;
- b) scholen waar de door ons ontwikkelde methode niet gebruikt werd, maar wel tablets in het taalonderwijs gebruikt werden;
- c) scholen waar geen tablets, geen digitale methodes en geen apps gebruikt werden.

Ook werd er gekeken naar de persoonlijke attitudes i.v.m. onderwijs en school, naar de groepssfeer, het schoolklimaat, de motivatie om talen te

leren en de zelfeffectiviteit. In drie scholen onderzochten we onder de scholieren hoe hun bereidheid om samen te werken veranderde na het invoeren van ons programma dat de naam HANNA kreeg. In deze drie scholen interviewden we de collega's leraren vreemde talen. We namen focusgroep-interviews met de scholieren op waarbij we vroegen naar hoe effectief ze zich voelen op het gebied van het leren van vreemde talen, wat ze over het klimaat in hun school denken en hoe ze hun eigen motivatie om andere talen te leren beoordeelden.

In een aanvullende studie zijn metingen uitgevoerd onder scholieren uit de klassen 5 en 6 waar de vaardigheid om talen te leren getest werd. Als controlegroep kozen we kinderen van de basisschool van de Universiteit Debrecen uit dezelfde leeftijd (N=210).

Deelnemers van de onderzoeksgroep namen gedurende de vier jaar van het project deel aan talrijke conferenties. De onderzoeksgroep heeft vijf bundels uitgebracht, drie eigen conferenties en een workshop georganiseerd. Onze wetenschappelijke publicaties omvatten niet alleen Hongaars- en Engelstalige hoofdstukken en bijdragen in pedagogische bundels, maar verschenen ook in talrijke (elektronische) tijdschriften, en conferentiebundels (inyelv.unideb.hu).

2. Het programma HANNA

Zowel het Engels- als het Nederlandstalige programma zijn op dit moment alleen op aanvraag bereikbaar. Een (uitgebreide en een korte) lerarenhandleiding en aanvullende opdrachten zijn echter te downloaden van de website inyelv.unideb.hu.

De beschikbare 10 modules in het programma Engels zijn als aanvullend materiaal bedoeld voor de klassen 5–7 en sluiten direct aan bij het Hongaarse basisleerplan NAT (Nemzeti Alaptanterv – Nationaal Basisleerplan). De thema's zijn familie, feestdagen, huis, eten en drinken, dagelijkse activiteiten, kleding, sport, vrije tijd, natuur en stad. De illustraties van het programma zijn tekeningen van kinderen die door de Stichting Igazgyöngy ondersteund worden. De Stichting werkt in een economisch-cultureel zeer achtergebleven regio in de provincie Hajdú-Bihar.

afbeelding 1: Website van HANNA – Engelstalig programma

Het Nederlandse programma is bedoeld voor middelbare scholieren die op niveau A1–A2 zijn. Ook hier zijn de thema's te vergelijken met die van het Engelstalige programma. Bovendien hebben we een concept ontwikkeld waarin humor, kennis van land en volk (Nederland en Vlaanderen) en interactiviteit een belangrijke rol spelen. Het door ons samengestelde studiemateriaal sluit ook netjes aan bij het reguliere leerplan van leerlingen NVT.

In een voorfase hebben we contact opgenomen met de scholen waar in Hongarije Nederlands gedoceerd wordt om het project voor te stellen en om ouders en scholieren te informeren over het geplande onderzoek. De leerlingen en hun leraren vulden verschillende enquêtes (motivatie) en vragenlijsten (flow) in, we maakten scholieren- en lerareninterviews (focusgroep en individueel) en deden observaties. We hebben verschillende hypothesen over de effecten en de bruikbaarheid van ons programma geformuleerd en wilden graag nagaan in hoeverre onze hypothesen geldig zijn.

In de eerste fase deed aan het programma Nederlands de school Bethlen Gábor Közgazdasági Technikum mee (DSZC Bethlen Gábor Middelbare School voor Economie). We werkten met een kleine groep (N=8; 7 vrouwen en 1 man) waar de gemiddelde leeftijd 19,1 jaar was.

Onderzoeksmethoden – metingen

<i>flow-ervaringen</i> vragenlijst Oláh, 1999	<i>motivatiepatroon</i> vragenlijst Páskuné, 2017	<i>niveau taalkennis</i> <i>Taal vitaal</i> toetsen
elektronisch	papier- en podlodeproef	tests op papier (grammatica, woordenschat/idiomen)
vóór en na de interventie gemeten	vóór en na de interventie gemeten	vóór en na de interventie gemeten

afbeelding 2: Overzicht van enquêtes, vragenlijsten en tests in het onderzoek

In deze fase van het project hebben we de studiestof in de dagelijkse praktijk van het NVT-onderwijs geïntegreerd. In deze groep maakten we gebruik van tablets van de school, die of in het begin of in het midden of aan het einde van de les Nederlands voor 10 minuten met het programma Hanna gebruikt werden. De gebruikte hoofdmethode in deze groep was Taal Vitaal.

foto 1: gebruik van HANNA – Nederlandstalig programma in de les in de Bethlen-school

In de tweede fase betrokken we een partnerschool in Boedapest, het Lónyay Gereformeerd Gymnasium en Collegium in Boedapest bij het project. Er deden hier in totaal twee groepen mee: N=22 (11 jongens, 11 meisjes).

Voor het uitvoeren van het onderzoek was in deze school ook toestemming van de ouders nodig omdat het in dit geval om minderjarige respondenten ging. We moeten hierbij vermelden dat we van drie ouders geen toestemming hebben gekregen voor het betrekken van hun kinderen bij het onderzoek (niet gereageerd of geweigerd). Hierop zullen we bij de conclusie nog terugkomen.

We hebben de groepen in het onderzoek Lónyai1 en Lónyai2 genoemd. De gemiddelde leeftijd van de deelnemers was 15 jaar. Deze groep werkte echter niet met het programma HANNA, maar met de app Mondly. Mondly – deels gratis, deel betaald – is een app voor het leren van vreemde talen. De app heeft al verschillende prijzen gewonnen, zoals de prijs voor “de beste app van het jaar”. De leerlingen werd gevraagd om op die dagen wanneer ze een les Nederlands op school hadden, 10 minuten in hun vrije tijd Nederlands te oefenen met de app. Ook in de Lónyay-school gebruikten ze in de reguliere lessen de methode Taal Vitaal.

In beide fasen van de interventie hebben we de leerkrachten gevraagd om de leerlingen afzonderlijk en de groepen als geheel op basis van een lijst gezichtspunten (zie punt 3) te observeren en hun observaties te noteren en met ons delen.

De interventietijd was in beide scholen acht weken. In de derde fase na de interventie hebben we weer verschillende tests en interviews opgenomen zowel met de deelnemende leerlingen als met hun leraren Nederlands. Deze afsluitende fase is ook gebruikt om de observaties van de leerkrachten te verzamelen en de interviews met de deelnemende groepen en leraren op te nemen (focusgroep- en individuele bevestigingen).

foto 2: Leerlingen van de Lónyay-school samen met Nederlandse uitwisselingsstudenten uit een partnerschool in Rotterdam

3. Onderzoek naar de effecten en bruikbaarheid van het Nederlandse taalmateriaal HANNA vs. bestaande applicaties (Mondly)

Uit de door ons opgenomen vragenlijsten bleek de socioculturele achtergrond van de Lónyay-scholieren vrij heterogeen te zijn. We vroegen in de enquêtes naar de opleiding van de ouders. Op basis van de antwoorden konden we vaststellen dat de ouders in beide Lónyai-groepen over het algemeen “hoger geschoold” waren (meestal einddiploma hogeschool of universiteit).

In de Bethlen-groep konden we op basis van onze vragenlijst over de socioculturele achtergrond constateren dat deze ook in de Bethlen-school duidelijk heterogeen was, maar hier waren de ouders wat “lager geschoold” (meestal einddiploma vakschool of gymnasium).

Het onderzoek naar de socioculturele achtergrond van de scholieren speelde echter verder geen rol in het onderzoek als variabele. Dit heeft ook geen invloed gehad op de resultaten. Toch vonden we het belangrijk om een algemeen beeld over de deelnemers van het project te krijgen wat de samenstelling van de verschillende groepen betreft.

De zwaartepunten van het onderzoek Nederlands waren te vergelijken met die van het programma Engels waar ook naar de effecten en bruikbaarheid van de methode Hanna gekeken werd. We wilden in beide gevallen graag weten hoe verandering optrad in:

- a) de persoonlijke attitudes i.v.m. onderwijs en school
- b) de groepssfeer
- c) het schoolklimaat
- d) de motivatie om talen te leren en de zelfeffectiviteit.

Deze factoren werden zowel vóór als ná het ingrijpen met behulp van enquêtes, vragenlijsten, interviews en observaties onderzocht.

In het geval van het Nederlandstalige programma hebben we er echter nog een aspect betrokken. Dit was de door Csíkszentmihályi uitgewerkte flow-ervaring (Csíkszentmihályi, 2001). We wilden graag weten hoeveel flow-momenten leerlingen tijdens het onderwijs NVT beleefden met en zonder het programma HANNA en de app Mondly. We gingen echter nog een stap verder en keken niet alleen naar de beleefde flow-ervaringen tijdens de les en dus tijdens het leren van het Nederlands, maar ook naar de anti-flow-ervaringen (Kántor-Faragó, 2018 en 2019). Deze zijn

- a) apathie
- b) verveling
- c) angst (Oláh, 1999).

In de door ons samengestelde enquête hebben we expliciete vragen gesteld zowel naar de flow- als naar de anti-flow-belevenissen van de scholieren waarbij we een vijfdelige scala hebben gebruikt. Eén van de vragen was bijvoorbeeld:

Over werken aan een opdracht op school kan ik over het algemeen zeggen dat ik

1. van deze momenten houd: helemaal niet mee eens (1) – helemaal mee eens (5)

afbeelding 3: Voorbeeld van een vraag uit de vragenlijst over flow-ervaringen (Oláh, 1999)

Uit eerder onderzoek weten we dat motivatie bij het leren van vreemde talen een enorme rol speelt (Páskuné, 2017). Met behulp van een andere enquête keken we naar de acht factoren (Páskuné, 2017) die onderscheiden kunnen worden bij de motivatie van de leerlingen. Deze zijn:

- inspanning
- takenoriëntatie
- concurrentie
- behoefte aan status
- lof
- terugkoppeling
- sociale ondersteuning
- sociale afhankelijkheid.

Bij deze vragenlijst werkten we echter niet met een likertschaal zoals bij de flow- en anti-flow-ervaringen. Hier moest de respondent 10 punten over telkens drie uitspraken verdelen:

Als ik ontwikkeling op een bepaald gebied voel, werk ik nog harder.

Ik werk graag als de voortrekker van (en) voor mijn groep.
--

Lof voor mijn goede prestatie is belangrijk voor mij.

afbeelding 4: Voorbeeld van een vraag uit de vragenlijst over motivatie (Páskuné, 2017)

4. Vragen en hypothesen

Vóór het uitvoeren van het onderzoek hebben we o.a. vijf hypothesen geformuleerd. De eerste vier hypothesen luiden als volgt.

Na het invoeren van de digitale ondersteunmethode Hanna berichten dezelfde groepen scholieren over het beleven van

H1: meer flow-ervaringen,

H2: minder apathie-ervaringen,

H3: minder verveling-ervaringen,

H4: minder angst-ervaringen,

tijdens het uitvoeren van verschillende taken in de NVT-lessen.

We hebben ook een vijfde hypothese opgesteld over de ontwikkeling van het kennisniveau van de scholieren na onze interventie met het programma Hanna en de app Mondly.

H5: Na het invoeren van onze digitale ondersteunmethode wordt het niveau van de kennis van het Nederlands bij dezelfde groep scholieren hoger.

Om deze laatste hypothese te toetsen namen we tests op uit de in beide groepen gebruikte methode Taal Vitaal. We wilden graag weten of de scholieren na de interventie beter presteerden in deze taaltests en hiermee bewijzen dat hun kennisniveau van het Nederlands inderdaad verbeterde na de integratie van aanvullend digitaal materiaal in de les.

5. Resultaten van het onderzoek

Wegens het relatief kleine aantal deelnemers in het onderzoek waren we ons er vanaf het begin van ons project van bewust dat we naast onze meetbare d.w.z. kwantitatieve analyses ook niet-meetbare, dus kwalitatieve beoordelingen moesten uitvoeren.

In het geval van meetbare gegevens werkten we met statistische methodes, maar in het geval van interviews en observaties waren er kwalitatieve beoordelingstechnieken noodzakelijk.

In zo'n kwalitatief kader zijn de volgende aspecten kenmerkend:

- de resultaten zijn beperkt meetbaar, ze kunnen niet of niet volledig becijferd/gekwantificeerd worden en door statistische proeven niet of nauwelijks onderzocht worden
- we kunnen echter meer genuanceerde kennis verwerven (Fábián, 2014; Sántha, 2006).

Na het uitvoeren van de statistische analyse konden we vaststellen dat hypothesen 1, 2 en 3 niet gerechtvaardigd konden worden. Er was geen significante verandering ten opzichte van flow-, apathie- of vervelingservaringen in de les tijdens het leren van het Nederlands (zie bijlage 1). Wat wel bleek uit de analyses was dat er bij de vierde factor, namelijk bij angst een duidelijke, significante daling te constateren was (van 2,81 vóór de interventie naar 2,47 ná de interventie).

De kwalitatieve analyses maakte het beeld gedifferentieerder. Uit de groepsinterviews met de betrokken groepen en de individuele interviews met de leraren konden we concluderen dat de leerlingen

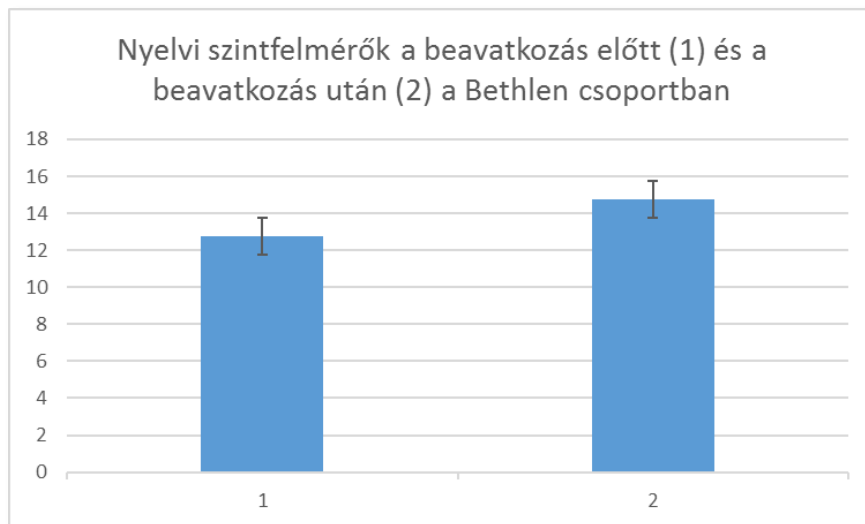
- a) wél meer flow-ervaringen beleefden
- b) zich minder verveelden
- c) zich minder apatisch voelden tijdens de lessen Nederlands.

Ook de observaties van de leerkrachten hebben deze beweringen ondersteund. Wat de ervaring van angst betreft was dit sowieso het gebied waar de scholieren al vóór het onderzoek het minste last van hadden.

Opmerkelijk is ook wat onze resultaten waren bij hypothese 5. Deze veronderstelling konden we na de analyse van de opgenomen taaltoetsen bevestigen.

Hier is een duidelijke verbetering van 15,3 % te zien op groepsniveau. Bij 75 % van de scholieren konden we een verbetering van de kennis van het Nederlands op individueel niveau zien.

In de controlegroepen van de Lónyay-school waar de studenten gevraagd werd om zelfstandig met de app Mondly te werken waren er noch kwantitatief noch kwalitatief significante veranderingen te detecteren.

grafiek 1: Resultaten taaltoetsen vóór (1) en ná (2) het invoeren van het programma HANNA in het NVT-onderwijs in de Bethlen-school

Conclusie

Het integreren van het HANNA-programma in de lessen Nederlands was een succes. Dit bleek niet alleen uit de meetbare gegevens (minder angst-ervaringen in de klas en betere resultaten bij taaltoetsen ná het invoeren van het programma), maar ook uit de interviews met de deelnemers van het project.

Op basis van dit eerste onderzoek en deze eerste resultaten konden we na onze interventie een aantal conclusies trekken.

In het kader van het NVT-onderwijs zijn de onderzoeksmogelijkheden in middelbare scholen in Hongarije relatief beperkt. In de periode van ons onderzoek zijn er maar drie groepen geweest waar we onze onderzoeken konden uitvoeren. In totaal hadden we 33 scholieren bij het project betrokken, maar vanwege de benodigde ouderlijke toestemming hebben we uiteindelijk 30 leerlingen kunnen bereiken. Wat het aantal scholieren met NVT op school betreft zijn er echter sinds het begin van ons project duidelijke positieve veranderingen te zien. In het schooljaar 2023/2024 zijn er inmiddels vier groepen en twee groepen resp. in Boedapest en in Debrecen waar Nederlands als keuzevak opgenomen kan worden. Bij een verder onderzoek zouden we meer respondenten kunnen bereiken, ook als

we rekening houden met het niet reageren op of het weigeren van de gevraagde toestemming van sommige ouders in het geval van minderjarige scholieren.

De twee scholen waar op het moment van het onderzoek en waar ook op dit moment NVT aangeboden wordt in het onderwijsprogramma zijn van twee verschillende schooltypen. De partnerschool in Debrecen is een technicum, een soort vakgymnasium voor economie, de andere school is een 'klassiek' gymnasium. Dit maakt het vergelijken van de gegevens ook niet gemakkelijk.

Uit deze tweede conclusie (verschillende schooltypen) komt ook een verdere moeilijkheid naar voren: de leeftijd van de deelnemende scholieren varieerde van 14-15 in de ene groep, terwijl we in de andere groep 18+'ers hadden.

Ook moeten we rekening houden met het feit dat we duidelijk meer vrouwelijke dan mannelijke leerlingen hadden in het geval van ons onderzoek.

Als laatste punt moet ook vermeld worden dat de interventietijd in ons geval acht weken was. Het zou niet opmerkelijk zijn als de resultaten bij een langere periode anders uitgevallen waren.

Deze vaststellingen moeten zeker in acht genomen worden bij het voortzetten van dit onderzoek of het plannen van een ander project waarbij NVT-leerders in Hongarije betrokken worden.

Bibliografie

- Csikszentmihályi, M. 2001. *Az áramlat: a tökéletes élmény pszichológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fábián, G. 2014. *Alkalmazott kutatás módszertan*. Debrecen: Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar.
- Kántor-Faragó, M. 2018. 'Kis nyelvek – nagy kihívások – még nagyobb lehetőségek.' Polonyi, T., Abari, K. (red.). *Pszichológia – Pedagógia – Technológia*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó. 59–66.
- Kántor-Faragó, M. 2019. 'Gamifikált kiegészítő tananyag és gamifikált számonkérés a holland nyelvoktatásban. Az első tapasztalatok.' Polonyi, T., Abari, K., Szabó F. (red.). *Innováció az oktatásban*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó. 275–286.
- Oláh, A. 1999. 'A tökéletes élmény megteremtését serkentő személyiség-tényezők serdülőkorban.' *Iskolakultúra*, 6–7: 15–27.

Páskuné, Kiss J. 2017. 'A motiváció vizsgálata a Templeton program be-
válogatási folyamatában.' Fodor Sz., Gyarmathy, É., Klein, B., Kovács, K.,
Kövi Zs., Molnár, Gy., Páskuné Kiss, J., Pásztor, A.: A tehetségazono-
sítás folyamata, mérőeszközei és eredményei a Magyar Templeton
Programban. Budapest: Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövet-
sége.

Sántha, K. (2006): Létezik-e hipotézis a kvalitatív kutatásban? *Új Pedagó-
giai Szemle*, 11, 3–11.

<https://inyelv.unideb.hu> (geraadpleegd op 11 december 2023)

<https://igazgyongyalapitvany.hu> (geraadpleegd op 11 december 2023)

<https://www.facebook.com/lonyayrefi> (geraadpleegd op 11 december
2023)

Bijlage 1: Onderzoek vragenlijst "flow-ervaringen" (R softwarepakket)

```
library(rio)
d <- import("flowupdate3.xlsx")

d$flow <- rowMeans(d[,3:13], na.rm=T)
d$apatia <- rowMeans(d[,14:16], na.rm=T)
d$unalom <- rowMeans(d[,17:20], na.rm=T)
d$szorongas <- rowMeans(d[,21:24], na.rm=T)

d[,25:28]
```

		flow	apatia	unalom	szorongas
##					
##	1	3.000000	3.333333	3.00	3.25
##	2	2.818182	2.666667	3.75	3.00
##	3	3.727273	2.333333	2.25	2.75
##	4	3.363636	2.666667	2.25	2.50
##	5	3.181818	3.333333	2.75	2.50
##	6	2.363636	3.666667	3.50	3.00
##	7	3.727273	1.333333	2.25	2.00
##	8	3.727273	1.666667	2.25	1.75
##	9	3.272727	2.000000	2.25	2.50
##	10	2.181818	3.666667	3.25	3.25
##	11	4.363636	1.666667	1.75	1.00
##	12	3.090909	3.333333	3.25	4.00
##	13	2.818182	3.666667	3.00	3.75
##	14	3.090909	3.000000	3.25	3.00
##	15	2.727273	4.000000	2.75	3.00
##	16	3.636364	2.000000	2.25	2.50
##	17	2.636364	3.000000	3.25	2.25
##	18	3.000000	2.666667	2.50	3.25
##	19	4.181818	1.666667	1.50	2.00
##	20	3.272727	1.333333	2.25	2.75
##	21	3.545455	2.000000	2.75	1.75
##	22	3.545455	1.666667	2.75	1.25
##	23	2.000000	3.333333	3.00	3.00
##	24	3.181818	2.666667	2.75	3.00
##	25	3.272727	2.333333	1.75	2.25
##	26	3.454545	1.000000	2.00	3.00
##	27	2.727273	4.000000	2.75	4.00
##	28	2.909091	3.333333	3.25	1.50
##	29	4.181818	1.666667	2.00	2.00
##	30	2.454545	3.666667	3.25	3.75
##	31	2.909091	2.666667	2.75	2.00
##	32	3.454545	2.000000	2.25	3.00
##	33	1.909091	5.000000	3.25	3.50
##	34	3.272727	2.666667	2.25	1.75
##	35	2.272727	4.666667	2.75	3.50
##	36	3.727273	2.333333	2.25	2.75
##	37	3.181818	2.000000	2.00	3.25
##	38	3.545455	2.333333	2.50	2.75
##	39	2.909091	3.666667	2.75	2.00
##	40	3.545455	3.333333	3.25	2.50
##	41	3.272727	2.333333	2.75	2.50
##	42	3.090909	3.000000	2.50	3.25
##	43	3.727273	2.666667	1.50	1.50
##	44	2.000000	4.333333	4.25	3.00
##	45	3.181818	2.666667	2.50	3.25
##	46	2.454545	4.000000	3.75	4.00
##	47	2.363636	4.333333	3.75	2.75
##	48	2.727273	2.000000	3.00	2.25
##	49	1.727273	4.666667	5.00	3.00
##	50	3.090909	2.000000	2.75	2.00
##	51	3.363636	2.666667	3.00	2.50
##	52	3.272727	2.666667	2.75	2.00
##	53	3.363636	2.333333	1.75	1.00
##	54	3.090909	2.666667	3.00	2.25

```
## 55 2.272727 5.000000 4.75 3.50
## 56 2.454545 4.333333 5.00 3.50

d.kontroll <- d[d$csoport=="kontroll", ]
d.Mondly <- d[d$csoport=="Mondly", ]
d.HANNA <- d[d$csoport=="HANNA", ]

library(psych)
ta <- describeBy(d[25:28], d[, c("csoport", "teszt")], mat=T, digits=2)
ta

##          item group1 group2 vars  n mean  sd median trimmed mad min max
## flow1      1  HANNA  elo    1  8 2.85 0.57  2.91  2.85 0.61 2.00 3.73
## flow2      2 kontroll elo    1  6 3.08 0.47  3.09  3.08 0.40 2.36 3.73
## flow3      3  Mondly elo    1 13 3.15 0.54  3.18  3.16 0.54 2.00 4.18
## flow4      4  HANNA  uto    1  8 2.83 0.61  3.09  2.83 0.40 1.73 3.36
## flow5      5 kontroll uto    1  6 3.39 0.74  3.50  3.39 0.47 2.18 4.36
## flow6      6  Mondly uto    1 15 3.10 0.60  3.18  3.10 0.54 1.91 4.18
## apatia1     7  HANNA  elo    2  8 3.17 0.93  2.83  3.17 0.99 2.00 4.33
## apatia2     8 kontroll elo    2  6 3.00 0.52  3.00  3.00 0.49 2.33 3.67
## apatia3     9  Mondly elo    2 13 2.56 0.82  2.67  2.55 0.99 1.33 4.00
## apatia4    10  HANNA  uto    2  8 3.29 1.17  2.67  3.29 0.74 2.00 5.00
## apatia5    11 kontroll uto    2  6 2.28 0.98  1.83  2.28 0.49 1.33 3.67
## apatia6    12  Mondly uto    2 15 2.96 1.13  2.67  2.95 0.99 1.00 5.00
## unalom1    13  HANNA  elo    3  8 3.00 0.89  2.88  3.00 0.93 1.50 4.25
## unalom2    14 kontroll elo    3  6 2.92 0.63  2.88  2.92 0.93 2.25 3.75
## unalom3    15  Mondly elo    3 13 2.60 0.54  2.75  2.64 0.37 1.50 3.25
## unalom4    16  HANNA  uto    3  8 3.50 1.24  3.00  3.50 1.11 1.75 5.00
## unalom5    17 kontroll uto    3  6 2.50 0.61  2.25  2.50 0.37 1.75 3.25
## unalom6    18  Mondly uto    3 15 2.62 0.48  2.75  2.62 0.74 2.00 3.25
## szorongas1 19  HANNA  elo    4  8 2.81 0.75  2.88  2.81 0.56 1.50 4.00
## szorongas2 20 kontroll elo    4  6 2.83 0.30  2.88  2.83 0.37 2.50 3.25
## szorongas3 21  Mondly elo    4 13 2.60 0.68  2.75  2.61 0.74 1.25 3.75
## szorongas4 22  HANNA  uto    4  8 2.47 0.85  2.38  2.47 0.74 1.00 3.50
## szorongas5 23 kontroll uto    4  6 2.42 1.08  2.25  2.42 1.11 1.00 4.00
## szorongas6 24  Mondly uto    4 15 2.75 0.77  2.75  2.75 1.11 1.50 4.00
##          range skew kurtosis se
## flow1      1.73  0.00 -1.49 0.20
## flow2      1.36 -0.12 -1.45 0.19
## flow3      2.18 -0.19 -0.27 0.15
## flow4      1.64 -0.64 -1.33 0.21
## flow5      2.18 -0.34 -1.29 0.30
## flow6      2.27 -0.24 -0.77 0.15
## apatia1     2.33  0.21 -1.87 0.33
## apatia2     1.33  0.00 -1.96 0.21
## apatia3     2.67  0.17 -1.31 0.23
## apatia4     3.00  0.38 -1.86 0.42
## apatia5     2.33  0.45 -1.89 0.40
## apatia6     4.00  0.17 -1.04 0.29
## unalom1     2.75 -0.15 -1.33 0.31
## unalom2     1.50  0.12 -1.92 0.26
## unalom3     1.75 -0.65 -0.75 0.15
## unalom4     3.25  0.15 -1.80 0.44
## unalom5     1.50  0.27 -1.86 0.25
## unalom6     1.25  0.10 -1.58 0.12
## szorongas1 2.50 -0.18 -1.00 0.27
## szorongas2 0.75  0.04 -1.88 0.12
## szorongas3 2.50 -0.31 -0.85 0.19
## szorongas4 2.50 -0.21 -1.30 0.30
## szorongas5 3.00  0.18 -1.65 0.44
## szorongas6 2.50 -0.04 -1.41 0.20

knitr::kable(ta, format.args = list(dec=","))
```

	item	group1	group2	vars	n	mean	sd	median	trimmed	mad	min	max	range	skew	kurtosis	se
flow1	1	HANNA	elo	1	8	2,85	0,57	2,91	2,85	0,61	2,00	3,73	1,73	0,00	-1,49	0,20
flow2	2	kontroll	elo	1	6	3,08	0,47	3,09	3,08	0,40	2,36	3,73	1,36	-0,12	-1,45	0,19
flow3	3	Mondly	elo	1	13	3,15	0,54	3,18	3,16	0,54	2,00	4,18	2,18	-0,19	-0,27	0,15

flow4	4	HANNA	uto	1	8	2,83	0,61	3,09	2,83	0,40	1,73	3,36	1,64	-0,64	-1,33	0,21
flow5	5	kontroll	uto	1	6	3,39	0,74	3,50	3,39	0,47	2,18	4,36	2,18	-0,34	-1,29	0,30
flow6	6	Mondly	uto	1	15	3,10	0,60	3,18	3,10	0,54	1,91	4,18	2,27	-0,24	-0,77	0,15
apatia1	7	HANNA	elo	2	8	3,17	0,93	2,83	3,17	0,99	2,00	4,33	2,33	0,21	-1,87	0,33
apatia2	8	kontroll	elo	2	6	3,00	0,52	3,00	3,00	0,49	2,33	3,67	1,33	0,00	-1,96	0,21
apatia3	9	Mondly	elo	2	13	2,56	0,82	2,67	2,55	0,99	1,33	4,00	2,67	0,17	-1,31	0,23
apatia4	10	HANNA	uto	2	8	3,29	1,17	2,67	3,29	0,74	2,00	5,00	3,00	0,38	-1,86	0,42
apatia5	11	kontroll	uto	2	6	2,28	0,98	1,83	2,28	0,49	1,33	3,67	2,33	0,45	-1,89	0,40
apatia6	12	Mondly	uto	2	15	2,96	1,13	2,67	2,95	0,99	1,00	5,00	4,00	0,17	-1,04	0,29
unalom1	13	HANNA	elo	3	8	3,00	0,89	2,88	3,00	0,93	1,50	4,25	2,75	-0,15	-1,33	0,31
unalom2	14	kontroll	elo	3	6	2,92	0,63	2,88	2,92	0,93	2,25	3,75	1,50	0,12	-1,92	0,26
unalom3	15	Mondly	elo	3	13	2,60	0,54	2,75	2,64	0,37	1,50	3,25	1,75	-0,65	-0,75	0,15
unalom4	16	HANNA	uto	3	8	3,50	1,24	3,00	3,50	1,11	1,75	5,00	3,25	0,15	-1,80	0,44
unalom5	17	kontroll	uto	3	6	2,50	0,61	2,25	2,50	0,37	1,75	3,25	1,50	0,27	-1,86	0,25
unalom6	18	Mondly	uto	3	15	2,62	0,48	2,75	2,62	0,74	2,00	3,25	1,25	0,10	-1,58	0,12
szorongas1	19	HANNA	elo	4	8	2,81	0,75	2,88	2,81	0,56	1,50	4,00	2,50	-0,18	-1,00	0,27
szorongas2	20	kontroll	elo	4	6	2,83	0,30	2,88	2,83	0,37	2,50	3,25	0,75	0,04	-1,88	0,12
szorongas3	21	Mondly	elo	4	13	2,60	0,68	2,75	2,61	0,74	1,25	3,75	2,50	-0,31	-0,85	0,19
szorongas4	22	HANNA	uto	4	8	2,47	0,85	2,38	2,47	0,74	1,00	3,50	2,50	-0,21	-1,30	0,30
szorongas5	23	kontroll	uto	4	6	2,42	1,08	2,25	2,42	1,11	1,00	4,00	3,00	0,18	-1,65	0,44
szorongas6	24	Mondly	uto	4	15	2,75	0,77	2,75	2,75	1,11	1,50	4,00	2,50	-0,04	-1,41	0,20

```

ta <- describeBy(d[25:28], d[, c("teszt")], mat=T, digits=2)
ta
##           item group1 vars  n mean  sd median trimmed  mad min max range
## flow1         1   elo   1 27 3.04 0.53   3.09   3.06 0.54 2.00 4.18  2.18
## flow2         2   uto   1 29 3.08 0.64   3.18   3.09 0.54 1.73 4.36  2.64
## apatia1        3   elo   2 27 2.84 0.82   2.67   2.83 0.99 1.33 4.33  3.00
## apatia2        4   uto   2 29 2.91 1.13   2.67   2.88 0.99 1.00 5.00  4.00
## unalom1        5   elo   3 27 2.79 0.67   2.75   2.79 0.74 1.50 4.25  2.75
## unalom2        6   uto   3 29 2.84 0.86   2.75   2.75 0.74 1.75 5.00  3.25
## szorongas1     7   elo   4 27 2.71 0.63   2.75   2.73 0.37 1.25 4.00  2.75
## szorongas2     8   uto   4 29 2.60 0.84   2.50   2.62 0.74 1.00 4.00  3.00
##           skew kurtosis  se
## flow1      -0.15   -0.50 0.10
## flow2      -0.25   -0.52 0.12
## apatia1     0.17   -0.91 0.16
## apatia2     0.35   -1.02 0.21
## unalom1     0.04   -0.41 0.13
## unalom2     1.19     0.91 0.16
## szorongas1 -0.37   -0.12 0.12
## szorongas2 -0.09   -1.03 0.16

knitr::kable(ta, format.args = list(dec=","))

```

	item	group1	vars	n	mean	sd	median	trimmed	mad	min	max	range	skew	kurtosis	se
flow1	1	elo	1	27	3,04	0,53	3,09	3,06	0,54	2,00	4,18	2,18	-0,15	-0,50	0,10
flow2	2	uto	1	29	3,08	0,64	3,18	3,09	0,54	1,73	4,36	2,64	-0,25	-0,52	0,12
apatia1	3	elo	2	27	2,84	0,82	2,67	2,83	0,99	1,33	4,33	3,00	0,17	-0,91	0,16
apatia2	4	uto	2	29	2,91	1,13	2,67	2,88	0,99	1,00	5,00	4,00	0,35	-1,02	0,21
unalom1	5	elo	3	27	2,79	0,67	2,75	2,79	0,74	1,50	4,25	2,75	0,04	-0,41	0,13
unalom2	6	uto	3	29	2,84	0,86	2,75	2,75	0,74	1,75	5,00	3,25	1,19	0,91	0,16
szorongas1	7	elo	4	27	2,71	0,63	2,75	2,73	0,37	1,25	4,00	2,75	-0,37	-0,12	0,12
szorongas2	8	uto	4	29	2,60	0,84	2,50	2,62	0,74	1,00	4,00	3,00	-0,09	-1,03	0,16

```

ta <- describeBy(d.kontroll[25:28], d.kontroll[, c("teszt")], mat=T, digits=2)
ta
##           item group1 vars  n mean  sd median trimmed  mad min max range
## flow1         1   elo   1  6 3.08 0.47   3.09   3.08 0.40 2.36 3.73  1.36
## flow2         2   uto   1  6 3.39 0.74   3.50   3.39 0.47 2.18 4.36  2.18

```

```
## apatia1      3      elo      2 6 3.00 0.52 3.00 3.00 0.49 2.33 3.67 1.33
## apatia2      4      uto      2 6 2.28 0.98 1.83 2.28 0.49 1.33 3.67 2.33
## unalom1      5      elo      3 6 2.92 0.63 2.88 2.92 0.93 2.25 3.75 1.50
## unalom2      6      uto      3 6 2.50 0.61 2.25 2.50 0.37 1.75 3.25 1.50
## szorongas1   7      elo      4 6 2.83 0.30 2.88 2.83 0.37 2.50 3.25 0.75
## szorongas2   8      uto      4 6 2.42 1.08 2.25 2.42 1.11 1.00 4.00 3.00
##          skew kurtosis se
## flow1      -0.12      -1.45 0.19
## flow2      -0.34      -1.29 0.30
## apatia1     0.00      -1.96 0.21
## apatia2     0.45      -1.89 0.40
## unalom1     0.12      -1.92 0.26
## unalom2     0.27      -1.86 0.25
## szorongas1  0.04      -1.88 0.12
## szorongas2  0.18      -1.65 0.44
```

```
knitr::kable(ta, format.args = list(dec=","))
```

	item	group1	vars	n	mean	sd	median	trimmed	mad	min	max	range	skew	kurtosis	se
flow1	1	elo	1	6	3.08	0.47	3.09	3.08	0.40	2.36	3.73	1.36	-0.12	-1.45	0.19
flow2	2	uto	1	6	3.39	0.74	3.50	3.39	0.47	2.18	4.36	2.18	-0.34	-1.29	0.30
apatia1	3	elo	2	6	3.00	0.52	3.00	3.00	0.49	2.33	3.67	1.33	0.00	-1.96	0.21
apatia2	4	uto	2	6	2.28	0.98	1.83	2.28	0.49	1.33	3.67	2.33	0.45	-1.89	0.40
unalom1	5	elo	3	6	2.92	0.63	2.88	2.92	0.93	2.25	3.75	1.50	0.12	-1.92	0.26
unalom2	6	uto	3	6	2.50	0.61	2.25	2.50	0.37	1.75	3.25	1.50	0.27	-1.86	0.25
szorongas1	7	elo	4	6	2.83	0.30	2.88	2.83	0.37	2.50	3.25	0.75	0.04	-1.88	0.12
szorongas2	8	uto	4	6	2.42	1.08	2.25	2.42	1.11	1.00	4.00	3.00	0.18	-1.65	0.44

```
ta <- describeBy(d.Mondly[25:28], d.Mondly[, c("teszt")], mat=T, digits=2)
```

```
ta
```

```
##          item group1 vars n mean sd median trimmed mad min max range
## flow1      1      elo  1  6 3.15 0.54 3.18 3.16 0.54 2.00 4.18 2.18
```

```
## flow2      2      uto      1 15 3.10 0.60      3.18      3.10 0.54 1.91 4.18      2.27
## apatia1    3      elo      2 13 2.56 0.82      2.67      2.55 0.99 1.33 4.00      2.67
## apatia2    4      uto      2 15 2.96 1.13      2.67      2.95 0.99 1.00 5.00      4.00
## unalom1    5      elo      3 13 2.60 0.54      2.75      2.64 0.37 1.50 3.25      1.75
## unalom2    6      uto      3 15 2.62 0.48      2.75      2.62 0.74 2.00 3.25      1.25
## szorongas1 7      elo      4 13 2.60 0.68      2.75      2.61 0.74 1.25 3.75      2.50
## szorongas2 8      uto      4 15 2.75 0.77      2.75      2.75 1.11 1.50 4.00      2.50
##          skew kurtosis se
## flow1      -0.19      -0.27 0.15
## flow2      -0.24      -0.77 0.15
## apatia1     0.17      -1.31 0.23
## apatia2     0.17      -1.04 0.29
## unalom1    -0.65      -0.75 0.15
## unalom2     0.10      -1.58 0.12
## szorongas1 -0.31      -0.85 0.19
## szorongas2 -0.04      -1.41 0.20
```

```
knitr::kable(ta, format.args = list(dec=","))
```

	item	group1	vars	n	mean	sd	median	trimmed	mad	min	max	range	skew	kurtosis	se
flow1	1	elo	1	13	3,15	0,54	3,18	3,16	0,54	2,00	4,18	2,18	-0,19	-0,27	0,15
flow2	2	uto	1	15	3,10	0,60	3,18	3,10	0,54	1,91	4,18	2,27	-0,24	-0,77	0,15
apatia1	3	elo	2	13	2,56	0,82	2,67	2,55	0,99	1,33	4,00	2,67	0,17	-1,31	0,23
apatia2	4	uto	2	15	2,96	1,13	2,67	2,95	0,99	1,00	5,00	4,00	0,17	-1,04	0,29
unalom1	5	elo	3	13	2,60	0,54	2,75	2,64	0,37	1,50	3,25	1,75	-0,65	-0,75	0,15
unalom2	6	uto	3	15	2,62	0,48	2,75	2,62	0,74	2,00	3,25	1,25	0,10	-1,58	0,12
szorongas1	7	elo	4	13	2,60	0,68	2,75	2,61	0,74	1,25	3,75	2,50	-0,31	-0,85	0,19
szorongas2	8	uto	4	15	2,75	0,77	2,75	2,75	1,11	1,50	4,00	2,50	-0,04	-1,41	0,20

```
ta <- describeBy(d.HANNA[25:28], d.HANNA[, c("teszt")], mat=T, digits=2)
```

```
ta
```

```
## item group1 vars n mean sd median trimmed mad min max range
## flow1 1 elo 1 8 2.85 0.57 2.91 2.85 0.61 2.00 3.73 1.73
## flow2 2 uto 1 8 2.83 0.61 3.09 2.83 0.40 1.73 3.36 1.64
## apatia1 3 elo 2 8 3.17 0.93 2.83 3.17 0.99 2.00 4.33 2.33
## apatia2 4 uto 2 8 3.29 1.17 2.67 3.29 0.74 2.00 5.00 3.00
## unalom1 5 elo 3 8 3.00 0.89 2.88 3.00 0.93 1.50 4.25 2.75
## unalom2 6 uto 3 8 3.50 1.24 3.00 3.50 1.11 1.75 5.00 3.25
## szorongas1 7 elo 4 8 2.81 0.75 2.88 2.81 0.56 1.50 4.00 2.50
## szorongas2 8 uto 4 8 2.47 0.85 2.38 2.47 0.74 1.00 3.50 2.50
## skew kurtosis se
## flow1 0.00 -1.49 0.20
## flow2 -0.64 -1.33 0.21
## apatia1 0.21 -1.87 0.33
## apatia2 0.38 -1.86 0.42
## unalom1 -0.15 -1.33 0.31
## unalom2 0.15 -1.80 0.44
## szorongas1 -0.18 -1.00 0.27
## szorongas2 -0.21 -1.30 0.30

knitr::kable(ta, format.args = list(dec=","))
```

	item	group1	vars	n	mean	sd	median	trimmed	mad	min	max	range	skew	kurtosis	se
flow1	1	elo	1	8	2.85	0.57	2.91	2.85	0.61	2.00	3.73	1.73	0.00	-1.49	0.20
flow2	2	uto	1	8	2.83	0.61	3.09	2.83	0.40	1.73	3.36	1.64	-0.64	-1.33	0.21
apatia1	3	elo	2	8	3.17	0.93	2.83	3.17	0.99	2.00	4.33	2.33	0.21	-1.87	0.33
apatia2	4	uto	2	8	3.29	1.17	2.67	3.29	0.74	2.00	5.00	3.00	0.38	-1.86	0.42
unalom1	5	elo	3	8	3.00	0.89	2.88	3.00	0.93	1.50	4.25	2.75	-0.15	-1.33	0.31
unalom2	6	uto	3	8	3.50	1.24	3.00	3.50	1.11	1.75	5.00	3.25	0.15	-1.80	0.44
szorongas1	7	elo	4	8	2.81	0.75	2.88	2.81	0.56	1.50	4.00	2.50	-0.18	-1.00	0.27
szorongas2	8	uto	4	8	2.47	0.85	2.38	2.47	0.74	1.00	3.50	2.50	-0.21	-1.30	0.30

Szabina Csontos & Gábor Pusztai

De koning op het dievenpad

Karel ende Elegast en Koning Matthias gaat stelen – een vergelijking

Abstract

This study examines two stories from the Middle Ages: The Dutch knight novel, *Karel ende Elegast* and the Hungarian folk tale, *Mátyás király lopni megy* [King Matthias goes stealing]. In both stories, the king in disguise goes to steal with an accomplice (an experienced thief). As a result, an attack on the king on the next day is prevented. The motif of the king in disguise having to go stealing to uncover a conspiracy against him is a universal fairy tale motif. In different countries and cultures, one can find this wandering motif from Norway to Mongolia. In this study, we want to make a Hungarian contribution to this research.

Keywords: Karel ende Elegast, Mátyás király lopni megy, folk tales, wandering motif, Middle Ages

Inleiding

In deze studie worden twee verhalen uit de middeleeuwen onderzocht: de voorhoofse ridderroman, *Karel ende Elegast* en het Hongaarse volksprookje, *Mátyás király lopni megy* [Koning Matthias gaat stelen]. In beide verhalen gaat de vermomde koning met een medeplichtige (een ervaren dief) stelen en als gevolg wordt een aanslag op de koning op de volgende dag voorkomen. Het motief van de vermomde koning die moet gaan stelen om een samenzwering tegen hem te ontdekken, is een universeel sprookjesmotief. In verschillende landen en culturen vind je dit zwerfmotief van

Noorwegen tot Mongolië.¹ In deze studie willen wij een Hongaarse bijdrage leveren aan dit onderzoek.²

Karel ende Elegast gaat over de centrale figuur van de voorhoofse romans, Karel de Grote (747–814), koning van de Franken en later keizer van het Heilige Roomse Rijk. Karel is volgens het verhaal op een nacht in zijn kasteel in Ingelheim aan het slapen, maar in zijn droom verschijnt een engel. De engel roept Karel drie keer op om te gaan stelen. Na lang aarzelen gaat de koning alleen in het donker naar het bos om te gaan stelen, waar hij Elegast, zijn vroegere leenman ontmoet. Hier stelt zich Karel als Adelbrecht aan zijn vroegere vazal voor omdat hij zijn ware identiteit niet wil onthullen. Elegast was vroeger door Karel verbannen, maar als vazal was Elegast toch trouw aan de koning gebleven. Ze gaan dus samen stelen naar het kasteel van Eggeric, de zwager van Karel. Tijdens de inbraak beluistert Elegast onder het bed in de slaapkamer het gesprek tussen Eggeric en zijn vrouw, de zus van Karel. Uit het gesprek wordt duidelijk dat Eggeric de volgende dag een aanslag wil plegen op de koning. Zijn vrouw protesteert hiertegen heftig, waarop zij door Eggeric wordt geslagen. Elegast sluipt de kamer uit en vertelt aan Adelbrecht alias Karel, die buiten op Elegast wacht, wat hij gehoord heeft. Elegast wil snel naar Ingelheim gaan, om de koning te waarschuwen. Karel rijdt ook naar Ingelheim terug omdat hij er vóór Elegast wil zijn. Elegast wordt door de koning ontvangen (die door Elegast niet werd herkend) en hij vertelt alles over de geplande aanslag. Eggeric en de samenzweerdere worden de volgende dag ontdekt, ontwapend en gearresteerd. Eggeric ontkent alle beschuldigingen, dus er moet een tweegevecht, een soort godsoordeel komen. Tijdens het duel doodt Elegast Eggeric en krijgt als beloning het kasteel en de vrouw van de verrader.³

In het Hongaarse volkssprookje *Koning Matthias gaat stelen* is de centrale figuur de Hongaarse koning Matthias Corvinus (1443–1490). Onder Matthias Corvinus was de bloeitijd van het middeleeuwse Hongaarse koninkrijk. Het land had een sterke centrale macht, verdedigde zich met succes tegen het Ottomaanse rijk in het zuiden en breidde zijn grenzen uit naar het westen en noorden. Renaissance kunst bloeide in het koninklijke hof en kunstenaars uit verre landen werden aangetrokken om in opdracht van Matthias te werken. Na de dood van de Hongaarse koning in 1490 verzwakte de centrale macht, bestuur en leger toonden de tekenen van verval tot uiteindelijk in 1526, in de slag bij Mohács het Turkse leger de Hongaarse troepen versloeg en daarmee een deel van het land voor 150 jaar onder Turkse bezetting kwam. Matthias Corvinus was dus voor het nageslacht een modelvorst, een symbool van macht, sterkte en vooral recht-

vaardigheid. Hij werd een bekende figuur van volkssprookjes, waarin koning Matthias vermoemd onder het volk corruptie, misstanden, willekeur en onrechtvaardigheid ontdekte, zich aan het einde als koning onthulde en de schuldigen (meestal rijke en hooggeplaatste mensen) bestraft. De talloze sprookjes over Matthias Corvinus in Hongarije waren eeuwenlang enorm populair. In de verzameling van deze teksten door Ildikó Kriza zijn 120 sprookje geselecteerd.⁴

In het volkssprookje *Koning Matthias gaat stelen* ging de vermomde koning naar een waarzegster, een zigeunervrouw die hem voorspelde dat hij moest gaan stelen, anders zou hij plotseling (op zijn volgende naamdag) overlijden. Maanden later (direct voor zijn naamdag) ging de koning weer vermoemd onder het volk en ontmoette hij een soldaat in een kroeg die ook wilde gaan stelen. Samen besloten ze om bij de hoofdminister te gaan inbreken. De soldaat ging het kasteel binnen, terwijl de koning buiten moest wachten. De soldaat was net het zilveren bestek van de hoofdminister aan het inpakken, toen onverwachts de hoofdminister en zijn vrouw verschenen. De soldaat kroop snel onder het bed en van daaruit beluisterde hij het gesprek tussen de hoofdminister en zijn vrouw. De man vertelde aan zijn vrouw dat hij de volgende ochtend de koning wilde vergiftigen, maar de vrouw protesteerde heftig hiertegen, waarop de man kwaad werd en tegen de vrouw begon te schreeuwen. De soldaat sloop even later het kasteel uit en vertelde aan de vermomde koning (die hij voor een Duitse soldaat hield) wat hij gehoord had. De volgende ochtend beval koning Matthias de minister, die hem de gifbeker toereikte, uit de beker te drinken. Kort daarna stierf de hoofdminister vanwege het vergif dat in de koffie zat. Vervolgens werd de soldaat ondervraagd met wie hij ging stelen. De soldaat gaf aan dat het een onnozele Duitse soldaat was. Omdat de soldaat de koning niet heeft herkend, trok koning Matthias zijn vermomming weer aan en ging voor de soldaat staan. Op die manier ontmaskerde de koning zichzelf en werd uiteindelijk door de soldaat herkend. De soldaat kreeg voor zijn trouw aan de koning een beloning: hij mocht met de vrouw van de hoofdminister trouwen, werd tot generaal bevorderd en kreeg een landgoed.⁵

De hoofdpersoon, Matthias is een middeleeuwse, historische persoon en er zijn al uit de 15de eeuw sagen, heldenliederen en verhalen bekend, maar dit sprookje is waarschijnlijk uit de 18–19de eeuw. In de tekst worden namelijk munteenheden, maateenheden en militaire begrippen genoemd die in de tijd van Matthias, in de 15de eeuw dus nog niet bestonden, maar wel typisch zijn voor de 18–19de eeuw. Het sprookje *Koning Matthias gaat stelen* kent door de mondelinge overlevering, net als de andere Koning

Matthias-sprookjes, verschillende versies. Bijzonder populaire Koning Matthias-sprookjes kennen zelfs honderden verschillende versies. Bij voorbeeld zijn er van *Koning Matthias en de rechter van Kolozsvár* 512 verschillende versies bekend.⁶ Met het verzamelen, neerschrijven en catalogiseren van de Hongaarse sprookjes ging men zich naar Duits voorbeeld pas begin 19de eeuw bezighouden.⁷ In de tijd van de romantiek werd dit sprookje *Koning Matthias gaat stelen* door sprookjesverzamelaars opgeschreven in de stad Kecskemét. Het verhaal over koning Matthias is ongetwijfeld een sprookje. Maar we kunnen ons natuurlijk afvragen in hoeverre kan *Karel ende Elegast* als sprookje worden gezien?

Karel ende Elegast kennen wij als ridderroman, maar we kunnen naast christelijke motieven (een engel, Gods hulp vragen, bidden enz.) en motieven van de voorhoofse roman ook sprookjeselementen in de tekst ontdekken. We gaan nu kort in op de sprookjeselementen. De positieve held van het verhaal, Elegast beschikt over een aantal bovennatuurlijke eigenschappen. Hij heeft een toverkruid waardoor hij de dieren kan verstaan of hij kan bereiken dat door een magische spreuk iedereen in slaap valt. Hij kan ook alle sloten openen. We kunnen deze eigenschappen als bovennatuurlijke krachten beschouwen.⁸ Deze elementen: toverij, toverkracht en toverspreuken zijn typische bestanddelen van sprookjes.⁹ Op basis hiervan kunnen we zeggen dat *Karel ende Elegast* duidelijke sprookjeselementen heeft, die waarschijnlijk van andere sprookjes in de ridderroman werden overgenomen. Kortom is *Karel ende Elegast* een mengsel van een ridderroman en van een sprookje.

De internationale en de Hongaarse indeling van sprookjes

Sprookjes zwerven in de cultuur van verschillende volkeren. Dat is de verklaring ervoor dat bij voorbeeld Oosterse elementen in Hongaarse verhalen zitten of dat bepaalde Europese sprookjes ook in Noord-Amerika of in Afrika aanwezig zijn. Er kan bewezen worden dat sprookjes zich op een bijzondere literaire manier kunnen verspreiden. Op dit gebied moeten twee Finnen genoemd worden: Kaarle Leopolis Krohn (1863–1933) en Antti Amatus Aarne (1867–1925). Op basis van de inhoud van de sprookjes probeerden ze de archetypen van de sprookjes te bepalen. Ze hebben de sprookjes met elkaar vergeleken en gecategoriseerd. Op basis van hun werk heeft de Hongaarse folklorist en sprookjesonderzoeker János Honti (1910–1945) de eerste catalogus van Hongaarse sprookjes in 1928 gepubliceerd.¹⁰

De bewerking (Aarne – Thompson) van Aarnes werk waarin met internationale ervaringen ook rekening werd gehouden, werd geschreven door de Amerikaanse sprookjesonderzoeker Stith Thompson (1885–1976) in 1928¹¹ en nog een versie uit 1961.¹² Het derde classificatiesysteem werd gemaakt door de Russische literatuurwetenschapper en folklorist Vladimir Propp (1895–1970). In zijn werk, *De morfologie van het toversprookje* uit 1928 categoriseert hij de sprookjes op een andere manier dan Aarne en Thompson. De bovengenoemde systemen maken onderscheid tussen de sprookjes op basis van type, motief en functie. De Duitse literatuurwetenschapper en sprookjesonderzoeker Hans-Jörg Uther (1944) hield rekening met de kritieken en commentaren die de Aarne-Thompson classificatie kreeg. Hij ontwierp een verbeterde versie in drie banden onder de titel *The types of international folktales. A classification and bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson* die in 2004 werd gepubliceerd (afkorting: ATU – Aarne/Thompson/Uther).¹³

Op basis van de twee belangrijkste werken (dat van Antti Aarne en van Stith Thompson) werd het tweede Hongaarse werk over sprookjes geschreven onder de titel *Magyar népmesetípusok* [Hongaarse volkssprookjestypen]. Het werk werd geschreven door de Hongaarse etnograaf en sprookjesonderzoeker János Nagy Berze (1879–1946) en werd postuum in 1957 in twee banden gepubliceerd. Er is nog een derde versie Hongaarse sprookjes-catalogus, de *Magyar Népmesekatalógus* [Hongaarse volkssprookjescatalogus] die in 1982 onder redactie van Ágnes Kovács (1919–1990) door de Hongaarse Academie der Wetenschappen (MTA) werd uitgebracht. Het probleem was dat men met behulp van deze systemen de archetypen van de sprookjes uiteindelijk niet kon vaststellen. Maar ze waren wel geschikt om vergelijkingen te trekken tussen verschillende verhalen op internationaal niveau.¹⁴ Vooral Europese sprookjes krijgen een AT (Aarne – Thompson) index. De AT-index helpt dus aanverwante verhalen uit verschillende landen te identificeren. En met de hulp hiervan kunnen we vergelijkbare motieven in de sprookjes ontdekken. Onder het nummer 951A kan men over een koning en een rover lezen, en onder het nummer 952 over een koning en een soldaat.¹⁵ In de verhalen vanaf nummer 950 tot 969 is er sprake van diefstal.¹⁶

Karel ende Elegast valt onder AT 952.¹⁷ Verhalen bijvoorbeeld uit Friesland, Groningen en Uitdam (Noord-Holland) die op *Karel ende Elegast* lijken, worden ingedeeld bij AT 952. De AT 952 verhalen gaan over een koning en een soldaat, zoals bij voorbeeld het sprookje *Der Stiefel von Büffelleeder* [De laars van buffelleer] van de gebroeders Grimm. *Karel*

ende Elegast kan beschouwd worden als de oudste Nederlandstalige bewerking van de AT 952 verhalen. In plaats van de oorspronkelijke soldaat is er een ridder, Elegast in de ridderroman.¹⁸ Er zijn talrijke overeenkomsten tussen de AT 952 verhalen (de vermoorde koning wiens leven uiteindelijk wordt gered door de ridder of soldaat ontmoet die ridder of soldaat in het woud; soms beschikt de ridder of soldaat over toverkracht; later ontdekt de ridder of soldaat dat hij de koning ontmoette, de verraders worden ontmaskerd; ten slotte krijgt de helper beloning) maar men kan natuurlijk ook kleine verschillen vaststellen. De bovengenoemde elementen zijn aanwezig in Duitse, Tsjechische, Poolse, Litouwse, Russische en Mongoolse sprookjes die onder AT 952 vallen.¹⁹

In het Hongaarse classificatiesysteem (*Magyar népmesekatalógus* van Ágnes Kovács) wordt het verhaal, *Koning Matthias gaat stelen* ingedeeld onder nummer 952.²⁰ Met andere woorden *Karel ende Elegast* en *Koning Matthias gaat stelen* vallen onder dezelfde categorie: onder AT 952.

De vermoorde koning op dievenpad als zwerfmotief

Het motief over de koning die vermoord moet gaan stelen is één van de bekendste motieven in *Karel ende Elegast*. Nog voordat *Karel ende Elegast* op schrift werd gesteld, werd er in verschillende Latijnse werken vermeld dat er sprake was van een orale traditie over de koning die als dief rondloopt.²¹ ‘Reeds lang bekend is de vermelding in een kroniek van de Franse historiograaf Alberic des Troisfontaines (circa 1240) van een complot tegen Karel de Grote, waarover het dan heet: *ut in cantilena dicitur ad istam conspiracy cognoscendam Karolus Magnus monitu angeli ivit de nocte furari* (vertaling uit het boek: zoals in een lied wordt verteld, ging Karel de Grote, om deze samenzwering aan de weet te komen, op advies van een engel uit stelen).’²² In de Lage Landen, in Frankrijk en in Stiermarken kan men de sporen van de verhaalstof over Karel de Grote’s dieventocht al voor 1300 ontdekken.²³ ‘En achter de legendevorming rondom Karel de Grote en zijn metgezel doemt nog een sprookjesschema op dat waarlijk universele verbreiding kent.’²⁴ Het motief over een vermoorde koning die met een professionele dief moet gaan stelen om een samenzwering aan het licht te brengen, is aanwezig in meerdere landen: in Mongolië, Litouwen, Sicilië, Finland, Griekenland, Duitsland, Bohemen maar ook in het oude Egypte.²⁵ Bovendien kunnen we het ontdekken in Korea, maar ook in Abchazië.²⁶ Hieronder volgen enkele voorbeelden.

Chanson de Basin en de Oudnoorse *Karlamagnús saga*

Chanson de Basin is een verhaal over Karel de Grote en Basin, een tovenaars en dief. Helaas bleef er niets over van deze tekst maar we kennen bewerkingen zowel in het Oudnoors als in het Middeldeens die op basis van de Oudnoorse versie werd geschreven.²⁷ ‘De *Karlamagnús saga* is een Oudnoorse compilatie van vertalingen van een aantal Oudfranse chansons de geste, van een Engelse tekst en van gedeelten uit in het Latijn geschreven werken [...]’²⁸

Karel ende Elegast en het eerste hoofdstuk van de *Karlamagnús saga* zijn vergelijkbaar.²⁹ En daarom mogen wij zeggen dat ze vermoedelijk uit dezelfde bron afkomstig zijn maar ze zijn twee totaal verschillende verhalen.³⁰ Hoewel er toch verschillen tussen hen zijn wat hun inhoud betreft. Het eerste hoofdstuk van de *Karlamagnús saga* gaat over Pippijns zoon, Karel. Pippijn stierf en een paar ridders smeedden een complot tegen Karel. Maar dan verscheen er een engel en op advies van hem ging Karel met een paar vertrouwelingen naar de Ardennen. De situatie werd dus weer veilig voor Karel, maar de engel verscheen nog een keer: de boodschap was dat Karel uit stelen moest met Basin, de dief. Karel twijfelde niet aan de boodschap van de engel en deed wat hem werd opgedragen. Namlun, een ridder van Karel, vertelde aan Basin dat Karels nieuwe naam Magnús was en dat hij alleen deze naam mocht gebruiken als hij Karel wilde aanspreken. Ze gingen naar Renfrei’s kasteel. Magnús ging niet binnen, hij stond buiten bij de paarden terwijl Basin waardevolle dingen stal uit het kasteel. Zoals Basin wilde Magnús ook stelen en daarom gingen ze samen naar binnen. Basin wilde aan Magnús een les geven in stelen. Magnús was in Renfrei’s slaapkamer terwijl Basin het paard van Renfrei probeerde te bemachtigen, zonder succes. De sterke en bijzondere stem van het paard maakte iedereen wakker. Toen het weer rustig werd, spraken Renfrei en zijn vrouw over het complot. Tijdens het gesprek werden ook de namen van de samenzweerders genoemd. De vrouw probeerde Magnús te verdedigen en haar man van zijn kwade plannen af te brengen. Als reactie hierop kreeg de vrouw een oorveeg en het bloed van de vrouw werd in een handschoen opgevangen door Magnús. Daarna viel iedereen in slaap vanwege Basins speciale toverformules. Ze stalen het paard en gingen weg. Maar de engel verscheen nog een keer en op zijn advies ging Karel met Basin naar Poitiers. Karel werd geconfirmeerd en kreeg de naam, *Karlamagnús*. Ze organiseerden een bijeenkomst en nodigden de raadgevers ook uit. Hier kwam iedereen te weten dat er een complot tegen Karel ophanden was. Karel moest met een heleboel ridders naar Aken om de stad te verdedigen. Bij de kroningsplech-

tigheid, die met Pinksteren plaatsvond, waren alle edelen aanwezig. Ook de getrouwen aan Karel, maar ook de samenzweerdere. Karel ging na de ceremonie naar zijn slaapkamer waar de samenzweerdere hem wilden doden, maar ze werden gepakt. Renfrei gaf niks toe, maar er waren sterke bewijzen en hij werd dus geëxecuteerd. Uiteindelijk kreeg Basin, de dief de goederen en de vrouw van Renfrei als beloning.³¹

In *Karel ende Elegast* moest de engel de koning ervan overtuigen dat hij moest gaan stelen. Maar in de *Karlamagnús saga* twijfelde Karel geen moment aan de boodschap van de engel. In *Karel ende Elegast* en in *Koning Matthias gaat stelen* ging de koning incognito uit stelen, maar dit verhaal vermeldde de vermomming niet. Basin wist vanaf het eerste moment dat hij Karel ontmoette. Toch had Karel in beide verhalen een pseudoniem: in *Karel ende Elegast* stelde de koning zich voor aan Elegast als Adelbrecht, en in de *Karlamagnús saga* heette hij (Karla)Magnús. Koning Karel en koning Matthias kwamen hun helper toevallig tegen, in het bos of in een kroeg. Maar in dit verhaal was er geen sprake van een toevallige ontmoeting: Karel wist dat hij met Basin uit stelen moest gaan. De onhandigheid van de koning tijdens de inbraak was heel duidelijk in *Karel ende Elegast* en in *Koning Matthias gaat stelen*. Hierover was er geen informatie in de *Karlamagnús saga*. We weten dat de koning eerst buiten moest wachten en daarna ging hij binnen met Basin omdat deze de koning wilde leren hoe hij zou moeten stelen. Basin en Elegast beschikten over toverkracht maar de soldaat in *Koning Matthias gaat stelen* had geen speciale krachten. In de twee basisverhalen hoorde de helper, dus de dief het plan van de samenzweerdere, maar in dit verhaal hoorde Karel het met zijn eigen oren. In alle drie verhalen had de vrouw van de samenzweerder een belangrijke rol. Ze verzetten zich tegen de plannen van hun man. De vrouw van Renfrei en van Eggeric kreeg een oorveeg en hun bloed was hiervoor het bewijs. In *Koning Matthias gaat stelen* werd de vrouw niet mishandeld, maar zij moest wel doen wat haar man wilde. En tenslotte kregen de helpers van de hoofdpersonen in alle drie verhalen een beloning: de helper kreeg onder andere de vrouw van de hoofdsamenzweerder.

Een Mongools verhaal: Edzjenj Chan

Edzjenj Chan wilde zijn toekomst weten en daarom raadpleegde hij de wichelaars. Ze vertelden aan hem dat zijn leven in gevaar was, maar hij kon aan de dood ontkomen als hij ging stelen. Edzjenj Chan verliet stiekem zijn

paleis en kwam een andere man tegen. Samen gingen ze naar Kok Dzjandzjin om van hem te stelen. De dief verwierf een schaap maar Edzjenj Chan verklaarde dat hijzelf stuntelig was en daarom wachtte hij buiten naast de yurt, een speciale tent voor nomaden. Maar Edzjenj Chan kon Kok Dzjandzjin en zijn vrouw zien door een kleine opening in de yurt. Ze spraken over een flesje dat de man als cadeau aan Edzjenj Chan wilde geven. Zijn vrouw begreep niet waarom dat flesje zo belangrijk was en de man wilde dat niet vertellen, maar daarna wijdde Kok Dzjandzjin zijn vrouw in het geheim in. In dat flesje zat vergif omdat ze dachten, als Edzjenj Chan stierf, kon hun zoon de troon bestijgen. Hierna liepen Edzjenj Chan en de dief weg. Toen Kok Dzjandzjin de volgende dag bij Edzjenj Chan met het flesje aankwam, zei Edzjenj Chan tegen hem dat hij ziek was en vanwege de ingenomen medicijnen wilde hij op dat moment niet drinken. Maar hij wilde wel dat Kok Dzjandzjin een glaasje van zijn eigen cadeau dronk. Kok Dzjandzjin wees dit voor het eerst af, maar toen zijn gastheer hierop aandrong moest hij de vergiftigde drank opdrinken, waarop hij stierf. Edzjenj Chan liet later de dief brengen en gaf hem een beloning, hoewel de dief eerst bij hoog en laag ontkende dat hij de vorige nacht uit stelen ging. Dit Mongools verhaal en de overeenkomsten met *Karel ende Elegast* waren in Nederland al aan het einde van de 19de eeuw bekend.³²

De overeenkomsten tussen dit Mongools verhaal en de Nederlandse ridderroman zijn duidelijk, maar er zijn delen en elementen die niet aanwezig zijn in *Karel ende Elegast*. Wat als eerste opvalt is dat er geen sprake was van vermomming, maar de dief herkende de koning niet. En in plaats van een engel kreeg Edzjenj Chan de boodschap van de wichelaars. Dit lijkt meer op het sprookje over koning Matthias die door de zigeunervrouw, een waarzegger op de hoogte werd gebracht van het gevaar. Misschien is dit feit te danken aan de verschillende religies: het christendom en het heidentom.³³ Edzjenj Chan erkende dat hij onhandig was en daarom wachtte hij buiten, zoals koning Karel en koning Matthias. Het object van de diefstal was ook anders: in *Karel ende Elegast* was er sprake van geld en het zadel van Eggeric, in *Koning Matthias gaat stelen* stal de dief het tafelzilver dat ook heel veel geld betekende. In het Mongoolse verhaal stalen ze een schaap. In de verhalen werd de verrader op verschillende manieren ontmaskerd en hij wilde de koning op een andere manier uit de weg ruimen. In *Karel ende Elegast* kunnen wij over een gewapende aanval lezen, maar het Mongoolse verhaal lijkt meer op *Koning Matthias gaat stelen*, waarin men de koning wilde vergiftigen. In het Mongools verhaal hoorde de koning het plan van de verrader met zijn eigen oren. Maar in de twee basis-

verhalen kwam eerst alleen de dief te weten dat er een complot tegen de koning werd gesmeed.

Een Litouws verhaal: Kaip viens karalius vogt' ėjo

De titel van dit verhaal luidt in het Nederlands als volgt: Hoe een koning uit stelen ging. En dit sprookje werd te boek gesteld in 1895 door Vencas Basanavicius.³⁴ Wichelaars voorspelden de koning zijn toekomst. Hieruit bleek dat hij moest gaan stelen anders zou hij sterven. De koning vermomde zich als dief. Onderweg naar de stad ontmoette hij een andere dief. Ze raakten in gesprek en de vorst verklaarde dat hij ook een dief was. Samen besloten ze om te gaan stelen bij de zogenaamde ouderman.³⁵ Eerst stelde de koning voor om bij de koning te gaan stelen, maar hij kreeg meteen een klap van de dief die daarmee duidelijk aangaf dat hij dat niet wilde. Ze gingen dus bij de ouderman stelen, maar plotseling kwam de ouderman thuis. Hierop kropen de dieven onder de bedstee. Van onder het bed hoorden zij het gesprek van de ouderman en zijn vrouw. Ze spraken over hoe ze de koning de volgende dag wilden doden: met een vergiftigde drank. Toen de ouderman en zijn vrouw in slaap vielen ontsnapten de dieven uit de kamer. De koning wilde dat hun buit bij de dief bleef. De volgende dag arriveerde de koning bij het huis van de ouderman. Iedereen kreeg een drankje. Toen de man en zijn vrouw even weg waren, ruilde de koning de twee glazen van hem en van de ouderman om. De vorst zei dat hij zich een beetje moest haasten, dus het was tijd om te drinken. De ouderman dronk en stierf kort hierna. De koning wilde dat zijn helper de functie van de ouderman zou vervullen. Daarom moest de dief voor de koning verschijnen. De koning stelde vragen aan de dief (bijvoorbeeld over de klap) maar deze was erg bang en daarom ontkende hij alles. De koning stelde de dief gerust en maakte hem tot ouderman.³⁶

Een opvallende overeenkomst met het Matthias sprookje en met het Mongools verhaal is dat hier, in het Litouws verhaal de koning van de waarzeggers een waarschuwing kreeg. Zoals koning Matthias en Karel droeg deze vorst vermomming om onherkenbaar te blijven. Het is duidelijk dat er geen sprake was van de onhandigheid van de koning tijdens de diefstal zoals in de andere verhalen. De rol van de vrouw van de verrader was anders. Zij verzette zich niet tegen het idee van haar man, zoals de vrouw van Eggeric of de vrouw van de hoofdminister in *Koning Matthias gaat stelen*. Net als in *Karel ende Elegast* wilde de vermomde koning eerst de

koning bestelen, maar de dief wees dit af en gaf de koning zelfs een oorveeg. Wij kunnen zien dat de dieven zich onder het bed moesten verstoppen, en daar hoorden ze het boosaardige plan van de verrader. In dit verhaal hoorde beide mannen het plan. De samenzweerders wilden de koning niet met wapens doden, maar met vergif, zoals dat in *Koning Matthias gaat stelen* gebeurde. Als beloning kreeg de dief geen vrouw, maar een belangrijke positie: hij werd ouderman.

Een Russisch verhaal: De Tsaar en de Dief

Het verhaal is in de verzameling, *Severnje skazki* van Nikolaj Ontsjoeikov te vinden.³⁷ In dit verhaal zijn er ook delen die niet aanwezig zijn in *Karel ende Elegast* en daarom komen ze niet voor in deze samenvatting. De tsaar vermomde zich als nar en op de markt kwam hij een dief tegen. Ze besloten om samen te gaan stelen. Volgens de tsaar zouden ze naar de tsaar moeten gaan. Als reactie hierop, kreeg hij een klap van de dief. Het idee van de dief was dat ze naar de bojaren gingen om te stelen. Eerst beklom de dief de muur. Op de zolder merkte hij een groep bojaren op en hoorde dat ze een complot smeedden. Daarna sloot de tsaar zich aan bij de dief en hij hoorde ook de boosaardige plannen van de bojaren. De tsaar deed zijn vermomming uit. Toen realiseerde de dief zich dat hij de tsaar een klap in zijn gezicht had gegeven. Hij vroeg om vergeving. Samen gingen ze terug naar het paleis en bedachten een plan om de samenzweerders te ontmaskeren. De dief vermomde zich als koopman. Toen de bojaren arriveerden, vroeg een van hen:³⁸ ‘Hoe is dat bij U de gewoonte? Wie drinkt er eerst, degeen, die schenkt, of degeen, wien geschonken wordt?’³⁹ De koopman zei dat de bojaar eerst moest drinken, maar in de drank zat vergif, bestemd voor de tsaar. De dief werd uiteindelijk raadsman.⁴⁰

In het Russische verhaal is er geen sprake van een engel of een waarzegger. De tsaar mengde zich gewoon verkleed onder het volk. Dit is misschien te danken aan het feit dat het heidendom ook een rol zou hebben kunnen spelen in het Russische verhaal.⁴¹ De vermomde tsaar ontmoette een dief, net als koning Karel en koning Matthias. Ook in dit verhaal wilde de tsaar de dief ervan overtuigen om de tsaar te bestelen, maar zoals in *Karel ende Elegast* verwierp de dief dit voorstel. In deze Russische versie was er geen sprake van de vrouw van de verrader. De bojaren gebruikten een vergiftigde drank om de tsaar te vermoorden. Maar zoals in *Koning Matthias gaat stelen* moesten de samenzweerders hun eigen drankje drin-

ken. Zoals in de andere verhalen, behalve *Karel ende Elegast* en *Koning Matthias gaat stelen*, was de vorst hierin ook een oorgetuige: hij hoorde dat een complot tegen hem werd gesmeed. Maar de tsaar en de dief verstopten zich niet onder het bed. En wat nog verrassender was, dat de tsaar zichzelf voor de dief ontmaskerde, kort nadat dat hij te weten kwam dat de bojaren hem wilden doden. In de andere verhalen was dit één van de laatste stappen. En zoals dat in de andere verhalen gebeurde, kreeg de dief in dit verhaal ook een beloning: hij werd raadsman.

Het Russische verhaal kent volgens H. W. J. Kroes talrijke andere varianten.⁴² In de meeste verhalen was er sprake van de tsaar die vermoemd ging stelen (hij had een droom, waarin hij drie keer werd gewaarschuwd of hij trok gewoon de stad rond). Hij ontmoette een dief of een alcoholist of een soldaat. Ze gingen samen stelen en ontdekten een complot tegen de vorst. Het complot werd gesmeed door een maarschalk of een generaal of een bojaar of een senator of door een gewone heer of door de rijksgroten. Meestal werd er vergif gebruikt. In sommige verhalen wisselden ze hun mutsen uit om elkaar te kunnen herkennen, net als in het Mongools verhaal. Aan het einde kreeg de dief altijd een beloning van de vorst.⁴³

Conclusie

In onze studie wilden we een bijdrage leveren voor het *Karel ende Elegast* onderzoek in internationale context. Hiervoor hebben we de twee basisverhalen, de middeleeuwse voorhoofse roman, *Karel ende Elegast* en het Hongaarse volkssprookje, *Koning Matthias gaat stelen* met elkaar vergeleken. Ook andere verhalen uit Frankrijk, Litouwen, Mongolië, Rusland en Boemen hebben wij bij de vergelijking betrokken.

Het resultaat is dat er duidelijk sprake is van een universeel zwerfmotief. We kunnen concluderen dat in de teksten het motief van de vermomde koning in alle landen en culturen in grote lijnen met elkaar overeenkomt. Het Hongaarse Matthias sprookje en de Nederlandse Karelroman vertonen opvallende overeenkomsten. Niet alleen het begin (de vermomde koning gaat uit stelen, ontmoet een dief, ze gaan bij een vertrouwenspersoon van de koning inbreken en ontdekken uit het gesprek tussen man en vrouw dat een complot wordt gesmeed tegen de koning waar de vrouw tegen is) maar ook het einde van het verhaal (uiteindelijk sterft de boosdoener en de dief krijgt als beloning onder andere de vrouw van de samenzweerder) is hetzelfde. Er zijn echter ook verschillen. De geplande vergiftiging van de

koning vind je niet in *Karel ende Elegast*, maar wel in het Hongaarse sprookje en ook in de verhalen uit Rusland, Litouwen, Mongolië en Bohemen. Het kernverhaal wordt in elk land geadapteerd op de eigen situatie, op eigen vorsten en op de eigen cultuur. In Nederland is de vorst Karel de Grote, in Bohemen Josef II, in Rusland de tsaar, in Hongarije koning Matthias. Het is waarschijnlijk dat na verder onderzoek nog meer verhalen uit andere landen boven water zullen komen die ‘de koning op het dievenpad’ als universeel zwerfmotief hebben net als *Karel ende Elegast* en *Koning Matthias gaat stelen*.

Noten

- ¹ Kroes, ‘*Karel ende Elegast* en de “meesterdief”-sprookjes’
- ² Tot nu toe is over dit onderwerp slechts een korte bijdrage van Anikó Daróczi gepubliceerd. Daróczi, ‘A királynak lopni kell’, 35–36.
- ³ Adema, *Karel en Elegast*, 11–63.
- ⁴ Kríza, *Mesék és mondák Mátyás királyról*.
- ⁵ Kríza, ‘Mátyás király lopni megy’, 109–120.
- ⁶ Magyar, *Mátyás király narratív hagyományköre*, 52.
- ⁷ Magyar, *Mátyás király narratív hagyományköre*, 23.
- ⁸ Kroes, ‘*Karel ende Elegast* en de “meesterdief”-sprookjes’, 87.
- ⁹ Nógrády, *A mese*, 1:34–35.
- ¹⁰ Honti, *Verzeichnis der publizierten ungarischen Volksmärchen*
- ¹¹ Antti, Thomson, *The Types of the Folktale*
- ¹² Banó, ‘Népmese’, 74–75.
- ¹³ Harun & Jamaludin, ‘Folktale conceptual model based on folktale classification system of type, motif, and function’, 353.
- ¹⁴ Banó, ‘Népmese’, 75.
- ¹⁵ Kovács, *Magyar népmesekatalógus*, 4:236–239.
- ¹⁶ ibidem, 18.
- ¹⁷ Meder, ‘*Esmoreit*: de dramatisering van een onttoverd sprookje’, 19.
- ¹⁸ Meder, ‘De soldaat en de koning (incognito)’, 341.
- ¹⁹ ibidem, 342–343.
- ²⁰ Kríza, ‘Mátyás király a népmesékben és a mondákban’, 81.
- ²¹ Oostrom, *Stemmen op schrift*, 234.
- ²² ibidem, 234–235.
- ²³ ibidem, 235.
- ²⁴ ibidem
- ²⁵ ibidem, zie ook: Besamusca [et al.], ‘*Karel ende Elegast*’, 53.
- ²⁶ (<https://mainzerbeobachter.com/2016/02/27/karel-ende-elegast-3/>).
(laatst geraadpleegd op 20 december 2019).
- ²⁷ Oostrom, *Stemmen op schrift*, 236.

- ²⁸ Brongers, ‘*Karel ende Elegast* en de Oudnoorse *Karlamagnús saga*’, 163.
²⁹ *ibidem*, 164.
³⁰ *ibidem*, 165.
³¹ *ibidem*, 166–167.
³² zie hierover: Kern, ‘De sage Karel ende Elegast bij de Mongolen.’; Ramondt, *Karel ende Elegast oorspronkelijk?*, 35–36.
³³ *ibidem*, 36.
³⁴ Meulen, ‘De sage van Karel en Elegast bij de Litauers’, 89.
³⁵ Oorspronkelijk was de ouderman een bestuurder en raadgever van een gilde. Hier waarschijnlijk een soort adviseur of raadgever van de koning.
³⁶ *ibidem*, 90–91.
³⁷ (<http://www.slavischeliteratuur.nl/sslarchief/ssl72/72b.html>). (laatst geraadpleegd op 15 november 2019).
³⁸ Ramondt, *Karel ende Elegast oorspronkelijk?*, 29–30.
³⁹ *ibidem*, 30.
⁴⁰ *ibidem*
⁴¹ *ibidem*, 32–33.
⁴² Kroes, ‘*Karel ende Elegast* en de “meesterdief”-sprookjes’, 97–99.
⁴³ *ibidem*.

Bibliografie

Primaire literatuur

- Karel en Elegast. Tekst en vertaling*, bewerkt en vertaald door Adema, H., 1992 (5de druk), Leeuwarden: Uitgeverij Taal & Teken.
 ‘Mátyás király lopni megy’, *Mátyás, az igazságos*, Kríza, Ildikó (red.), 1990, Boedapest: Akadémiai Kiadó.

Secundaire literatuur

- Aarne, Antti; Thompson, Stith, 1928, *The types of the folk-tale: a classification and bibliography*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
 Banó, István, 1988, ‘Népmese’, *Magyar néprajz nyolc kötetben* (deel 5), Paládi-Kovács, Attila (red.) [et al.], Budapest: Akadémia Kiadó.
 Berg, Evert van den & Besamusca, Bart, 1992, ‘De Karelepiek in vogelvlucht.’, *De epische wereld. Middelnederlandse Karelromans in wisselend perspectief*, Berg, Evert van den & Besamusca, Bart (red.), Muiderberg: Dick Coutinho.

- Brongers, M. C. A., 1972, 'Karel ende Elegast en de Oudnoorse *Karlamagnús saga*.' *De Nieuwe Taalgids*. 65.1: 161–180.
- Daróczi, Anikó, 2022, 'A királynak lopni kell. Nagy Károly és Mátyás király irodalmi találkozása.' Gera Judit, Pusztai Gábor, Réthelyi Orsolya, Daróczi Anikó (red.) *A holland nyelvű irodalom története*. Budapest: Osiris, 35–36.
- Harun, Harryizman & Jamaludin, Zulikha, 2013, 'Folktale conceptual model based on folktale classification system of type, motif, and function.', *Proceedings of the 4th International Conference on Computing and Informatics*, ICOCI 2013. 28–30 August, Sarawak: Universiti Utara Malaysia, 352–357.
- 'Karel ende Elegast', bewerkt door Besamusca, Bart & Dijk, Hans van, vertaald door Thea Summerfield, 2011, *Olifant*. 26.2: 51–165.
- Kern, H., 1893, 'De sage Karel ende Elegast bij de Mongolen.' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*. 12: 196–198.
- Kovács, Ágnes, 1981, 'rablómese', *Magyar néprajzi lexikon* (deel 4), Ortutay, Gyula (hoofddred.) [et al.], Boedapest: Akadémiai Kiadó.
- Kríza, Ildikó, 2007, *A Mátyás-hagyomány évszázadai*, Boedapest: Akadémiai Kiadó.
- Kríza, Ildikó, 2008, 'Mátyás király a népmesékben és a mondákban.' *Honismeret*. 36.6: 75–82.
- Kroes, H. W. J., 1952, 'Karel ende Elegast en de "meesterdief"-spreekjes.' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*. 69–70: 81–103.
- Magyar népmesekatalógus* [Hongaarse volkssprookjescatalogus], 1984, (deel 4), Kovács, Ágnes (red.), Boedapest: Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoport.
- Magyar, Zoltán, 2017, *Mátyás király narratív hagyományköre. Típus és motívumindex* [De narratieve traditie van koning Matthias. Typen en motieven], Budapest: Balassi.
- Meder, Theo, 1997, 'De soldaat en de koning (incognito)', Dekker, Ton [et al.], *Van Aladdin tot Zwaan kleef aan. Lexicon van sprookjes: ontstaan, ontwikkeling, variaties*, Nijmegen: SUN, 339–344.
- Meder, Theo, 1996, 'Esmoreit: de dramatisering van een onttoverd sprookje' *Queeste*. 3.1: 18–24.
- Meulen, R. van der, 1913, 'De sage van Karel en Elegast bij de Litauers' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*. 32: 89–91.

- Nógrády, László, 1917, *A mese* [Het sprookje], (deel I), Budapest: Magyar Gyermektanulmányi Társaság.
- Oostrom, Frits van, 2006, *Stemmen op schrift. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Ramondt, Marie, 1917, *Karel ende Elegast oorspronkelijk? Proeve van toegepaste sprookjeskunde*, Utrecht: A. Oosthoek.

Internetbronnen

- Lendering, Jona. 2016. *Karel ende Elegast (3)*.
<https://mainzerbeobachter.com/2016/02/27/karel-ende-elegast-3/>
(laatst geraadpleegd op 20 december 2019).
- Waegemans, Emmanuel. *Karel en de Elegast in Rusland*
<http://www.slavischeliteratuur.nl/tslarchief/tsl72/72b.html>
(laatst geraadpleegd op 15 november 2019).

Aanhangsel

Koning Matthias gaat stelen

U weet wel, dat koning Matthias, die ook „Matthias de rechtvaardige” werd genoemd, vaak onder het volk rondliep. En als hij dat deed, dan vroeg hij aan de arme mensen, hoe het met hen ging. Waarvan ze leefden? En hij vroeg ook wat de rechter of de notaris in het dorp deed. En als hij erachter kwam dat de rechter of de notaris van het dorp foute dingen deed, dan werd die op staande voet ontslagen.

De ene keer, waar en wanneer het was weet ik niet, ik was toen nog niet eens geboren, toen de koning zo onder het volk rondliep. Hij ging bij een oude zigeunervrouw binnen. Zij was juist kaarten aan het leggen in haar kamertje.

Koning Matthias begroette haar:

– Een goede dag gewenst, moedertje! Wat bent u daar aan het doen?

– Ook een goede dag, mooie, jonge heer! Ik ben net aan het kijken, wat de toekomst de mensen zal brengen. En wat wil jij hier?

(De zigeunervrouw noemde de koning een jonge heer omdat de koning, wanneer hij onder het volk rondliep meestal oude, versleten kleren droeg, net als een vagebond. En als aan hem gevraagd werd hoe hij heette, noemde hij altijd een andere naam, zodat hem niemand herkende.)

– Ik ben van heinde en verre gekomen – zei de koning – omdat ik hoorde dat jij moedertje een zeer goede waarzegger bent. En ik wilde ook weten, of in de toekomst mij geluk of ongeluk zou begeleiden.

– Goed dan, jij mooi, jong heertje! Ik zal je de toekomst voorspellen. Het is zo waar alsof je dat in de Bijbel leest.

En toen ging de zigeunervrouw koning Matthias van top tot teen bekijken om in te schatten, wat voor beloning zij van hem zou kunnen verwachten voor haar kunsten. En toen ging ze drie keer mompelen:

– Hocus-pocus-imperatus; blinden kunnen niet zien, slimmeriken zijn vlug van begrip!

Vervolgens ging zij drie keer achter elkaar de kaarten leggen. En toen ze de derde keer ook de laatste kaart op de tafel had gelegd, een aas, sprong ze van haar stoel als door een wesp gestoken. Zij bekeek de koning, schudde haar hoofd met haar verwarde haar en zei toen:

– En nu wel aan, mooie, jonge heer, geeft u mij een zilveren munt! Hoe groter hoe beter!

Koning Matthias haalde uit zijn zak een kronendaalder¹ en gaf die aan de vrouw.

– En nu moet u uw mooie handpalm laten zien! – zei de zigeunervrouw.

Toen haalde de vrouw een verdorde vinger van een mens uit haar zak, die zij van de linkerhand van een opgehangen man had gestolen. Ze maakte drie kruizen met de vinger, op de daalder drie cirkels. Toen stak zij alle twee, de daalder en de vinger in haar zak en sprak drie keer de woorden:

– Snel erin, snel erin, kom nooit meer eruit!

Ze keek naar alle twee handen van koning Matthias en zei toen tegen hem:

– Jij, mooie, jonge heer, jij wordt een heel grote heer, misschien ook wel koning, maar als je niet gaat stelen, zal je nog vóór je naamdag sterven.²

Koning Matthias schaterde van het lachen, gaf de zigeunervrouw nog een daalder en ging zijns weegs. Hoezeer hij ook de voorspelling van de zigeunervrouw uit zijn hoofd wilde zetten, het lukte hem niet. „Als je niet gaat stelen, ga je dood op je naamdag.”

Dit gebeurde rond de zomermarkt, maar hij kon het in februari nog niet vergeten, wanneer het Matthias-dag is. Hij piekerde erover hoe hij nou stelen moest gaan. Hij had het immers nog nooit gedaan. Maar het moest wel gebeuren, anders zou hij in de nacht geen oog dicht kunnen doen. En hij dacht ook dat hij wellicht iets kon leren als hij in de nacht ging rondzwerven.

Hij liet versleten soldatenkleden brengen, kleepte zich aan en sloop het kasteel uit, zonder dat iemand het in de gaten had.

Hij keek over alle hekken of hij iets kon stelen, hij liep langs alle kroegen in de hoop dat hij een dief zou tegenkomen met wie hij zou kunnen gaan stelen omdat hij zelf van stelen geen verstand had. Hij had nog nooit in zijn leven iets gestolen, dus hij wist niet hoe te beginnen.

Uiteindelijk liep hij een smerige, donkere herberg binnen. In de ene hoek van de herberg stond een wrakke tafel, met een olielampje erop. Aan de tafel zat een sombere soldaat te drinken. In de andere hoek van de herberg sliep de kroegbaas.

Toen de deur openging en koning Matthias het lokaal binnen ging, stond de kroegbaas meteen op, schonk de gast een beker slechte wijn in en zette de beker naast het lampje.

Koning Matthias ging bij zijn wijn zitten en de soldaat sprak hem aan:

– Wat ben jij aan het doen, zo laat in de nacht, mof?

(De soldaat dacht dat koning Matthias een mof was, omdat de koning een grote neus, en geen snor had. En van dit soort mensen dachten de soldaten allemaal dat ze moffen waren, ook al spraken zij geen enkel woord Duits.)

– Ik ben toch geen mof, vriend. Ik dien wel bij een Duits regiment, maar ik ben net zo een Hongaar als jij! – zei koning Matthias tegen de soldaat.

– Nou, als jij Hongaars bent, dan moet jij hier gaan zitten en met mij drinken!

Toen de soldaat zijn wijn had uitgedronken, gooide hij vier krajcár³ op de tafel en wilde gaan.

Koning Matthias zei toen tegen de soldaat:

– Wacht nog mijn vriend! Drink nog een beker wijn met mij. Ik heb nu verlof en ik wil nog wat lol hebben.

– Ik heb ook verlof – zei de soldaat –, maar ik heb geen geld meer. En ik heb ook nog een klusje te doen. Wat wij namelijk per dag van het leger krijgen, is heel weinig. Daar moet je nog wat erbij doen, anders kun je niet eens je wijn betalen.

– Blijf nog een poosje, ik zal je wijn betalen – zei koning Matthias.

Hij bestelde bij de kroegbaas nog een beker wijn. Tijdens het drinken zei de soldaat opeens tegen de koning:

– Nou, mof, jij hebt nu getrakteerd, maar ik zal je het geld niet lang schuldig blijven. Morgen krijg je je geld terug omdat ik morgen wel een heleboel poen zal hebben.

– Waar haal jij het geld dan vandaan? Morgen is er toch nog geen betaling?

– Nee – zei de soldaat –, maar van die betaling die wij van het leger krijgen, worden we toch niet rijk. Maar er zijn toch andere manieren voor een arme soldaat om aan wat centen te komen.

– Hoe dan? – vroeg koning Matthias, maar hij had het al in de gaten dat de soldaat iets verkeerd in de zin had. Aan de andere kant was de koning blij omdat hij wist, dat hij een maat zou hebben met wie hij kon gaan stelen.

– Jij vraagt, mof, waar ik dat geld vandaan haal. Ziezo, als jij nu met mij meekomt en mij een beetje helpt, dan zal ik je het wel laten zien. Jij zal ook wat krijgen, je zal er geen spijt van krijgen.

– Ik wil wel met je meegaan. – antwoordde koning Matthias – Mijn beurs is namelijk ook leeg en wij zullen pas over drie dagen de betaling krijgen.

– Nou dan. Betaal en laat ons gaan – zei de soldaat –, het is tijd.

Koning Matthias betaalde de wijn en ze liepen de ene straat in en de andere uit. Opeens kwamen ze bij een grote stenen muur. De soldaat zei tegen de koning:

– Nou, mof, hier zijn we dan. Maar vanaf nu moet je heel stil zijn!

– Wat wil jij dan hier doen? – vroeg koning Matthias – Dit is toch de muur van de tuin van de hoofdminister. Wil jij van hem stelen? Hoe wil je over de muur klimmen? Aan de overkant van de muur staat een schildwacht. Als hij ons zou pakken, dan worden wij morgen doodgeschoten.

– Jij moet niet zeuren, mof, maar doen wat ik zeg!

Ze gingen naar de overkant van de straat. Daar was een ladder verstopt in het gras. Ze pakten de ladder, zetten hem tegen de muur en klommen omhoog. Koning Matthias was zo bang, dat hij schudde van angst en hij nauwelijks de ladder op kon. Toen ze boven op de muur waren, trokken ze de ladder omhoog, zetten de ladder aan de andere kant tegen de muur en daalden af. Toen ze al beneden stonden zei de soldaat tegen koning Matthias:

– Mof, zie jij het open raam daar boven?

– Ja, ik zie het – antwoordde koning Matthias.

– Nou, we gaan de ladder tegen dat raam zetten omdat het juist de eetkamer is van de hoofdminister. Daar pakken wij het zilveren bestek, alle lepels, vorken en messen. Daar zullen we voldoende geld voor krijgen. Maar jij moet niet zo sidderen mof, anders krijg jij zo een oorveeg dat je wel straks

Abraham zal aangrijnzen. Jij bent zo erg aan het klappertanden dat de honden van de herrie wakker worden.

– Maar als de minister wakker wordt en als hij ons dan afschiet?

– Hij wordt toch niet wakker – zei de soldaat –, hij is niet eens thuis. Hij is met zijn vrouw naar een bal. Dat weet ik van de kokkin. Ik ben toch niet gek dat ik met mijn hoofd tegen de muur loop. Jij moet je hier schuilhouden in de struiken en wachten tot ik weer beneden ben. Maar je moet vooral stil zijn, mof! Als ze ons hier te pakken krijgen, zullen we worden opgehangen. Dan hoef je je geen zorgen meer te maken dat je schoenen ooit zullen verslijten.

Koning Matthias ging schuilen in de struiken en de soldaat klom het raam naar binnen. Maar toen hij zijn tas volgepakt had met zilveren lepels en vorken, hoorde hij iemand de deur naderen. Hij wilde snel door het raam vluchten, maar daar was al geen tijd voor. Wat moest hij doen? Hij kroop snel onder het bed.

De minister kwam met zijn vrouw binnen en hij sloot de deur achter zich. Vervolgens gingen ze naar de andere kamer, kleeadden zich uit en gingen in hun bed liggen.

Tijdens het uitkleden vroeg de minister aan zijn vrouw, of zij het gouden koffiekopje voor zijne majesteit, de koning liet maken?

– Ja hoor! – zei de vrouw.

– Nou dan, hier in dit flesje zit het vergif. Je weet, morgen heeft zijne majesteit zijn naamdag. Dan komt hij altijd bij ons ontbijten. Zet voor hem een goede, sterke koffie, je schenkt de koffie in het nieuwe, mooie kopje en dan doe je het vergif erin. Hij sterft en ik word dan koning. En jij wordt koningin, niet alleen maar mevrouw minister.

– Maar mijn lieve man, waarom zou ik zoiets doen? – vroeg de vrouw. – Het gaat ons toch prima! Het zou niet beter kunnen ook als jij de koning was! Zoiets ga ik zeker niet doen, wat jij ook met mij voor hebt.

– Dat is mijn bevel! – zei de minister. – En jij doet wat ik beveel. Denk jij soms dat ik hier verder zal dienen als ik ook de heer kan zijn?

De deur werd dichtgeslagen en zij gingen naar bed.

De soldaat sloop zachtjes door het raam naar buiten en gaf een seintje aan koning Matthias. De koning was zo stijf van angst dat hij nauwelijks uit de struiken kon kruipen.

Ze brachten de ladder weg, en verdwenen zoals zij gekomen waren. Ze borgen de ladder op in het gras en liepen verder zonder een woord te zeggen.

Maar koning Matthias merkte dat de soldaat om een of andere reden bedreefd was. De soldaat was de hele tijd aan het zuchten en zweeg als een mof.

Na een tijdje hield koning Matthias het niet meer uit en vroeg aan de soldaat wat hij van de minister had gestolen.

– Ach, mof, ik heb daar zoveel zilver gehaald dat ik het bijna niet kan dragen – zuchtte de soldaat. We zullen er zoveel geld voor krijgen dat we het hele jaar feest kunnen vieren – als jij mof, ons niet verraadt.

– Onzin! – zei koning Matthias –, maar wie zal van ons al die lepels kopen? De naam van de minister staat op elk stuk! Het is wel overduidelijk dat het niet van ons is en wij worden toch gepakt.

– Wel nee, mof, laat het niet meer jouw zorg zijn. Waar is dan de kroegbaas voor? Hij zal het tafelzilver van ons kopen, ook al was het van zijn eigen vader. Hoofdzaak is dat hij er winst aan behaalt. En wees er maar zeker van, hier zal hij winst van trekken, meer dan hij ons zal betalen.

– Maar nu in de nacht kunnen we het toch niet verkopen. De kroegbaas slaapt al.

– Jij bent toch gek. Als we het niet nu verkopen, dan verkopen we het wel morgen – antwoordde de soldaat.

– En hoe krijg ik dan mijn eigen deel van de buit? – vroeg koning Matthias.

– Nou, ik zal morgenochtend, wanneer de anderen op de parade zijn op de naamdag van de koning, het zilver verkopen. Na de lunch kun je bij mij langskomen en dan gaan we het geld verdelen en dan gaan we drinken. Wees niet bang, mof, ik zal je niet in de maling nemen. Nu gaan we de buit hier onder de struik onder de aarde stoppen en dan gaan we terug naar huis omdat ons verlof al bijna op is.

Dat deden ze inderdaad. Ze hebben de zilveren lepels en vorken begraven en gingen weg. Maar de soldaat bleef zuchten.

Toen zei koning Matthias tegen de soldaat:

– Zullen we nog een beker wijn gaan drinken? Ik heb nog een beetje geld.
– Goed dan, mof. Laat ons nog eentje hier drinken. Hier wordt nog betere wijn geschonken dan in de andere herberg. Hier moet je tien krajcár voor een icce⁴ betalen.

– Dat maakt niet uit – antwoordde koning Matthias –, ik heb nog twintig krajcár en morgen zal ik nog meer hebben.

– Dat is waar, mof, dat is waar. Wees niet bang! – zei de soldaat. – Maar je moet wel opletten dat je niet je mond voorbij gaat praten!

En ze gingen de kroeg in, gingen in een hoek zitten en dronken.

Tijdens het drinken vroeg koning Matthias aan de soldaat:

– Maar hoe kan ik je morgen vinden, vriend? Ik weet niet eens hoe je heet en waar je woont.

– Zo, jij bent toch bang, mof, nietwaar? Jij bent bang dat ik me uit de voeten maak met het geld. Ik ga je dan mijn naam noemen: János Kovács. Ik dien bij de Alexandriner, vijftiende compagnie, derde peloton. Als je de kazerne binnenloopt, links van de poort, derde deur. En hoe heet jij, mof?

– Wel, mijn vriend, ik heb een zeer aardige naam, ik ben bijna bang hem uit te spreken.

– Kom aan! Zeg het op!

– Ik heet, mijn vriend, Mathias Pamsabel.

De soldaat begon vreselijk te lachen en zei:

– Zeg het nog eens, mof!

Koning Matthias heeft de naam herhaald en voegde er aantoe dat hij bij de eenheid Prájcsansz diende.

Ze dronken hun wijn uit en gingen huiswaarts. Onderweg begon de soldaat alweer te zuchten en voor zich te mompelen.

Koning Matthias sprak uiteindelijk de soldaat aan:

– Hoor eens, mijn vriend, wat heb jij op het hart? Sindsdien je de lepels uit het huis gehaald hebt, ben jij alleen maar aan het zuchten en jij bent zo

chagrijnig dat je bijna niet wilt praten. Ben jij soms bang dat je gepakt en opgehangen wordt?

– Wel nee, mof – zuchtte de soldaat –, maar dit ga je toch niet begrijpen! De Hongaarse koning is immers niet jouw koning. Maar voor mij is hij de Here God! Mijn vader zei vaak dat zo’n goede koning als Matthias de rechtvaardige kon de goede God ook maar een keer scheppen. En mijn vader had inderdaad gelijk, omdat voor die koning arme mensen en rijke mensen gelijk waren. En nu gaan we deze goede koning toch verliezen.

– Waarom zouden we de koning verliezen? Hem mankeert toch niets! Ik heb hem nog vanavond gezien. Hij liep zo trots als een haan op zijn mesthoop!

– Ik zeg toch, mof, het gaat boven jouw verstand. Denkt jij dat iemand die vandaag gezond is, morgen niet vermoord of vergiftigd kan worden?

– Maar niemand wil toch onze goede koning vermoorden of vergiftigen?
– zei koning Matthias geprikkeld.

– Ja wel, mof! – antwoordde de soldaat. – Denk je soms dat de rijke heren allemaal eerlijk zijn? Nee hoor, onder hen zijn er ook een heleboel boeven. En als een grote heer een boef is dan is die wel een echte grote boef!

– Maar nu moet je mij echt vertellen waar jij die dingen allemaal vandaan haalt.

– Toen ik onder het bed lag, hoorde ik de hoofdminister die tegen zijn vrouw zei dat op de naamdag van de koning, morgen dus, zijne hoogheid de koning bij de hoofdminister zou gaan ontbijten. En de vrouw van de minister zou morgen in een gloednieuw kopje de koning koffie aanbieden, met sterk vergif erin. Het vergif had de minister bij zich in een flesje. En het vergif is zo sterk dat je meteen sterft als je dat drinkt. De arme vrouw wilde niet, smeekte haar man om het niet te doen, maar de minister zei dat het zo moet gebeuren zoals hij dat beveelt. Zie je, mof, dat doet mij pijn. Dat onze goede koning op deze boze manier wordt vermoord. En ik weet dat er een aanslag tegen hem gepland wordt, toch kan ik zijn leven niet redden. Maar weet jij, mof, ik zou het wel zo graag doen. Ik kan niet eens audiëntie vragen bij hem om hem te waarschuwen, dat hij de koffie niet moet opdrinken. Er zou zeker aan mij gevraagd worden, hoe ik dit wist. En als ik het toch zou vertellen, ze zouden toch de hoofdminister gelijk geven. Hij zou toch alles ontkennen, en ik zou als boef opgehangen worden.

– Waarom ben ik toch uit stelen gegaan? – mompelde hij voor zich. – Als ik niet uit stelen was gegaan, zou ik niets gehoord hebben. Dan was alles zo gebeurd. Het helpt helemaal niets als ik hierover mijn hoofd breek. Ik kan er niets aan doen, niets zou helpen. Zie jij mof, zo gaat het met de armelui. Die kunnen niet eens dan helpen, wanneer zij dolgraag zouden willen helpen. Arme koning Matthias! Het is wel erg als iemand arm is, maar het is nog erger als iemand rijk is!

Toen de soldaat aan het einde van zijn verhaal kwam, bereikten zij de kazerne. Hij zei nog tegen de koning:

– Luister mof! Ga naar huis, maar je moet vooral je mond houden. Als je mij verradt dan ga ik je vermoorden, waar ik jou ook vinden zal. Morgenmiddag kun je je geld bij mij ophalen.

– Goed, mijn vriend – antwoordde koning Matthias.

Toen ging de koning naar de eerste schildwacht, toonde zijn koninklijke gewaad onder de versleten soldatenkleren en beval aan de officier dat János Kovács van het derde peloton van de vijftiende compagnie van de Alexandriner de volgende dag onder geleide van vier bewapende begeleiders naar het kasteel moet worden gebracht.

Koning Matthias ging vervolgens naar huis en ging naar bed. Maar hij kon geen minuut zijn ogen dicht doen. De hele tijd was hij aan het nadenken of de soldaat de waarheid sprak of niet. Hij kon niet in slaap vallen en draaide zich almaar om in zijn bed tot het weer licht werd.

Toen de bediende kwam met zijn gepoetste laarzen om de koning wakker te maken, was hij al half gekleed. Toen het acht uur werd, bond hij zijn zwaard aan en ging naar de hoofdminister om te ontbijten.

Toen de koning bij de hoofdminister de kamer binnen liep, schrok de arme vrouw zich te pletter. Zij was halfdood, half levend van schrik. De koning kwam toch nooit ontbijten met een zwaard. Zij wist meteen dat het fout zou gaan aflopen. Maar de hoofdminister, als een ervaren boef, keek er niet eens naar. Hij ging voor de koning staan en begroette hem met zoete woorden en feliciteerde hem onderdanig met zijn naamdag. Maar zijn vrouw naast hem was uit louter angst aan het bibberen.

Na de felicitatie zei de hoofdminister tegen de koning:

– Koninklijke hoogheid! U wordt verzocht deze gouden kop van mijn vrouw aan te nemen, die mijn echtgenote voor de naamdag van u, konink-

lijke hoogheid, heeft laten maken. Moge God u nog vele jaren schenken dat u nog lang in gezondheid koffie uit deze kop kunt drinken.

De koning zag meteen aan de vrouw dat de soldaat de vorige avond de waarheid sprak. Maar hij liet niets merken. Hij dankte voor de goede wensen en nam de gouden kop vol met vergiftigde koffie in zijn hand. Hij keek rond en zei:

– Dat is wel een zeer mooie kop, meneer de minister. Zelfs mijn wapen staat erop gegraveerd. Weet u wat, omdat het mijn naamdag is, kunnen we voor vandaag de kopjes ruilen. U drinkt uit mijn kopje op mijn gezondheid en ik drink uit uw kopje op uw gezondheid.

De minister antwoordde:

– Koninklijke Hoogheid! Het kan toch niet dat ik als dienaar uit uw gloednieuwe kopje de eerste koffie ga drinken.

– Maar als ik het nou zeg – zei de koning –, u weet toch dat op de naamdag van de koning alle wensen van de koning moeten worden vervuld. Probeer u zich maar niet hieraan te onttrekken. U weet toch dat ik mijn wil anders ook kan doorzetten. U moet dit aanbod wel accepteren en u moet de koffie wel uitdrinken.

De minister probeerde zich eruit te praten, maar de koning hield voet bij stuk. Toen het geduld van de koning op was, sprong hij van zijn stoel, trok zijn zwaard, en beval de minister de koffie op te drinken anders zou hij zijn hoofd in tweeën splitsen.

Daarop ging de arme vrouw op haar knieën en smeekte aan de koning om vergiffenis.

De koning zei tegen de vrouw:

– Sta op goede vrouw. U zal niets geschieden omdat ik weet dat u onschuldig bent. Maar deze gifmenger, deze moordenaar moet sterven. Het is beter dat hij het vergif wat hij aan mij wilde geven, opdrinkt. Anders ga ik hem toch laten ophangen.

De minister zag dat hij de dood niet kon ontlopen, dus hij dronk de vergiftigde koffie op en stierf terstond.

Ondertussen werd de soldaat van de kazerne gebracht en er werd gemeld dat János Kovács van de Alexandriner, op bevel van de koning aanwezig was.

De koning liet de soldaat voor zich geleiden en zei tegen hem:

- János Kovács, je hebt de afgelopen nacht gestolen.
- Ik meld gehoorzaamst koninklijke hoogheid, ja ik heb gestolen. Ik kan het niet ontkennen. Ik weet nu namelijk dat ik door die boze mof met de grote neus werd verraden. Maar als ik hem te pakken zou krijgen, zweer ik bij God, ik zal hem wurgen.
- Wat en waar heb je gestolen? – vroeg de koning met gespeelde boosheid.
- Ik meld gehoorzaamst koninklijke hoogheid, ik heb van de meneer de hoofdminister zilveren lepels en vorken gestolen.
- En met wie ging je stelen? – vroeg de koning boos.
- Ik meld gehoorzaamst koninklijke hoogheid, met een mof, die had een grote neus. Maar hoe hij heet, weet ik niet. Toen hij zijn naam noemde brak hij bijna zijn eigen tong. Ik heb niet eens geprobeerd zijn naam uit te spreken. Ik wist dat ik zijn naam nooit zou kunnen onthouden. Ene Matthias was hij, dat kan ik me nog herinneren.
- Zou je hem herkennen als je hem zou zien? – vroeg de koning.
- Ik meld gehoorzaamst, jawel, ik zou hem zelfs uit duizend man herkennen! Niemand heeft zo'n enorme neus als hij.

De koning ging naar de andere kamer, trok de oude soldatenkleden van de vorige avond aan en liet zich door vier gewapende mannen naar binnen begeleiden. Toen hij de zaal binnen ging riep de soldaat:

– Jij boze mof, ik wist wel dat je mij zou verraden! Ik wist wel dat jij een spion was, die arme soldaten wil bespioneren. Maar ik ga jou nu wurgen al word ik zelf erbij dood gemaakt!

De soldaat wilde de koning naar de keel springen, maar de soldaten kruisten hun zwaarden voor de soldaat terwijl de koning zijn oude jas open knoopte.

Toen de soldaat het koninklijke gewaad onder de oude kleden zag, viel hij op zijn knieën en smeekte om vergiffenis.

De koning ging naar hem toe, greep zijn hand en zie tegen hem:

– Sta op mijn zoon! Jij hebt mijn leven gered en je hebt bewezen dat jij van je vorst houdt. Ik vergeef je met de voorwaarde dat jij met de vrouw van de hoofdminister gaat trouwen en aan haar trouw blijft. Ga je deze voorwaarde accepteren? – vroeg de koning lachend.

– Ik meld gehoorzaamst koninklijke hoogheid, ja ik accepteer deze voorwaarde. – antwoordde de soldaat en begon van vreugde te huilen.

– Nou, dan moet de soldaat in een generaalsuniform gekleed worden! Er moet een priester geroepen worden en ook de vrouw van de minister. Zij moeten nu meteen gaan trouwen. János Kovács, vanaf nu ben jij generaal buiten dienst – zei de koning lachend. – Je moet met je echtgenote goed omgaan en je moet mij niet meer opdragen de zware ladder voor jou te slepen. Je krijgt namelijk meer betaling dan de ene peták⁵ van het leger. Het is dus niet meer noodzakelijk de betaling met zilveren lepels aan te vullen.

De soldaat werd naar het badhuis van de koning gebracht, daar werd hij grondig gewassen, gekamd en in een nieuw generaalsuniform gestoken. De soldaat werd een zeer knappe en zeer jonge generaal omdat hij maar vijftientwintig jaar oud was en hij was voor een soldaat ook behoorlijk knap.

Toen hij weer voor de koning werd geleid, stond de vrouw van de minister er al te wachten, in haar mooiste jurk gekleed.

De koning stelde haar de nieuwbakken generaal voor en zei:

– Mevrouw, deze generaal heeft mij van de dood gered en u van uw gif mengende echtgenoot. Hij vertelde mij dat u in deze zaak geheel onschuldig was. En nu neemt u maar van mij deze generaal als echtgenoot aan en ik wens u een lang en gelukkig leven.

De twee gingen voor de priester met elkaar trouwen en de koning betaalde hun trouwfeest, alsof hij dat voor zijn eigen kinderen deed. Er werd hun ook een landgoed geschonken waaruit zij als prinses konden leven. Ze leefden nog lang en gelukkig.

Verzameld in Kecskemét (provincie Bács-Kiskun)

Vertaald door Gábor Pusztai, met dank aan Jaap Doedens

Noten

¹ Kronendaalder, in de volksmond in Hongarije “lázsiás tallér” was een Oostenrijkse daalder van 28-30 gram, aan het einde van de 18de eeuw. De Hongaarse naam komt van de middeleeuwse “aysium” (l’agio) wat “boven de nominale waarde” betekende, omdat deze daalder meer woog dan de gewone daalder.

-
- ² De naamdag van Matthias valt in Hongarije op 25 februari.
- ³ *Krajcár* was in de 16-19de eeuw een munteenheid van kleine waarde, meestal van zilver of koper gemaakt. 1 forint was 60 *krajcár* waard. De naam komt van het Duitse „Kreuzer” omdat op de munt een kruis te zien was.
- ⁴ *Icce* is een oude Hongaarse maat van ca. 0,8 liter.
- ⁵ *Peták* is een oude munteenheid, ter waarde van vijf of zeven *krajcár*. De naam komt van het Slavische woord *pet* (=vijf).

Réka Bozzay

De studie van Imre Forró in de jaren 30 aan de Utrechtse universiteit

Abstract

Imre Forró, a theology student from Debrecen, studied at Utrecht University in the 1930s with a scholarship from the Stipendium Bernardinum. Several sources about his studies abroad have survived. Some of them are kept in the archives of the Reformed Church District of Tiszántúl, others are in the family archives. The sources allow us to reconstruct the life of the former student abroad. We know with which professor he studied and took his exams, where he lived, with whom he made friends, which associations (International Students' Club, Voetius Reformed Theologians' Association) he was a member of. Forró was the first to start a systematic, source-level investigation of the Franeker peregrination, but (due to illness and unfounded accusations of plagiarism) he was only able to continue this after his retirement.

Keywords: Imre Forró, Stipendium Bernardinum, Utrecht University, Franeker University

Het Stipendium Bernardinum speelde – net als in de vorige eeuwen – een belangrijke rol in de studie van Hongaren in Nederland. Volgens het testament van de stichter van het fonds, Daniel Guillemszoon Bernhard financierden de jaarlijkse renten van 9000 Engelse bankaandelen de studie van Hongaarse en Paltsische studenten in Utrecht.¹ Ook in de 20ste eeuw kregen studenten theologie – grotendeels uit het Hongaars grondgebied dat na het Trianonverdrag van 1920 overbleef – een beurs van deze stichting. Deze studie behandelt de studiejaren van Imre Forró, een latere vicaris in Kenderes. Hier komt aan bod hoe hij een studiebeurs verkreeg, en er wordt getoond met behulp van foto's hoe een Hongaarse student in het interbellum

in Utrecht leefde. Hoewel deze studie zich op een korter levenstraject van één persoon focust, probeer ik het levensverhaal in een bredere context te zetten en het (Hongaarse) studentenleven in Utrecht in het interbellum voor te stellen. Het grootste deel van de bronnen is uit de familiecollectie van Imre Forró. Een deel hiervan wordt in het archief van het Calvinistische Kerkdistrict Tiszántúl bewaard, een ander deel bleef in het bezit van de familie. Om de studiejaren in Utrecht voor te stellen heb ik archief- en bibliotheekbronnen in Nederland en ook in Hongarije geraadpleegd.

De Hongaarse leer- en studiejaren van Imre Forró

Forró werd geboren op 26 augustus 1910 in Kenderes (Hongarije) in een boerengezin. Zijn vader, Imre Forró senior werd in Kenderes, zijn moeder, Eszter Ábri, in Kisújszállás (een buurgemeente van Kenderes) geboren. Ze waren niet welgesteld, maar probeerden toch hun zoon goed op te voeden. Forró ging tussen 1916 en 1920 in Kenderes naar de lagere school, tussen 1920 en 1928 in Kisújszállás naar het gymnasium. Na zijn eindexamen studeerde hij theologie en klassieke filologie aan de universiteit in Debrecen. In 1930 legde hij de propedeuse in de theologie af en in 1932 (na en lange, zware longziekte) kreeg hij een vicaris-certificaat.² Om op te knappen en Duits te leren reisde hij in juli 1932 naar Klagenfurt.³

Studie in Utrecht

Aan de theologische faculteit in Debrecen was het sinds eeuwen gebruikelijk dat getalenteerde studenten naar buitenlandse universiteiten werden gestuurd. Imre Forró was vlijtig en haalde goede cijfers, hij kwam dus ook in aanmerking voor een studie in het buitenland. Kálmán Kállay professor Oude Testament in Debrecen, beval Forró aan bij de synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, en vroeg om Forró in één van de hogescholen van de kerk een studieplaats te geven.

De Hongaarse kerkelijke situatie was anders dan in Nederland. De Hongaarse Calvinistische Kerk (in het Hongaars Református Egyház) “geeft vanaf de Reformatie tot op heden een onafgebroken kerkelijke lijn aan, zonder afscheidingen en splitsingen. In het Hongaars kan men daarom de begrippen ‘hervormd’ of ‘gereformeerd’ niet met één woord vertalen”,⁴ maar moet men omschrijven. Na de gelijkstelling van de Hongaarse Calvinistische Kerk met de Rooms-katholieke Kerk [in 1868 – toevoeging van mij R. B.] en het verplichte kerkelijke lidmaatschap van elke staatsburger

bracht dit een grote taak met zich mee: Hoe kan de kerk de gedoopte maar matig meelevende lidmaten bereiken? De Hongaren die in Nederland studeerden zochten naar een voorbeeld van kerkelijke vernieuwing.⁵ Volgens de Memoires van László Ravasz, bisschop van het kerkdistrict Dunamellék, kwam eerst Jenő Sebestyén, een voormalige student theologie in Utrecht in contact met de Gereformeerde Kerk, en probeerde de leiders van deze kerk attent te maken op Hongarije en de Hongaarse Calvinistische Kerk.⁶ De Hongaarse Calvinistische theologische faculteiten probeerden met de twee grote Nederlandse Calvinistische Kerken goede contacten op te bouwen, maar wilden een dergelijke splitsing binnen de kerk zoals in Nederland, vermijden.

Op de synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland in Utrecht in 1923 werd de beslissing genomen een Deputaatschap Hongaren op te stellen, dat voor studenten van de Hongaarse Calvinistische Kerk studiebeurzen verleent aan de Vrije Universiteit of aan de Theologische Hogeschool te Kampen. Voor deze beurzen solliciteerden studenten van alle Hongaarse Calvinistische theologische faculteiten zowel vanuit Hongarije (Boedapest, Debrecen, Pápa, Sárospatak), als vanuit faculteiten die na het verdrag van Trianon (dat voor Hongarije de Eerste Wereldoorlog afsloot) buiten Hongarije belandden.⁷

Kállay noemde twee studenten in zijn aanbeveling voor het Deputaatschap Hongaren. Károly Sípos was de zoon van een overleden dominee. Op de tweede plaats werd de naam van Imre Forró genoemd die toen nog derdejaars student theologie was in Debrecen. In zijn aanbevelingsbrief vermeldde Kállay dat hij van de andere jaargangen geen andere student kon noemen, die zo *“goed in het gereformeerde meeleeft, als hij. Hij is een arm jongen, zoo ijverig en vlijtig, dat ik hem waarschuwen moest weer op zijn gezondheid te letten, want hij zit altijd tusschen de boeken en drijgde overspant te geraken. Uit eigen krachten zou hij nimmer in de gelegenheid zijn, naar Holland te mogen gaan en hij verheugd van harte het gereformeerde leven ten Uwent te mogen bestuderen. Hij spreekt ook goed Duitsch en is een bescheiden, goede jongen.”*⁸

Uit de brief van Forró aan het Curatorium van het Deputaatschap bleek dat hij naar een plaats in Kampen solliciteerde voor het studiejaar 1930–1931. In zijn CV vermeldde hij ook, dat hij in het jaar van de sollicitatie ziek is geworden en noch steeds niet is genezen.⁹

Tussen de documenten van het Deputaatschap heb ik geen afwijzing van Forró gevonden, maar hij heeft de studiebeurs zeker niet gekregen. Twee jaar later, op 30 juni 1932 kwam echter een brief van professor A. Noordt-

zij, die namens het curatorium van het Stipendium Bernardinum Forró meedeelde dat hij voor drie jaar een jaarlijkse beurs van 1300 gulden verkreeg. In ruil hiervoor moest hij in vooraf bepaalde vakken tentamens afleggen. Het curatorium verwachtte een antwoord van Forró of hij de studiebeurs kon aanvaarden.¹⁰

Zoals we zien, had Debrecen geen voorkeur voor de ene of de andere theologische opleiding. Utrecht hoorde niet bij de gereformeerde scholen, hoewel Kállay Forró vanwege zijn gereformeerde levensopvatting voor een gereformeerde school aanbeval. Na de afwijzing van zijn sollicitatie voor Kampen, kon Forró van Debrecen zonder meer naar de niet gereformeerde Utrechtse theologie gaan. Aan de theologie in Debrecen was dus het doel om zo veel mogelijk studenten naar één van de Nederlandse theologische faculteiten te kunnen sturen onafhankelijk van hun theologische opvattingen.

Onderwijs in Utrecht

In het leven van de beursstudenten van het Stipendium Bernardinum was natuurlijk de studie het belangrijkste. Forró informeerde de studenten theologie in Debrecen over het Utrechtse onderwijssysteem in een bericht gestuurd aan het studentenblad van de theologie. Het grootse verschil tussen het Hongaarse en Nederlandse systeem was voor hem dat de professoren en de studenten van elkaar onafhankelijk waren, de studenten grote autonomie en vrijheid genoten. Dit was ook te zien in de colleges, waar de studenten tijdens de lezing vragen mochten stellen aan de professoren. Van de studenten werd meer zelfstandig werk verwacht. Bijvoorbeeld werd de oude en nieuwe exegese op grond van delen uit de Bijbel behandeld, die de studenten in het begin van het semester uitgedeeld kregen. Ze moesten hun werk schriftelijk inleveren en in de hoorcolleges werd dan het materiaal op grond van de ingeleverde werkstukken onder leiding van de professor besproken. Het was noodzakelijk dat de studenten naar de bibliotheek gingen, waar ze boeken voor een maand konden lenen. Het seminarium-systeem naar Duits voorbeeld was in Nederland onbekend. Het aantal vakken en college-uren was in Utrecht veel minder dan in Debrecen, alleen 15 à 20 uur per week. Men maakte geen gebruik van compendia, studieboeken en presentielijsten. Iedereen maakte zelf aantekeningen (ten minste met een gouden vulpen). Het afleggen van tentamens op een reguliere basis was onbekend, de studenten theologie moesten alleen een propedeuse, een vicaris- en een predikantsexamen afleggen.¹¹

Zowel de Nederlandse als de Hongaarse professoren stelden harde eisen aan de beursstudenten. De onderwijstaal was in de vroegmoderne tijd zowel in Hongarije als in Nederland het Latijn, in de 20ste eeuw werden colleges in Nederland al in het Nederlands gegeven.¹² Beursstudenten moesten in het eerste jaar Nederlands leren, terwijl ze ook al Nederlandstalige colleges bezochten, waarin ze ook tentamens moesten afleggen. Vanuit de autobiografie van Forró weten we dat hij tentamens aflegde bij A(rie) Noordtzi, J(an) A(nthony) Cramer, D(aniel) Plooy en J(ohannes) Severijn.

professor Noordtzi

professor Plooy

Het eerste jaar in Utrecht was buitengewoon vermoeiend voor Forró. Misschien op advies van zijn professoren bracht hij de eerste zomervakantie door met taalleren in Wuppertal-Elberfeld-Barmen bij dominee Johann Kühler-Kaufmann.¹³ Het kan een gewoonte geweest zijn dat getalenteerde Hongaarse studenten de zomer in Duitsland doorbrachten, omdat ook een andere student, Lajos Segesváry in zijn autobiografie schreef dat hij na een jaar met intensieve studie in Utrecht voor de zomer in Duitsland verbleef. Ook hij logeerde in Wuppertal bij dominee Kühler-Kaufmann.¹⁴ Forró maakte in Wuppertal kennis met de Niederländisch-Reformierte Gemeinde van dominee Hermann Friedrich Kohlbrugge, met professor Niesel, leider van het predikantenseminarie, met dominee Hesse en de Duitse kerkpolitieke debatten (Duitse christenen en de Belijdende kerk).

Dominee Johann Kühler-Kaufmann en zijn vrouw

In het tweede jaar in Utrecht moest Forró zich ook op zijn Hongaarse tentamens onder begeleiding van Sándor Csikész, hoogleraar homiletiek, liturgie en catechetiek, voorbereiden. Ondertussen wachtten nog tentamens op hem bij H(erman) Th(eodorus) Obbink, Cramer, A(nnéus) M(arinus) Brouwer és M(aarten) van Rhijn.¹⁵

Forró legde thuis het vicaris-examen af¹⁶ en liep zijn stage van 1 juni tot 5 september 1934 in zijn geboortedorp bij dominee Benjámin Csányi.¹⁷ Op 19 oktober 1934 legde hij zijn predikantsexamen af. De titel van zijn

scriptie was *De preek van Calvijn vanuit homiletische en religie-pedagogische gezichtspunten en zijn liturgie. Lectio continua*.¹⁸ In de volgende maand reisde hij voor zijn derde beursjaar naar Utrecht. Tijdens dit jaar begon hij met zijn onderzoek naar Hongaars-Nederlandse kerkelijke en theologische betrekkingen. In juni 1935 deed hij onderzoek in Leeuwarden in het Provinciale Archief van Friesland naar de studenten die in de 17de en 18de eeuw in Franeker studeerden. Zijn onderzoek werd door het curatorium van het Stipendium Bernardinum met een vierde jaar gesteund. Hij deed onderzoek in bibliotheken in Debrecen in de zomer van 1935, en tegelijkertijd begon hij met de verwerking van de documenten van de Friese Academie.¹⁹

Uit zijn laatste jaar in Utrecht zijn zijn aantekeningen overgebleven die hij in de herfst van 1935 in de hoorcolleges van de professoren begon te schrijven. Hier vinden we aantekeningen geschreven in de kerk- en dogma-historische colleges van professor Van Rhijn, godsdienst-historische lezingen (Babylonië en Assyrië) van professor Obbink, maar ook Forró zelf noteerde hier glossen en aforismen in het Hongaars.²⁰

Hoewel in de vroegmoderne tijd veel studenten niet geïmmatriculeerd waren in Utrecht, werden de studenten van de 20ste eeuw officieel geregistreerd. De ingeschreven studenten kregen een identiteitskaart met pasfoto erop, die hun toegang verzekerde tot colleges en alle faciliteiten van de universiteit.

Studentenkaart van Imre Forró

Accommodatie in Utrecht

Aangekomen in Nederland was het vinden van een kamer het meest dringende probleem. De studenten probeerden – net als in de vroegmoderne tijd – al vanuit thuis een geschikte accommodatie te vinden. Net als in de vorige eeuwen probeerden ook de studenten van de 20ste eeuw door informele kanalen een kamer te vinden, en woonden vaak samen met andere Hongaren bij dezelfde gastheer. Forró schreef in zijn bericht uit Utrecht, dat er geen studententehuizen waren in Nederland. De studenten woonden bij Nederlandse gezinnen op kamer. De maandelijkse kosten van een student bedroegen op 100-150 gulden (ong. 400 pengő) wat in Hongarije misschien voor een jaar voldoende was geweest.²¹ Forró woonde in het eerste jaar in de Spaarnestraat 53,²² maar bracht veel tijd door bij zijn Hongaarse studiegenoten in de Maasstraat 60 bij de familie Juckers. Vanaf 1934 stond dit adres ook naast de naam van Forró.²³ Petrus Juckers, het hoofd van het gezin was assuradeur, zijn vrouw Dieuwke Terpstra was zonder beroep. Hun dochter, Janna Johanna, die door de Hongaren voor de grap Janika werd genoemd, was met studenten die bij hen woonden goed bevriend. Zij trouwde later met een student geneeskunde, Imre Tarnóczy,²⁴ die in de jaren 20 met de kindertreinen²⁵ naar Nederland kwam. In Nederland werden de naamdagen niet gevierd, maar de familie Juckers volgde de Hongaarse traditie en vierde de naamdag van Imre Forró en Tarnóczy samen met hun vrienden.

Janna Johanna Juckers en Hongaarse theologen voor Maasstraat 60.

De naamdag Imre gevierd bij de familie Juckers, Forró is aan de rechterkant van de foto.

Vanwege de grote afstand tussen Nederland en Hongarije en de hoge reiskosten was het niet gebruikelijk in de kerstvakantie naar huis te reizen. De Hongaarse studenten vierden dus kerst samen met hun gastgezin. Op een foto is Imre Forró samen met László Márton Pákozdy – de latere professor theologie in Boedapest – te zien met de familie Juckers.

Kerst bij de Juckers. Forró is tweede van rechts in de bovenste rij.

Het dagelijkse leven van de jonge Hongaarse theologen was niet heel verschillend van dat van de Nederlanders. Het belangrijkste (en uiteraard het goedkoopste) vervoermiddel was de fiets. Nederlanders fietsten zelfs naar hun colleges, zoals Forró opmerkte.²⁶ Op de onderstaande foto is Forró te zien samen met Pákozdy, die op de Maasstraat fietsen.

Forró en Pákozdy

Contacten

De Hongaarse studenten brachten natuurlijk veel tijd door in elkaars gezelschap. Het is geen wonder dat landgenoten met elkaar in verbinding kwamen. In Utrecht leefden naast de studenten ook andere Hongaren. In de nalatenschap van Forró zijn er ook foto's overgebleven die deze contacten bewijzen. De beursstudenten Lajos Egressy (links 1), Lajos Segesváry (links 3), Imre Forró (rechts 3) en Gyula Fáber-Kovács (rechts 1) zijn samen te zien met de boven genoemde Imre Tarnóczy (links 2) en Lajos

Horváth (rechts 3) op 22 februari 1933 in Utrecht. Horváth, geboren in Zsámbék (Hongarije), leefde in Utrecht, was musicus van beroep en was getrouwd met Rozália Farkas, ook uit een musicusfamilie, die met haar ouders in Utrecht leefde.²⁷

Hongaren in Utrecht

Forró maakte ook kennis met dr. Ödön Bánki, een zenuwarts van Hongaarse komaf, de latere president van de in 1957 gestichte Hongaarse Federatie. Forró bezocht hem en zijn Nederlandse vrouw in Bilthoven samen met twee andere Hongaren.

Hongaren onderhielden ook extraconfessioneel goede contacten met personen die Hongarije een goed hart toedroegen. Bij de kennissenkring van de Hongaren in Utrecht hoorde ook de Lutherse predikant Johan Adolph Rust. De predikant had internationaal een goed netwerk, vertegenwoordigde de Nederlandse Lutherse Kerk op verschillende evenementen in Europa. Zo kwam hij ook naar Pápa (Hongarije) in 1931 om het 400-jarig jubileum van het Calvinistisch College bij te wonen. Rust componeerde meerdere kerkliederen.²⁸ Op de eerste foto speelt hij muziek samen met studenten, onder andere met Hongaren, op de tweede zit hij midden in een kring van jongelui, onder wie ook Forró te vinden is.

J. A. Rust Evangelisch-Lutherse predikant.

Forró is in de staande rij tweede van links.

Net als andere Hongaren liet ook Forró een oog vallen op een mooi Nederlands meisje. Over deze dame is weinig te weten. Zij heette Ans en Forró had serieuze intenties, hij wilde met haar trouwen. Hij vond haar lief en aardig en ze wist ook wat huishouding was. Voor Ans maakte hij ook geen geheim van zijn gezondheidsklachten. Verder schreef hij in een brief aan haar dat hij tijdens zijn lange verblijf in Nederland kennis maakte met het individualistische Nederlandse volk. Hij vertelde ook over de Hongaren en Hongarije, dat Ans ook het Hongaars machtig moest zijn als ze in Hongarije ging wonen. In Hongarije heerste grote armoede in vergelijking met Nederland. Hij hoopte toch dat Ans van Hongarije zou gaan houden.²⁹ Meer over deze relatie is niet bekend, trouwen gingen ze echter niet.

Internationale Club van Studeerenden

De Internationale Club van Studeerenden werd op 7 mei 1929 in het Klein-Auditorium van de Universiteit Utrecht opgericht. De club heeft zich ten doel gesteld *“om de internationale gedachte te bevorderen, door het contact onderling, alsmede met de Nederlandsche studenten te vergroten, [en] de belangen van de te Utrecht studeerende buitenlandsche studenten te behartigen.”*³⁰ Bij de oprichting van de club werd ook het bestuur gekozen. De praeses werd een Chinese student geneeskunde, die de Utrechtse Unitas studentenvereniging bedankte, dat ze de club haar gebouw ter beschikking stelde.³¹ Ook de rector, professor Obbink, begroette de aanwezigen. In zijn toespraak vertelde hij dat er onder de eerste leden Chinezen, Hongaren, Duitsers, Oostenrijkers, Engelsen, Zuid-Afrikanen, Indonesiërs, Surinamers en Zweden waren. De club wilde niet alleen een gezelligheidsvereniging worden, maar ook de leden bekend maken met het Nederlandse volk en de Nederlandse cultuur.³² Over de oprichting van de club werd gedetailleerd bericht in de inheemse en koloniale pers.³³ De clubavonden werden in het begin elke donderdagavond in een zaal van het Lucasbolwerk 8 gehouden.³⁴ De eerste leden waren alleen mannen, maar in 1932 sloot zich ook de eerste dame aan.³⁵ De club werd aan het eind van het academiejaar gesticht. Hij stelde zich ten doel om na de zomervakantie lezingen en excursies voor zijn leden te organiseren.³⁶ De excursies werden groten-deels naar het binnenland georganiseerd zodat de buitenlandse studenten met de Nederlandse cultuur kennis konden maken. Zo werd een excursie georganiseerd naar het Koloniaal Instituut te Amsterdam, waar de verzameling van kunstvoorwerpen werd bekeken.³⁷ De bloemenvelden en bloemententoonstelling te Noordwijk die als Nederlandse nationale trots golden

werden met auto bezocht. De vanuit Hongaars perspectief interessantste excursies werden in de zomers tussen 1935 en 1939 georganiseerd.³⁸ De leden van de club en andere geïnteresseerden namen tussen 1 en 19 augustus deel aan de zomercursussen van de Nyári Egyetem (Zomeruniversiteit) van de universiteit van Debrecen. De excursie werd in samenwerking met de Debrecense universiteit georganiseerd. De leider en tolk was Imre Tarnóczy, de ab-actis van de club.³⁹

Voor het eerste wintersemester geplande lezingen maakte de krant van de studentenvereniging Unitas bekend. Naast wetenschappelijke lezingen (journalistiek, rechten, kunstgeschiedenis etc.) van professoren konden de buitenlandse studenten zelf ook berichten over hun eigen land. Een Zuid-Afrikaanse student sprak over het leven in zijn vaderland en toonde ook lichtbeelden. Een Duitse student berichtte over het studentenleven thuis.⁴⁰ Ook Hongaarse onderwerpen kwamen aan bod, zoals het Utrechtsch Nieuwsblad hierover op 6 april 1933 gedetailleerd schreef. Lajos Egressy, één van de Hongaarse beursstudenten hield op 5 april een lezing over de *Hongaarsche Toestanden*. De lezing werd in de Raadskelder gegeven, waar de leden van de club al sinds de lente van 1930 elke donderdag bijeenkwamen.⁴¹ Het belangrijkste onderwerp van zijn lezing was het Hongaarse onderwijs. Hij probeerde dit met het Nederlandse systeem te vergelijken. Verder sprak hij over de gebieden die Hongarije ten gevolge van het Trianon verdrag verloor, over het Hongaarse verenigingsleven, over de recent verschenen nationaalsocialistische/fascistische studentenverenigingen, en de politieke gebeurtenissen van de vorige jaren (de communistische machtsovername van Béla Kun, het Hongaarse Koninkrijk zonder koning, gouverneurschap van Miklós Horthy, en Oeral-Altajische afkomst van de Hongaarse taal etc.).⁴² Egressy werd later ook lid van het bestuur van de Internationale Studentenclub. Enkele jaren later werd Imre Tarnóczy ab-actis fiscus van het bestuur. Dit was een belangrijke positie omdat hij vaak de praeses van de club moest vertegenwoordigen. In dezelfde tijd als Tarnóczy werd ook A. C. W. Korevaar als assessor lid van het bestuur.⁴³ Hoewel hij van Nederlandse komaf was, was zijn opname in de club niet tegen de richtlijnen van de vereniging.⁴⁴ Adriaan Korevaar werd geboren in Molenaarsgraaf vlakbij Rotterdam. Hij begon zijn studie aan de sociale geografie in hetzelfde jaar toen Forró naar Nederland kwam.⁴⁵ Misschien kenden ze elkaar uit de Internationale Club. Ze raakten bevriend en na de thuiskomst van Forró bleven ze elkaar brieven schrijven tot het eind van het leven van Forró. Korevaar kwam ook naar Hongarije en toen Forró in

de jaren 60 langer in Nederland verbleef, heeft hij zijn vriend in Rotterdam bezocht.⁴⁶

Nog in november 1936 kreeg professor H. Th. Obbink een onderscheiding van de Internationale Club en werd hij met een erevoorzitterschap van de club vereerd. Hij opende in 1929 als rector de club, en volgde sindsdien met grote sympathie de werkzaamheden van de club. De club schonk hem een certificaat dat door László Pákozdy werd ontworpen.⁴⁷ De naam van de club werd in 1938 van Internationaal naar Nederlandsch-Buitenlandsche Studentenclub veranderd, omdat het woord Internationaal tot veel misverstanden leidde. Hongaren bleven ook verder in de club actief: Imre Tarnóczy werd fiscus en Károly Czeglédy ab-actis.⁴⁸

Ook Imre Forró was geïnteresseerd in het verenigingsleven. In zijn bericht over het Utrechtse studentenleven schreef hij er gedetailleerd over. Er zijn ongeveer 20 studentenverenigingen, vijf hiervan zijn van de theologen, maar ook andere faculteiten hebben hun eigen verenigingen. Hij schreef gedetailleerd over de oudste vereniging het Utrechtsch Studenten Corps dat ten minste 450 leden telde en oude, vaak grappige tradities had, zoals het afscheren van het haar van de nieuwe leden. Vooral rijke jongelui werden er lid van. Forró vond de Unitas Studiosorum Rheno-Traiectina democratischer, waar er geen brute ontgroeningstradities waren. Hoewel vrouwen ook lid mochten worden van de verenigingen, hadden zij hun eigen vereniging (Utrechtsche Vrouwelijke Studentenvereniging). Verder waren er ook religieuze verenigingen met eigen gebouwen en ook politieke verenigingen (sociaaldemocraten), en er waren verenigingen van de faculteiten. Hij vermeldde dat ook hij lid was van de Internationale Studentenclub, die hij als een kleurrijk gezelschap beschreef.⁴⁹

De naam van Forró wordt eerst als nieuw lid van de Club genoemd op 5 april 1933, toen Egressy zijn lezing hield over het Hongaarse studentenleven.⁵⁰ Op 23 april 1933 werd een excursie naar de bloemenvelden georganiseerd. Hier namen Egressy en Forró aan deel. In de nalatenschap van Forró zijn foto's bewaard gebleven, die ook in het Utrechts Archief te vinden zijn.⁵¹ Uit de archiefbronnen blijkt dat de studenten zich bij een georganiseerde excursie aansloten. De reis begon in Leiden waar ze de bezienswaardigheden van de stad bekeken (het Rapenburg, het universiteitsgebouw, de hortus botanicus), daarna gingen ze naar Noordwijk. Misschien was Forró de Hongaar die volgens de archiefbronnen Thalassa! Thalassa! riep, toen hij voor het eerst in zijn leven de zee zag. Hij proefde zelfs het water of het echt zout was.⁵² De excursie ging door de bloemenvelden naar Haarlem en Amsterdam.⁵³

Op een van de zittingen van de Studentenclub op 16 november 1933 nam Forró het woord en vroeg om de leden van de club aan Nederlandse gezinnen voor te stellen, zodat ze gewoontes van het Nederlandse gezinsleven konden leren kennen. Volgens de notulist was dit onuitvoerbaar, omdat de Nederlandse studenten kamers huurden en hun gezinnen buiten de stad Utrecht leefden.⁵⁴

De Nederlandse bronnen noemen Forró weer op 16 februari 1935. Hij nam deel aan een excursie onder leiding van professor Vogelsang in het Rijksmuseum, waar ze de werken van de oude meesters bekeken, onder andere die van Rembrandt. Naast Forró namen ook andere Hongaren aan deze excursie deel: Gyula Fáber-Kovács, István Czeglédy, Lajos Egressy, László Pákozdy en Imre Tarnóczy.⁵⁵

Op 10 april gingen ze bij een medestudent, W. Naarding op de thee. Naarding nodigde een Amsterdamse vriend uit om over de politieke en economische geschiedenis van Hongarije te spreken. Volgens een hier gemaakte foto waren Imre Forró, Imre Tarnóczy, István Czeglédy en Lajos Egressy aanwezig. Volgens het knipselboek van de club waren de Hongaren er ontevreden mee wat ze hier hoorden en uitten daarover hun ongenoegen. Ten slotte ging de avond toch gezellig door met muziek maken, en István Czeglédy bespeelde de cello.⁵⁶

Imre Tarnóczy organiseerde op 3 december 1935 een excursie naar een diamantslijperij en naar de Heineken bierbrouwerij. Forró, Gyula Fáber-Kovács en László Pákozdy gingen ook mee.⁵⁷

Forró hield op 6 maart 1936 een lezing in de club over Hongarije na 1920. Hij vertelde over de Hongaarse toestanden na de oorlog, en dit leidde tot een levendige discussie onder de leden.⁵⁸

Op 9 mei 1936 bezochten de leden van de club dorpen in de buurt van Utrecht. In Groenekan gingen ze naar een bloemen- en bomenkwekerij en in Maarsen naar een kaasboerderij. Op de foto's gemaakt in de boerderijen is aan Forró te zien (zelf ook boerenzoon) dat hij met veel aandacht naar de verhalen van de boeren luisterde. Volgens de notulist vonden vooral de Hongaren een hengst bijzonder en de boer liet het paard hardlopen en springen om nog meer bewondering voor de hengst te krijgen.⁵⁹

De laatste betrekking van Forró tot de Club dateert uit de tijd toen hij al thuis was. Op 14 oktober 1936 stuurde hij een kaart naar de voorzitter van de Club. Hij groette de leden en wenste hun veel succes voor de club in de toekomst.⁶⁰

Internationale theologen onderweg naar de bloemenvelden, 23 april 1933

Leden van de Internationale Club van Studeerenden in Utrecht

Studentenvereniging Voetius

Forró werd net als zijn Hongaarse medestudenten lid van de Gereformeerde Theologen Studentenvereniging Voetius. Deze vereniging werd in 1899 vooral (maar niet uitsluitend) door theologen gesticht. *“De vereniging wilde staan op de grondslag der Heilige Schrift, naar de opvatting, uitgedrukt in de drie formulieren van enigheid, gebruikt bij de Nederlandse Hervormde Kerk.”* Het doel van de vereniging was *“de bestudering van de theologie in gereformeerde zin en de bevordering van de praktische vorming der leden.”*⁶¹

Enkele jaren later werd een tweede gereformeerde studentenvereniging gesticht, die op dezelfde gereformeerde grondslag stond als Voetius, maar met een andere doelstelling. Ze wilden niet-gereformeerde studenten tot gereformeerde theologen maken. Ze wilden dus evangeliseren. De nieuwe vereniging werd Voetius B genoemd.⁶²

De naam van Voetius, de voormalige Utrechtse professor theologie, was ook onder de Hongaren goed bekend. Al in de 17de eeuw disputeerden Hongaren onder zijn voorzitterschap. Eén van zijn bekendste Hongaarse studenten was János Apáczai Csere, de Hongaarse theoloog en filoloog, auteur van de Hongaarse Encyclopedie (Magyar Encyklopaedia), de eerste Hongaarstalige encyclopedie, die in Utrecht werd uitgegeven in 1653.

Hongaren werden pas 20 jaar naar haar stichting lid van de vereniging. In het interbellum werden van de 35 beursstudenten 26 studenten lid van Voetius.⁶³ Forró werd er ook lid van in 1932.⁶⁴ Over zijn werkzaamheden in de club is weinig bekend. Hij hield een keer een lezing daar, en dit leidde tot een conflict tussen hem en Lajos Segesváry. (Hierover meer zie onderaan.)

Contact met de professoren

Het is Forró opgevallen dat er ook in Nederland afstand is tussen professoren en studenten, maar de professoren probeerden deze te verminderen in de spreekuren. Deze werden een keer per week gehouden bij de professor thuis waar de studenten hen mochten opzoeken met allerlei soorten van vragen.⁶⁵ Uit de documenten van Forró blijkt hoe nauw deze contacten tussen de Hongaren en de professoren waren.

Forró schreef in een brief aan een niet bij naam genoemde professor dat professor Obbink hem opdroeg zich op het Algemeen Weekblad te abonneren tot 1 november 1936, en hij maakte daarvoor 6,60 gulden over.⁶⁶ Verder zijn er ook foto's te zien dat professoren een groep studenten bij

zich thuis uitnodigden. Forró zit naast professor Cramer op een theeavond op de onderstaande foto.

Theeavond bij professor Cramer. Forró zit aan de rechterkant van de professor

Het Stipendium Bernardinum zorgde ook voor zieke studenten. Forró stuurde aan een professor (misschien de voorzitter van het curatorium van het Stipendium Bernardinum) een kwitantie van 9,25 gulden. Hij somde op waarvoor en hoeveel geld hij uitgaf: Drie keer moest hij 1,5, gulden voor taxi en telefoon, 3 gulden voor suspensoir, medicijnen, steriel watje, 2,25 gulden voor 2 flessen wijn, 1 pot honing en aan zijn hospita voor diversen 2,50 gulden betalen. De taxi, de telefoon en de medicijnen heeft zijn vriend Tarnóczy betaald, want Forró kon toen al niet meer lopen. Deze onkosten zijn nog voor zijn ziekenhuisopname ontstaan.⁶⁷

Nog een interessant detail bleek uit een brief van Forró aan een professor. Hij schreef dat de beursstudenten onder leiding van István Czeglédy een memorandum hadden samengesteld voor het convent van de Hongaarse Calvinistische Kerk. Ze schreven dat de Universiteit Utrecht haar 300-jarig en het Stipendium Bernardinum zijn 175-jarig jubileum vierde in 1936. Ze vonden het nuttig als de Hongaarse Calvinistische Kerk zich zou vertegenwoordigen op de feestelijke evenementen. Geschikt zou iemand zijn die nog steeds goede contacten had met de theologen en met de leiders van het Stipendium Bernardinum in Utrecht. De beursstudenten bevalen het convent aan om een gedenksteen in het hoofdgebouw van de universi-

teit te plaatsen. Dit zou een mooie dankbetuiging zijn van de Hongaren voor al het goede dat ze door de jaren heen van de universiteit en het curatorium van de beurs ontvingen. Forró schreef verder dat ze nog geen antwoord hadden ontvangen op deze vraag. Hij sprak ook met professor Obbink die van mening was om de jubilea van de universiteit en het Stipendium Bernardinum niet tegelijkertijd te vieren. Men zou zo de indruk krijgen dat het Stipendium Bernardinum alleen een aanhangsel van het grotere jubileum was, en voor het vieren van het jubileum van het Stipendium Bernardinum was er geen ruimte meer in het jubileum programma van de universiteit. Het universiteitsjubileum werd voor 22–26 juni 1936 gepland en dit was voor de beursstudenten sowieso te laat omdat ze eind mei, begin juni al naar huis gingen. Voor het vieren van het jubileum van het Stipendium Bernardinum was dus een datum in mei of in oktober geschikt. In de herfst kwamen echter al nieuwe mensen voor de beurs. Een ander probleem was de financiering van de evenementen. Volgens het testament van Bernard mag het geld alleen voor studenten, niet voor evenementen uitgegeven worden. De kosten van het jubileum zouden ongeveer 600 gulden bedragen. Obbink wilde zonder professor Noordt zij die in het volgend jaar het voorzitterschap van het curatorium van Obbink overnam, geen beslissing nemen. Forró vroeg de geadresseerde professor om leiding te nemen in de zaak van het jubileum. Hij hoopte op een snelle reactie van het Hongaarse convent in verband met de gedenksteen en de deelname aan de festiviteiten.⁶⁸ Uit de brief blijkt dus dat een gedenkplaque, die symbool van de Hongaarse peregrinatio academica werd, oorspronkelijk een initiatief van de Hongaarse beursstudenten was.

Het onderzoek naar de peregrinatio academica in Franeker

De belangstelling van Forró voor de Hongaars-Nederlandse kerkelijke betrekkingen is volgens zijn autobiografie tijdens zijn derde jaar in Utrecht ontstaan.⁶⁹ Misschien in dat jaar schreef hij een brief zonder datum aan professor Obbink, waarin hij meedeelde dat hij zich met de Hongaars-Nederlandse kerkelijke betrekkingen wilde bezighouden. Zijn werk zou hij met Erasmus beginnen, daarna zou hij de peregrinatio academica en ten slotte de geschiedenis van het Stipendium Bernardinum behandelen. Hij zou ook over de Vrije Universiteit en Kampen schrijven. Een interessante opmerking van hem was dat hij blij was dat Hongarije via het Stipendium Bernardinum ook een andere geest bereikt dan die op de Vrije Universiteit heerst. Hij vroeg de professor opbouwende kritiek op zijn werk te leveren.

Verder schreef hij dat hij op een theevond bij professor Obbink op het idee van dit onderzoek kwam, toen de professor het spijtig vond niets te weten over het verdere lot van de Hongaren na hun thuiskomst.⁷⁰

Forró begon met zijn onderzoek naar Franeker. In een brief dankte hij voor de mogelijkheid om archiefmateriaal via de Utrechtse universiteitsbibliotheek te mogen bestellen. Verder vroeg hij de twee bundels van de Acta en Resolutie hem ter beschikking te stellen. Als hij hiermee klaar zal zijn, zal hij nieuwe documenten via de universiteitsbibliotheek bestellen.⁷¹

Over zijn eerste onderzoeksmateriaal zei professor Van Rhijn zijn mening in 1936. Volgens de curatoren van het Stipendium Bernardinum zou hij een andere onderzoeksrichting moeten kiezen en hij zou namelijk de Hongaars-Nederlandse religieuze en kerkelijke betrekkingen moeten behandelen. In het eerste deel van zijn manuscript stond te veel uit de *Imitatio Christi* van Thomas à Kempis, en hij schreef te lang beschrijvend over Kempis en Erasmus. Volgens de professor hoefde hij niet alle aspecten van de Hongaars-Nederlandse kerkelijke betrekkingen te beschrijven. Hij zou zich alleen op een punt moeten concentreren, bijvoorbeeld op de Hongaarse uitgaven van de werken van Kempis. Hier zou hij enkele opmerkingen kunnen maken over de vertalers en hun betekenis. Maar het is overbodig het hele oeuvre van Kempis en Erasmus voor te stellen, want dan zou hij alleen de vorige vakliteratuur herhalen. De professor adviseerde Forró ook op deze manier de Hongaarse contacten van Erasmus te verwerken. Hij beval Forró aan om het werk van Van Veen over het Stipendium Bernardinum grondig te bestuderen, pas dan kunnen de gegevens uit de 17de-19de eeuw aan bod komen. Hij moedigde Forró aan om archiefmateriaal te verzamelen want dit kon voor een later onderzoek nog goed van pas komen. In zo'n boek zou hij jaartallen, namen van studenten en een literatuurlijst kunnen opnemen. Verder adviseerde de professor nu alleen documenten te verzamelen maar geen studie te schrijven omdat zijn Nederlands hiervoor niet goed genoeg was. De professor raadde Forró aan om iemand te zoeken die hem met het Nederlands kon helpen. Een andere opmerking van Van Rhijn was dat er te veel afkortingen waren in de tekst. De inleiding was een herhaling van het voorwoord. Het voorwoord is de plaats van dankbetuiging, in de inleiding moest hij over zijn onderzoek schrijven.⁷²

In zijn antwoord aan Van Rhijn beloofde Forró zich met Erasmus verder bezig te houden. Hij begreep echter niet wat de nieuwe methode zou moeten zijn voor de tekstbewerking. Hij streefde niet naar originaliteit in dit onderwerp, maar naar een systematische samenvatting van het thema. Tot nu toe kon niemand een goed overzicht geven en dit leidde tot herhalingen.

Als voorbeeld noemde hij de herhaalde uitgave van de namenlijst van studenten in Franeker omdat er geen repertoria waren en de auteurs niets van elkaars werk wisten. Hij vroeg of er iemand was die zowel de Hongaarse als de Nederlandse vakliteratuur goed kende. Het materiaal lag namelijk heel verspreid, en het was moeilijk om alles te vinden.⁷³

Ondertussen kwam Forró naar huis, maar gaf zijn onderzoek en correspondentie met professor Van Rhijn niet op. In zijn autobiografie staat dat hij in de lente van 1936 ziek werd, zo kon hij zijn onderzoek niet zo uitvoeren als hij oorspronkelijk van plan was. Een deel van het archiefmateriaal had hij al getypt, nu hoopte hij om verder te kunnen gaan. De namenlijst en de disputaties typte Tamóczi nog in Utrecht, de rest probeerde Forró zelf te doen. De inhoudsopgave was een beetje anders dan wat hij bij zijn professor achterliet. In de inleiding probeerde hij over de peregrinatio, in het bijzonder over de peregrinatio in Franeker te schrijven. Hij hoopte een samenhangende, historische inleiding te kunnen schrijven. Hij was van plan om voor elk hoofdstuk een aparte inleiding van 1 à 1,5 pagina te schrijven. Hij vroeg de professor of het beter was in het Nederlands of liever in het Hongaars te schrijven en of het mogelijk was om zijn werk uit te geven? Waarmee hij klaar was, zou hij het bij het curatorium van het Stipendium Bernardinum inleveren. In het Nederlandstalige deel zou hij 1-2 zinnen in het Hongaars schrijven, meer vond hij niet noodzakelijk. De Latijnse tekst zou hij niet samenvatten, want die taal kende sowieso iedereen, en de tekst zou anders te lang worden. Zijn werk bedoelde hij als bronnenuitgave en niet als vertaling. Toch zou een korte titel naast de Latijnse tekst staan, de vraag was in welke taal.⁷⁴

Zijn werk over de peregrinatio in Franeker werd in de herfst van 1936 van plagiaat beschuldigd. Forró schreef jaren later dat hij dit geval aan de jaloezie van een medestudent toeschreef. Nog in Utrecht moest hij een lezing houden in Voetius B over Hongarije en de Hongaarse Calvinistische Kerk. Lajos Segesváry, die toen al de peregrinatio academica in Utrecht onderzocht en later op dit onderwerp promoveerde in Debrecen, moest ook een lezing houden in Voetius A over hetzelfde onderwerp. Segesváry dacht dit thema in alle twee de secties te kunnen voorstellen. Forró was echter al lang bezig met zijn lezing en wilde zijn eigen praatje houden. Daarom vermoedde hij later dat Segesváry wraak op hem nam en hem bij professor Imre Révész in Debrecen van plagiaat beschuldigde.⁷⁵

Deze zaak moest nauwkeurig onderzocht worden. De beschuldiging berustte erop dat Forró een eerder gepubliceerde namenlijst van Árpád Hellebrant overnam. Forró schreef aan Kálmán Kállay en Imre Révész, dat

hij een brief had ontvangen van professor Van Rhijn. Hierin stond dat de twee professoren het werk van Forró met dat van Hellebrant zouden gaan vergelijken. Forró adviseerde alleen het eerste hoofdstuk van zijn werk te bekijken, want daar stond de namenlijst en Hellebrant publiceerde sowieso niets anders. Als zijn werk klaar was, zou hij zijn werk naar zijn professoren sturen. Hopelijk kon dat binnen twee maanden gebeuren, want hij moest nog zijn tekst corrigeren, typen en een index samenstellen.⁷⁶

De beschuldiging bleek ongegrond te zijn – Forró werd belasterd – en professor Révész pleitte hem vrij. Het “oordeel” van Révész was echter niet helemaal positief. Hij begreep niet waarom Forró de namen volgens de orthografie van de bronnen wilde spellen. Forró antwoorde dat hij van plan was om een bronnenpublicatie te maken, en de namen werden in de vorm gepubliceerd zoals hij ze in de bronnen aantrof. Een andere opmerking van Révész was dat Forró in de titel van zijn werk het woord “Monumenta” gebruikte, wier gebruik Révész te trots vond. Volgens Forró verwees hij met het woord Monumenta naar herinneringen. Forró gaf in de titel van zijn manuscript aan dat hij hiermee een serie van werken wilde starten en andere jonge wetenschappers wilde aanmoedigen om archief- en bibliotheekbronnen te verzamelen. Volgens zijn professor was hij er niet toe bevoegd om zo’n serie op te starten. Forró voelde zich gekwetst, in zijn antwoord op de brief van Révész meende hij dat hij in de colleges van de professor methodologisch niet goed werd opgeleid, en hij uitte zijn verontwaardiging in verband met het gedrag van zijn professor.⁷⁷ Révész bleef een antwoord niet schuldig. Hij probeerde Forró te kalmeren, maar maakte hem er ook op attent dat twee voormalige studenten van hem goede kerkhistorische werken schreven, en de methodologie bij hem hadden aangeleerd.⁷⁸ Forró stuurde aan de professor een verzoenend antwoord. Hij werd bij professor Van Rhijn van plagiaat beschuldigd zonder dat iemand zijn manuscript gelezen had. In Utrecht wist men natuurlijk waar hij mee bezig was. Toen hij thuis aankwam, begon hij als vicaris te werken, maar werd ziek en de dokters schreven hem 8-10 maanden rust voor. Toen hij genezen was, wilde zijn plaatsvervanger hem zijn baan pas na een lang geschil teruggeven. Het oordeel van Révész en de thuissituatie tastten zijn gezondheid aan, daarom reageerde hij zo woedend op de woorden van Révész.⁷⁹

De zaak werd toch nog steeds niet beëindigd. Forró kreeg een brief van professor Van Rhijn, die hij niet onbeantwoord liet. Van Rhijn correspondeerde met de professoren in Debrecen, maar het resultaat hiervan verraste Forró. Volgens Forró mocht Kállay geen lid van de besprekingen worden omdat hij alleen als tolk optrad. Révész had heel persoonlijke redenen om

het werk van Forró af te wijzen. Forró vroeg Van Rhijn om bij hem in hoger beroep te gaan en in zijn zaak een oordeel te vellen. Toen hij met zijn manuscript klaar was, stuurde hij het naar Van Rhijn. Mocht het oordeel van Van Rhijn negatief uitvallen, dan zou hij met zijn werk niet doorgaan. Hij meende met Van Rhijn en niet met Révész samengewerkt te hebben. Deze zaak had sowieso al zijn gezondheid aangetast.⁸⁰

In zijn latere autobiografie schreef Forró over het geschil met Révész. Toen het Stipendium Bernardinum van plan was om het werk van Forró uit te geven, bekeek Révész het en vond dat Forró niet bevoegd was om dit werk te verrichten. Volgens Forró was Révész echter jaloers dat hij Van Rhijn en niet Révész vroeg om een inleiding voor zijn werk te schrijven.⁸¹

Forró zette uiteindelijk zijn werk decennia lang opzij. Zijn onderzoek naar de geschiedenis van de peregrinatio academica kon hij echter pas in de jaren 60 voortzetten na jarenlange correspondentie met de Hongaarse instanties en wetenschappelijke instellingen. De Fryske Academie heeft hem beloofd zijn werk uit te geven, maar daar kwam niets van. Een deel van zijn werk werd pas na zijn dood met behulp van zijn familie in Theológiai Szemle uitgegeven.⁸²

Epiloog

De studiejaren van Imre Forró in Utrecht kunnen op grond van de archief- en bibliotheekbronnen goed gereconstrueerd worden. Tijdens de vier jaren die hij in Utrecht doorbracht, heeft hij de Nederlandse taal goed geleerd, en in de eerste zomervakantie in Duitsland, ook zijn kennis van het Duits verbeterd. Hij hield zich serieus bezig met zijn studie theologie. Hij volgde colleges en legde tentamens af bij veel beroemde Utrechtse professoren van zijn tijd. Hij bleek actief te zijn in het studentenleven, werd lid van twee studentenverenigingen, en dacht ook serieus na over een huwelijk met een Nederlandse dame.

Hij begon met een wetenschappelijk onderzoek tijdens zijn verblijf in Utrecht, en kreeg nog een extra jaar van het curatorium van het Stipendium Bernardinum voor zijn onderzoek. Vanwege zijn ziekte en zijn plagiaatschuldigheden kon hij dit werk in de jaren 30 helaas niet afronden. Hij verzamelde veel (archief)bronnen, en zette zijn werk in de jaren 60 voort. Zijn hele manuscript verscheen nooit in druk alleen een klein deel hiervan dankzij zijn familie.

Hoe uniek was de studie van Forró in Utrecht? Elke levensloop is uniek, de sociale status, de financiële mogelijkheden en de persoonlijke karakters

van de studenten zijn verschillend. Wie gebruik maakte van de mogelijkheden, en op welke manier, hing ook van de persoonlijke capaciteiten af. Forró nam zijn studie en werk serieus, anders was hij niet in aanmerking gekomen voor een verlenging van zijn studiebeurs. Vanwege zijn zwakke gezondheid kon hij dit werk tijdens zijn studiejaren niet afronden, maar na zijn pensionering ging hij er enthousiast mee door. Hij was ook in de verenigingen actief, en deze waren (en zijn nog steeds) de plaats van sociale contacten in Nederland. Als we zijn studietijd met andere Hongaren vergelijken, zien we veel overeenkomsten. De grote verschillen tussen de beursstudenten zien we pas na hun thuiskomst, wanneer ze begonnen te werken. Maar deze verschillen vloeiden niet altijd uit hun talent en vlijt voort...

Dankbetuiging

Ik wil mijn dank uitspreken aan Dr. Pető Ferencné Hajnalka Forró, de dochter van dominee Imre Forró, dat ze mij documenten en foto's van haar vader ter beschikking stelde.

Noten

- ¹ Schinkelshoek, *Het Stipendium Bernardinum*, 13.
- ² *De autobiographie van Imre Forró*. Privécollectie.
- ³ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (verder TtREL) I. 27. b. 142. d. Duitstalig CV van Imre Forró, 24 maart 1936.
- ⁴ Tüski, 'Voetius en de Hongaren', 37.
- ⁵ Ibidem
- ⁶ Ravasz, *Emlékezéseim*, 222.
- ⁷ Aalders, *Holland-magyar*, 317–318., 323.
- ⁸ Het Utrechts Archief (verder HUA) Nummer toegang 1455, Inventarisnummer 1, De brief van Kálmán Kállay aan het curatorium, Debrecen, 22 april 1930.
- ⁹ HUA Nummer toegang 1455, Inventarisnummer 10, Imre Forró.
- ¹⁰ *Stipendium Bernardinum kuratóriumának levele*. [Brief van het curatorium van het Stipendium Bernardinum] Privécollectie, Utrecht, 21 juni 1932,
- ¹¹ Forró, 'Levél Utrechtből', 5.
- ¹² In 1876 werd de wet aangenomen dat de taal van het hoger onderwijs het Nederlands is geworden. zie: Vervoorn, 'Kleine frontberichten', 457.
- ¹³ TtREL I. 27. b. 142. Forró Imre német nyelvű önéletrajza.
- ¹⁴ Segesvary, *I give you a new land*, 12.
- ¹⁵ TtREL I. 27. b. 142. Forró Imre német nyelvű önéletrajza.
- ¹⁶ Ibidem

- ¹⁷ Ibidem
- ¹⁸ Forró Imre *önéletrajza*. Privécollectie.
- ¹⁹ TtREL I. 27. b. 142. Forró Imre német nyelvű önéletrajza.
- ²⁰ Forró Imre *egyetemi jegyzete az 1935–36-os tanévről*, Privécollectie.
- ²¹ Forró, 'Levél', 6.
- ²² Zonder auteur, *Utrechtsche studenten almanak voor 1933*, 468.
- ²³ Zonder auteur, *Utrechtsche studenten almanak voor 1934*, 440.
- ²⁴ HUA Toegangnummer: 463_738-01 Burgerlijke stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1903–1942. Nr. 217.
- ²⁵ Zonder auteur, 'Nederlandse militairen', 3.
- ²⁶ Forró, 'Levél', 5.
- ²⁷ HUA 463 Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1903–1942, Inventaris nummer 728-02, Aktenummer 623.
- ²⁸ Zonder auteur, 'Dr. J. A. Rust', 13.
- ²⁹ TtREL I.27. b. 140. d. Brief van Imre Forró aan Ans, zonder jaartal, maar waarschijnlijk 1936.
- ³⁰ HUA Nummer toegang 780, Inventarisnummer 1177, 7 mei 1929.
- ³¹ Zonder auteur, 'Internationale club voor studeerenden'. *Vivos Voco*, 15 mei 1929, 115.
- ³² Zonder auteur, 'Internationale club van studeerenden'. *Utrechtsch Nieuwsblad*, 8 mei 1929, 3.
- ³³ Zonder auteur, 'Internat. club van studeerenden', *Algemeen Handelsblad*, 7.; Zonder auteur, 'Intern. club van studeerenden'. *Amsterdammer*, 2.; Zonder auteur, 'Intern. club van Studeerenden'. *De avondpost*, 6 mei 1929, 11.; Zonder auteur, 'Internationale Club van Studeerenden'. *Dagblad de Gooi- en Eemlander*, 4.; Zonder auteur, 'Internationale Club van Studeerenden'. *De Koerier*, 6.; Zonder auteur, 'Intern. club van Studeerenden'. *De Standaard*, 7.; Zonder auteur, 'Intern. club van studeerenden'. *De Telegraaf*, 9.; Zonder auteur, 1929. 'Industrieel [sic!] Club van Studeerenden', 2.; Zonder auteur, 'Internationale club van studeerenden'. *Het Vaderland*, 3.; Zonder auteur, 'Internationale club van studeerenden'. *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 3.; Zonder auteur, 'Internationale Club van Studeerenden'. *Rotterdamsch Nieuwsblad* 3.; Zonder auteur, 'Internationale club van studeerenden'. *Soerabaiasch-Handelsblad*, 11 juni 1929, zonder paginanummer.; Zonder auteur, 'Internat. Club van Studeerenden'. *De Maasbode*, 2.
- ³⁴ Zonder auteur, 'Internationale club van studeerenden'. *Nieuwe Apeldoornsche Courant*, 6.
- ³⁵ Zonder auteur, 'Internationale Club van Studeerenden', *Vivos Voco*. 15 februari 1932, 120.
- ³⁶ Zonder auteur, 'Intern. Club van Studeerenden'. *De Avondpost*. 23 oktober 1929, 10.; Zonder auteur, 'Internationale Club van Studeerenden'. *De Banier*, 4.; Zonder auteur, 'Internationale Club van Studeerenden'. *Delftsche Courant*, 8.; Zonder auteur, 'Internationale club van studeerenden'. *Deli Courant*, 7.; Zonder auteur, 'Internationale Club van Studeerenden' *De Tijd*, 12.; Zonder auteur, 'Internationale club van studeerenden'. *Nieuw Rotterdamsche Courant*, 3.; Zonder auteur. 'Internationale Club van studeerenden'. *Soerabaiasch-Handelsblad*. 27 november 1929, zonder

- paginanummer; Zonder auteur, 'Internationale club van studeerenden'. *Utrechtsch Nieuwsblad*. 23 oktober 1929, 2.
- ³⁷ Zonder auteur, 'Internationale Club van Studeerenden'. *Vivos Voco*. 1 februari 1932, 105.
- ³⁸ Zonder auteur, 'Internationale Club van Studeerenden'. *Vivos Voco*. 2 mei 1932, 195.
- ³⁹ Zonder auteur, 'Internationale Club van Studeerenden'. *Vivos Voco*. 21 juni 1935, 211.; Zonder auteur, 'Internationale Club van Studeerenden'. *Vivos Voco*. 19 juni 1936, 233.
- ⁴⁰ Zonder auteur, 'Internationale Club van Studeerenden'. *Vivos Voco*, 22 oktober 1929, 23.
- ⁴¹ K., 'Internationale Club van Studeerenden. Diner in de Raadskelder', 106.
- ⁴² Zonder auteur, 'Hongaarsche toestanden', 13.
- ⁴³ Zonder auteur, 'Internationale club van studeerenden'. *Utrechtsch Nieuwsblad*. 22 januari 1936, 11.
- ⁴⁴ Ibidem
- ⁴⁵ Zonder auteur, *Utrechtsche studenten almanak voor 1933*, 484.
- ⁴⁶ TtREL I.27. b. 136. Brief van Imre Forró aan János Záborszky, gepensioneerd dominee in Nederland, Kenderes, 15 november 1962.
- ⁴⁷ Zonder auteur, 'Internationale club van studeerenden'. *Utrechtsch Nieuwsblad*. 5 november 1936, Derde Blad, 10.
- ⁴⁸ Zonder auteur, 'Nederlandsch-Buitenlandsche Studentenclub', 10.
- ⁴⁹ Forró, 'Levél', 5–6.
- ⁵⁰ HUA Nummer toegang 780, Inventarisnummer 1177, 5 april 1933.
- ⁵¹ Ibidem, 23 april 1933.
- ⁵² Ibidem
- ⁵³ Ibidem
- ⁵⁴ Ibidem, 16 november 1933.
- ⁵⁵ Ibidem, 16 februari 1935.
- ⁵⁶ Ibidem, 15 april 1935.
- ⁵⁷ Ibidem, 3 december 1935.
- ⁵⁸ Ibidem, 6 maart 1936.
- ⁵⁹ Ibidem, 9 mei 1936.
- ⁶⁰ Ibidem, 14 oktober 1936.
- ⁶¹ Bank, 'Theologia reformata', 9.
- ⁶² Ibidem, 19.
- ⁶³ Tüski, 'Voetius en de Hongaren', 35–37.
- ⁶⁴ Vreugd, 'Leden der G. T. S. V. 'Voetius'', 118.
- ⁶⁵ Forró, 'Levél', 6.
- ⁶⁶ TtREL I. 27. b. 140. d. Brief van Imre Forró aan een Nederlandse professor, Utrecht, 6 november 1935.
- ⁶⁷ Ibidem, Brief van Imre Forró aan een Nederlandse professor, Utrecht, zonder datum, waarschijnlijk in de lente-zomer van 1936.
- ⁶⁸ Ibidem Brief van Imre Forró aan een Nederlandse professor, Utrecht, 6 november 1935.
- ⁶⁹ TtREL I. 27. b. 142. d. Duitstalig CV van Imre Forró, 24 maart 1936.

- ⁷⁰ TtREL I. 27. b. 140. d. Brief van Imre Forró aan professor Obbink, zonder datum.
- ⁷¹ Ibidem, Brief van Imre Forró aan een onbekende geadresseerde, Utrecht, 19 november 1935.
- ⁷² TtREL I. 27. b. 137. d. Brief van professor Van Rhijn aan Imre Forró, Utrecht, 28 maart 1936.
- ⁷³ TtREL I. 27. b. 140. d. Brief van Imre Forró aan professor Van Rhijn, zonder datum waarschijnlijk maart-april 1936.
- ⁷⁴ TtREL I. 27. b. 137. d. Brief van Imre Forró aan professor Van Rhijn, Kenderes, 12 september 1936.
- ⁷⁵ TtREL I. 27. b. 142. d. Zeer persoonlijke woorden tot de „geschiedenis van het handschrift Hong. studenten aan de Franeker Academie”, zonder datum.
- ⁷⁶ TtREL I. 27. b. 137. d. Brief van Imre Forró aan professor Kálmán Kállay en professor Imre Révész, Kenderes, 25 februari 1937.
- ⁷⁷ TtREL II. 2. c. Documenten van het Decanaat 34. d. Brief van Imre Forró aan Imre Révész, Kenderes, 6 oktober 1937.
- ⁷⁸ Ibidem, Brief van Imre Révész Imre aan Imre Forró, Debrecen, 31 december 1937.
- ⁷⁹ Ibidem, Brief van Imre Forró aan Imre Révész, Kenderes, 16 december 1937.
- ⁸⁰ TtREL I. 27. b. 137. d. Brief van Imre Forró aan professor Van Rhijn, Kenderes, 23 december 1937.
- ⁸¹ TtREL I. 27. b. 142. d. Zeer persoonlijke woorden tot de „geschiedenis van het handschrift”.
- ⁸² Forró ‘Magyar diákok Hollandiában’, 93–109.

Bibliografie

- Aalders, M. J. 2023 *Holland-magyar protestáns kapcsolatok a két világháború között* [Nederlands-Hongaarse protestantse betrekkingen in het interbellum]. Budapest: Kálvin Kiadó.
- Bank, J. H. van de 1999. ‘Theologia reformata. ’Voetius’ in de jaren 1899–1930’, Bank, J. H. van de & Mensink, A. J. & Vreugd, C. C. de (red). *Cantemus voetiani! 1899–1999. Geschiedenis van 100 jaar studentenleven binnen de Gereformeerde Theologen Studenten Vereniging ’Voetius te Utrecht*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Forró, I. 1933. ‘Levél Utrechtből’ [Brief uit Utrecht]. *Közlöny. A debreceni theológus ifjúság lapja*. mei 1933.
- Forró, I. 1989. ‘Magyar diákok Hollandiában a 17. és 18. században. Adatok a Franekeri Egyetemen tanult magyar diákokról 1623–1794’. *Theológiai Szemle*, 2: 93–109.
[http://corvina.kre.hu:8080/phd/WM_Schinkelshoek_ertekezes_\(holland\).pdf](http://corvina.kre.hu:8080/phd/WM_Schinkelshoek_ertekezes_(holland).pdf) (laatst geraadpleeg op 12. 01. 2024.)

- K. 1930. 'Internationale Club van Studeerenden. Diner in de Raadskelder'. *Vivos Voco*. 1 april 1930, 106.
- Ravasz, L. 1992. *Emlékezéseim*. [Mijn herinneringen] Budapest: Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya.
- Schinkelshoek, W. M. 2012. *Het Stipendium Bernardinum in alle toonaarden bezongen*, *Proefschrift* (KRE, 2012), 13.
- Segesvary, L. sine dato *I give you a new land*. Minneapolis: Osterhus Publishing House.
- Tüski, I. L. 1999. 'Voetius en de Hongaren.' Bank, J. H. van de & Mensink, A. J. & Vreugd, C. C. de (red). *Cantemus voetiani! 1899–1999. Geschiedenis van 100 jaar studentenleven binnen de Gereformeerde Theologen Studenten Vereniging 'Voetius te Utrecht*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Vervoor, A. J. 1981. 'Kleine frontberichten uit een vergeten taalstrijd'. *Ons erfdeel*, 24: 454–457.
- Vreugd, C. C. de 1999. 'Leden der G. T. S. V. 'Voetius' vanaf 1899 tot 1999 naar jaar van aankomst.' Bank, J. H. van de & Mensink, A. J. & Vreugd, C. C. de (red). *Cantemus voetiani! 1899–1999. Geschiedenis van 100 jaar studentenleven binnen de Gereformeerde Theologen Studenten Vereniging 'Voetius te Utrecht*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Zonder auteur. 1929. 'Industriele [sic!] Club van Studeerenden'. *De Tijd*. 10 mei 1929: 2.
- Zonder auteur. 1929. 'Internationale club van studeerenden'. *Nieuw Rotterdamsche Courant*. 23 oktober 1929, Ochtendblad A, 3.
- Zonder auteur. 1929. 'Intern. club van studeerenden'. *Amsterdammer*. 10 mei 1929: 2.
- Zonder auteur. 1929. 'Intern. club van Studeerenden'. *De avondpost*. 6 mei 1929: 11.
- Zonder auteur. 1929. 'Intern. Club van Studeerenden'. *De Avondpost*. 23 oktober 1929: 10.
- Zonder auteur. 1929. 'Intern. club van Studeerenden'. *De Standaard*. 10 mei 1929: 7.
- Zonder auteur. 1929. 'Intern. club van studeerenden'. *De Telegraaf*. 6 mei 1929: 9.
- Zonder auteur. 1929. 'Internat. club van studeerenden'. *Algemeen Handelsblad*. 9 mei 1929: 7.
- Zonder auteur. 1929. 'Internat. Club van Studeerenden'. *De Maasbode*. 5 mei 1929, Eerste Blad: 2.

- Zonder auteur. 1929. 'Internationale Club van Studeerenden'. *Dagblad de Gooi- en Eemlander*. 8 mei 1929: 4.
- Zonder auteur. 1929. 'Internationale Club van Studeerenden'. *De Banier*. 24 oktober 1929: 4.
- Zonder auteur. 1929. 'Internationale Club van Studeerenden'. *De Koerier*. 10 juni 1929: 6.
- Zonder auteur. 1929. 'Internationale Club van Studeerenden'. *De Tijd*. 23 oktober 1929, Derde Blad: 12.
- Zonder auteur. 1929. 'Internationale Club van Studeerenden'. *Delftsche Courant*. 23 oktober 1929: 8.
- Zonder auteur. 1929. 'Internationale club van studeerenden'. *Deli Courant*. 23 november 1929: 7.
- Zonder auteur. 1929. 'Internationale club van studeerenden'. *Het Vaderland*. 8 mei 1929: 3.
- Zonder auteur. 1929. 'Internationale club van studeerenden'. *Nieuwe Apeldoornsche Courant*. 23 oktober 1929: 6.
- Zonder auteur. 1929. 'Internationale club van studeerenden'. *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*. 7 mei 1929: 3.
- Zonder auteur. 1929. 'Internationale Club van Studeerenden'. *Rotterdamsch Nieuwsblad*. 12 mei 1929. Vijfde Blad: 3.
- Zonder auteur. 1929. 'Internationale club van studeerenden'. *Soerabaiasch-Handelsblad*. 11 juni 1929, Eerste Blad, zonder paginanummer.
- Zonder auteur. 1929. 'Internationale Club van studeerenden'. *Soerabaiasch-Handelsblad*. 27 november 1929, Derde Blad, zonder paginanummer.
- Zonder auteur. 1929. 'Internationale club van studeerenden'. *Utrechtsch Nieuwsblad*. 8 mei 1929: 3.
- Zonder auteur. 1929. 'Internationale club van studeerenden'. *Utrechtsch Nieuwsblad*. 23 oktober 1929, 2.
- Zonder auteur. 1929. 'Internationale Club van Studeerenden'. *Vivos Voco*, 22 oktober 1929: 23.
- Zonder auteur. 1929. 'Internationale club voor studeerenden'. *Vivos Voco. Studenten Maandblad*. 15 mei 1929: 115.
- Zonder auteur. 1932. 'Internationale Club van Studeerenden', *Vivos Voco*. 15 februari 1932: 120.

- Zonder auteur. 1932. 'Internationale Club van Studeerenden'. *Vivos Voco*. 1 februari 1932, 105.
- Zonder auteur. 1932. 'Internationale Club van Studeerenden'. *Vivos Voco*. 2 mei 1932, 195.
- Zonder auteur. 1932. *Utrechtsche studenten almanak voor 1933*. Utrecht: P. den Boer.
- Zonder auteur. 1933. 'Hongaarsche toestanden. Causerie door den Heer L. Egressy'. *Utrechtsch Nieuwsblad*. 6 april 1933, Vierde Blad: 13.
- Zonder auteur. 1933. *Utrechtsche studenten almanak voor 1934*. Utrecht: P. den Boer.
- Zonder auteur. 1935. 'Dr. J. A. Rust veertig jaar predikant'. *De Telegraaf*. 30 november 1935: 13.
- Zonder auteur. 1935. 'Internationale Club van Studeerenden'. *Vivos Voco*. 21 juni 1935, 211.
- Zonder auteur. 1936. 'Internationale club van studeerenden'. *Utrechtsch Nieuwsblad*. 22 januari 1936, Derde Blad: 11.
- Zonder auteur. 1936. 'Internationale club van studeerenden'. *Utrechtsch Nieuwsblad*. 5 november 1936, Derde Blad, 10.
- Zonder auteur. 1936. 'Internationale Club van Studeerenden'. *Vivos Voco*. 19 juni 1936, 233.
- Zonder auteur. 1938. 'Nederlandsch-Buitenlandsche Studentenclub'. *Utrechtsch Nieuwsblad*. 23 maart 1938, Derde Blad, 10.
- Zonder auteur. 1947. 'Nederlandse militairen worden Nederlander'. *De Nederlander*. 11 januari 1947: 3.

Archiefbronnen

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára [Archief van het Kerk-district Tiszántúl] (verder TtREL)

I. 27. b. Kéziratok, tanulmányok, levelek [Manuscripten, studies, brieven], 136–152. Forró Imre dokumentumai [Documenten van Imre Forró]

II. 2. c. Dékáni hivatal iratai [Documenten van het Decanaat] 34. d.

Het Utrechts Archief Nummer (verder HUA)

Toegangnummer 463 Inventaris nummer 728-02, Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1903–1942, Aktenummer 623.

Toegangnummer 780, Inventarisnummer 1177, Knipselboek van de Internationale Club van Studeerenden Utrecht, 1929–1940.

Toegangnummer: 1455, Inventarisnummer 1 Archief van het deputaatschap voor de steunverlening aan Hongaarse studenten. Ingekomen stukken en minuten van uitgegane stukken, 1923–1934, 1953–1954. De brief van Kálmán Kállay aan het curatorium, Debrecen, 22 april 1930.

Toegangnummer: 1455, Inventarisnummer 10 Archief van het deputaatschap voor de steunverlening aan Hongaarse studenten. Forró Imre Toegangnummer: 463 Inventarisnummer 738-01 Burgerlijke stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1903–1942, Aktenummer 217.

Privécollectie van Dr. Pethő Ferencné Hajnalka Forró

- *Forró Imre önéletrajza*. [De autobiographie van Imre Forró], zonder jaartal
- *Stipendium Bernardinum kuratóriumának levele*. [Brief van het curatorium van het Stipendium Bernardinum], Utrecht, 21 juni 1932.
- *Forró Imre egyetemi jegyzete az 1935–36-os tanévről* [Aantekeningen van Imre Forró uit het studiejaar 1935–1936], zonder jaartal

Jan Brokken

Over De rechtvaardigen

Cleveringa-lezing in Boedapest, woensdag 22 november
2023

In het late voorjaar van 1983 nam ik de Trans Mongolië Express van Peking naar Moskou. De trein volgt vanaf het Baikalmeer hetzelfde traject als de Trans Siberië Express. Een reis van zeven dagen en nachten die ik in een *softsleeper* aflegde, het communistische equivalent van een eerste klas coupé. Het waskabinet deelde ik met de passagiers van de coupé naast de mijne: een Australische vrouw van in de veertig en haar twee zoons van elf en zeven jaar.

Mary was tot het uiterste gespannen. Ik trof haar midden in de nacht op het gangpad aan en keek dan in ogen die vele gevaren en misschien wel een paar verschrikkingen moesten hebben gezien. Of ik hoorde haar op een verwarde manier met Josh en Job spreken, alsof ze haar zoons deelgenoot probeerde te maken van iets waarvan ze de bitterheid niet konden peilen en de reikwijdte niet konden overzien. Ze leek bezig aan een onmogelijke missie.

Naarmate Moskou naderde, begreep ik dat ze deze trein genomen had om in omgekeerde richting het traject af te leggen dat ze in het voorjaar van 1941 met haar ouders had gevolgd om aan de Shoah te ontsnappen. Ze wilde haar zoons laten zien waar ze vandaan was gekomen, hoe Polen eruitzag, hoe ver het land van Australië verwijderd was en via welke vluchtroute ze samen met haar ouders had weten te ontkomen.

Ik hoorde van Mary, die eigenlijk Miryam heette, voor het eerst over de vluchtroute van Kaunas naar Moskou, over de 9287 kilometer lange treinreis naar Vladivostok, de boottocht naar Japan, het verblijf in Kobe en de

oversteek naar Sjanghai. Voor Miryam en haar ouders leidde de allerlaatste etappe vanuit Sjanghai naar Australië.

Waarom schreef ik dat verhaal toen niet meteen? Ik noteerde kerngegevens, ik verwerkte bepaalde elementen in een tijdschriftartikel. Maar ik kon het allemaal nog niet plaatsen, zag de grote verbanden niet, wist te weinig van de regio. En dat brengt me bij een interessant punt: wanneer, door welke gebeurtenissen en vooral: door wie besluit je om een geschiedenis uit te zoeken en tot in de details te beschrijven?

In 2007 reisde ik door Litouwen op zoek naar familiegeschiedenissen voor mijn boek *Baltische zielen*. Ik vernam toen veel meer over de duizenden Joden die via de Trans Siberië Express waren ontsnapt aan een zekere dood in een concentratiekamp. Nieuw voor me was de allesbeslissende rol die de Nederlandse consul Jan Zwartendijk bij de reddingsoperatie had gespeeld. Het was de hoogleraar Jiddisch aan de universiteit van Vilnius, professor Dovid Katz, die me meenam naar het Joods Museum en me foto's van de consul en zijn gezin liet zien. Ik overwoog om het levensverhaal van Jan Zwartendijk te beschrijven en op te nemen in mijn boek, maar Zwartendijk was in Rotterdam opgegroeid en had slechts drie jaar in Litouwen gewoond – ik kon geen Baltische ziel van hem maken. Of anders gezegd: het verhaal paste niet in dat bestek.

Ambassadeur Bert van der Lingen ontmoette ik voor het eerst in december 2013. Hij had het origineel gekocht van de illustratie die op de omslag van *Baltische zielen* prijkt. De foto van Antanas Sutkus hangt sindsdien in de hal van de Nederlandse residentie in Vilnius. Ambassadeur Van der Lingen peilde of ik toch niet een boek wilde schrijven over consul Zwartendijk, die hij omschreef als 'een ware inspiratiebron voor mij en tal van andere diplomaten.' Dat hij niet overdreef, bleek toen hij me in contact bracht met consuls en ambassadeurs in Sjanghai, Tokio, Osaka, Kobe, Moskou, Riga. Voor hen allen was Zwartendijk een lichtend voorbeeld en ik kon op hun hulp rekenen bij het vergaren van informatie.

Ambassadeur Van der Lingen vertelde me dat de jongste zoon van Zwartendijk nog leefde. Terug in Nederland maakte ik een afspraak met Rob Zwartendijk in Blaricum. Toen ik het huis aan een lommerrijk zandpad binnenstapte, zag ik een oude en opvallend lange dame bij het raam staan. 'Ik heb mijn zuster ook maar gevraagd,' zei Rob. 'Ze is uit Frankrijk overgekomen.' Ofschoon 89 jaar oud was ze met een vrachtwagenchauffeur uit de Dordogne meegereden, zoals ik in mijn hippiejaren deed.

Edith was in de zomer van 1940 dertien jaar oud geweest. Ik sprak vele dagen met haar en Rob – 'Robbie' voor Edith. Bekeek alle foto's uit Litouwen;

verzamelde alle brieven en documenten uit de nalatenschap van vader Zwartendijk en van broer Jan, die tot aan zijn overlijden talrijke documenten had verzameld. In december zocht ik Edith in haar huis in de Dordogne op. Ik stelde haar uitputtend veel vragen. Dit alles ter voorbereiding van de reis die ik samen met Edith en Rob in april 2016 naar Litouwen maakte. Zeven dagen lang bezochten we alle plaatsen in Kaunas en wijde omgeving waar de Zwartendijks hadden gewoond.

Op een middag stond ik in Kaunas, de voormalige hoofdstad van Litouwen, op de Laisvės alėja, de Vrijheidslaan, nummer 29 en keek door de winkelruit naar de plek waar Jan Zwartendijk kantoor hield. Edith stond naast me. Ze hield mijn arm vast om haar evenwicht te bewaren en zei met vaste stem dat het hier allemaal begonnen was op die bewuste avond in mei 1940. Haar vader was net de showroom aan het afsluiten toen hij de telefoon hoorde rinkelen. Het was De Decker geweest die belde, de Nederlandse ambassadeur voor de Baltische landen in Riga. Hij vroeg Zwartendijk consul te worden. Het zal op de 28ste mei 1940 zijn geweest, Nederland was door nazi-Duitsland bezet, had veertien dagen eerder gecapituleerd. De vorige consul had het op zijn zenuwen gekregen.

Vreemd genoeg was er sinds 1940 nauwelijks iets veranderd aan het interieur. Dezelfde lichtbruine lambrisering, dezelfde houten trap van de showroom naar de bel-etage. Ik zag Jan Zwartendijk daar staan, met de bakelieten hoorn in de hand. Edith maakte hem nog zichtbaarder.

‘Pa,’ zei ze, ‘had direct een groot vertrouwen in De Decker. Dat was wederzijds. Later, toen de situatie explosief werd, belde hij vaak met de ambassadeur. Meestal ’s avonds, als hij afgepeigerd thuis was gekomen. Het toestel hing in de gang aan de wand, hij maakte wilde gebaren, trapte tegen de muur. Na een paar minuten zag ik hem kalm worden.’

Ik stond daar in Kaunas, 76 jaar later. En opeens werd ik opgenomen in de sfeer, voelde de spanning, zag mijn hoofdpersoon bewegen, voelde het verhaal.

Fort IX ligt even buiten Kaunas. Van juli 1941 tot het einde van de oorlog was het een concentratiekamp. Niemand bleef hier langer dan een paar dagen; dan volgde de executie in de lange greppel achter de muren van het fort. De kogelgaten zijn nog zichtbaar en de inslagen zijn zo talrijk dat de kogels door een machinegeweer moeten zijn afgevuurd. Ten westen van het fort strekt het massagraf zich uit, een licht bollend veld, kilometers lang.

Hier kwamen de Litouwse Joden terecht die niet door consul Zwartendijk en zijn Japanse collega, consul Sugihara, konden worden gered. Van

de dertigduizend Joden uit Kaunas vonden de meeste hier de dood, als ze niet al afgeslacht waren door de lokale bevolking.

Voor Duitse troepen de stad bereikten, sloegen leden van het Litouwse Activistenfront, een paramilitaire, fascistische en bovenal antisemitische organisatie, aan het moorden in Vilijampolė, de Joodse wijk van Kaunas. In de nacht van 25 op 26 juni 1941 brachten ze vijftienhonderd Joden om het leven, in de nacht van 26 op 27 juni drieëntwintighonderd.

De gebeurtenissen worden spaarzaam aangeduid in een nabij het fort gelegen museum. Vijftienhonderd, drieëntwintighonderd; ik heb de neiging om over dergelijke getallen heen te lezen uit een afschuwelijk gevoel van gêne. Een knokploeg die de ene nacht 1500 mensen vermoordt en de daaropvolgende nacht 2300 mensen.

De slachtoffers werden in het massagraf rond het fort gesmeten en liggen direct onder het gras van een kilometers lang veld.

Ik liep met Edith aan de arm over de dodenakker. Rob kon alle informatie over de genocide niet meer aan en was hoofdschuddend op een bankje geschoven onder de enige boom op het winderige veld.

Een koude wind blies over het veld. In de verte schemerde Kaunas, aan de andere zijde van het massagraf was recent een villawijk gebouwd. Een paar kraaien fladderden op.

‘Het moet heel dicht bij je komen,’ zei Edith opeens zacht, zonder dat ik haar iets vroeg. ‘Vader hoorde allerlei dingen, zag hoe de haat oplaaide. Het kwam dicht bij hem. Toen nam hij beslissingen.’

Ze snoof even.

‘Hij was een nuchtere man. Hij voelde niets voor een heldenrol. Hij was bang zoals iedereen bang was in die dagen. Maar de haat en het geweld kwamen dichterbij. Toen keek hij niet langer weg, zocht niet meer naar excuses en nam de beslissingen die hij nemen moest.’

‘Bijzonder.’

‘Dat woord zal hem niet te binnen zijn geschoten.’

‘Liet hij jullie, de kinderen, iets van zijn overwegingen merken?’

‘Op een avond, toen hij echt heel erg moe en gespannen was, zei hij tegen mijn broer en mij: “Ik moet die mensen helpen. Anders gaan ze een gewisse dood tegemoet.”’

‘Hoe wist hij dat zo zeker?’

‘Vader deed wat hij volgens zijn geweten doen moest. Hij vond dat je de waarden en normen moest vasthouden die je voor jezelf had vastgesteld. Als je daarmee ging rommelen, was het einde zoek.’

‘Welk einde?’

‘Dan hield je op een waardig mens te zijn. De gevolgen zie je hier. Deze plek is onverdraaglijk, deze plek had nooit mogen bestaan.’

Ik herinner me dit gesprek alsof ik het een uur geleden heb gevoerd. Het raakt me opnieuw, grijpt me opnieuw naar de keel. Toen, daar, op die dodenakker, kon ik me inleven in de toenmalige tijd en situatie; kon ik me inleven in consul Zwartendijk. Ik verschil in zoverre van historici dat ik niet alleen feiten en gebeurtenissen wil vertellen en verklaren, maar in alles naar de menselijk motieven en emoties zoek, zoals een romanschrijver doet. Of naar de momenten waarop iemand een beslissing neemt die zijn verdere leven zal bepalen

Zwartendijk zat van zeven uur ’s morgens tot zes uur ’s avonds achter zijn bureau visa uit te schrijven, zonder onderbreking. Soms stond er aan het einde van de middag nog zo’n lange rij vluchtelingen voor het consulaat dat hij doorging tot het buiten donker werd. Hij at overdag niets meer, dronk alleen nog koude koffie en nam nauwelijks meer de tijd om een sigaret op te steken. Het aantal visa werd een obsessie. Vandaag veertig meer dan gisteren. Vijftig meer. Zestig. Hij zat zo geconcentreerd te schrijven dat hij op 29 juli zijn verjaardag vergat.

Tijd om meer over de mensen te weten te komen had hij niet. Hij vroeg steeds land en plaats van herkomst en nationaliteit en schreef de familienaam en de voornaam in het visum – wat eenvoudiger klinkt dan het was. Met name de Poolse namen waren ingewikkeld en vaak vergat hij een accent. Het waren dikwijls lange namen: Czerwonogóra Szłoma, Międzyłewski Dawid. Hij aarzelde ook steeds of hij een v of een w zou schrijven. Als hij de naam in het visum had geschreven, kopieerde hij die op een papiertje dat hij aan zijn assistent gaf. Hij voegde er de nationaliteit aan toe – de meeste *Pools* maar ook *Duits*, *Tsjechisch*, *Brits*, *Nederlands*, *Hongaars*. De assistent typte de naam en de nationaliteit op de lijst die ze bijhielden. Wie hij voor zich had kon Zwartendijk niet nagaan. Hij keek even op, zag vagelijk een gezicht, vroeg de naam of las de naam in het paspoort, en begon te schrijven. Hij zag de vingers die hem het document overhandigden, trillende of standvastige vingers, hij zag een hand, een oude gerimpelde hand, een jonge. Hij hoorde een zware of hoge of een schorre stem die ‘Ja’ of ‘Nein’ zei of ‘Yes’ en ‘No’ – heel veel vluchtelingen spraken hem in het Engels aan omdat ze dachten dat de consul van een door de nazi’s bezet land een hekel aan Duits zou hebben. Vandaar ook dat ze hem *mister* Radio Philips noemden.

Naarmate de dagen vorderden, nam de ongedurigheid van de wachtenden toe. Vooral bij de trap braken gevechten uit; mensen die al de hele dag

gewacht hadden, probeerden voor te dringen. Zwartendijk begreep in welke toestand de vluchtelingen verkeerden. Hij bleef kalm, volgens ooggetuigen voorbeeldig kalm. Als het hem echt even te veel werd, stak hij een sigaret op, maar na één trekje schreef hij weer verder, obstinaat en steeds sneller.

Cukier Abram
Zilber Icek
Piekarz Mordka
Gutgeshalt Marrem
Rozenchwajg Chil
Ornstein Ernst
Winograd Srul

Soms kwam er dan toch ineens een verhaal, vervat in een paar woorden, een verhaal dat hem de kracht gaf door te gaan en hem sterkte in de overtuiging dat wat hij deed goed was.

‘Uw naam, en uw nationaliteit.’

‘Mijn naam is Abram Marber. Ik kom uit Turek dat in de buurt van Kalisz ligt, in Polen. Ik ben weken onderweg. Ik liep tot ik geen schoenen meer aan mijn voeten had, ik vervolgde mijn weg met doeken om mijn voeten. Ik werd aangevallen, geslagen, verjaagd. Ik verschool me overdag in de bossen en liep ’s nachts verder. Soms, in een dorp, kreeg ik iets te drinken van een boer of een boerin. Ik voedde me met rauwe aardappels die ik uit de grond klauwde. Ik had bijna niets meer aan het lijf toen ik Vilnius bereikte. Het Litouwse Rode Kruis verstrekte me kleren en gaf me schoenen. In Vilnius hoorde ik over Mister Radio Philips en over de Japanse consul. Toen ben ik in vijf dagen naar Kaunas gelopen.’

Hij vertelde het met een ijzige stem die de nadruk legde op ieder woord.

Toen Zwartendijk hem zijn paspoort overhandigde, met daarin het visum voor Curaçao, zei Abram Marber: ‘Danke sehr. Herr Konsul. Ich weisz, ich werde überleben.’

Hoe weet ik dit? Ik plaatste een advertentie in Joodse weekbladen in Nieuw-Zeeland, Australië, de Verenigde Staten, Canada, met de vraag: bent u of uw ouders of uw grootouders met een Curaçao-visum aan de Holocaust ontsnapt. In eerste instantie om Mary of Myriam uit de Trans Siberië te achterhalen. Ik kreeg een antwoord van de dochter van een Myriam Wiener in Australië maar zij was mijn Mary niet. Naar haar ben ik nog steeds op zoek. Maar ik kreeg wel veel andere verhalen, onder andere van de kleinzoon van Abram Marber. Hij vertelde me over de vlucht van zijn grootvader.

Abram Marber beschikte over een onverwoestbaar doorzettingsvermogen. Hij klopte bij een Amerikaanse hulporganisatie aan die hem geld gaf voor de enkele reis Vladivostok met de Trans Siberië Express. Van Vladivostok voer hij naar Tsuruga in Japan. Bij het naderen van de kust zag hij besneeuwde bergtoppen. Als de meeste Joodse vluchtelingen nam hij de trein naar Kobe, waar hij voorlopig ondergebracht werd in een opvangkamp, niet ver van de haven. Hij bleef daar tot eind 1941. Na de Japanse aanval op Pearl Harbor en de Amerikaanse oorlogsverklaring werd hij, als alle Joodse vluchtelingen in Kobe, overgebracht naar Sjanghai.

Tijdens het schrijven van deze scene lag op mijn bureau een vergeelde briefkaart die ik gekregen heb van Asher Sarfati, de kleinzoon van Abram Marber. De kaart is gericht aan – ik schrijf zoals het er staat – *Jewish Community, Kobe (Japan)*. Onder de plaatsnaam staat *für A. Marber*. Op de kaart staat geen tekst, alleen de afzender: *Ch. Marber Warszawa. Mila 13/17* Boven de afzender staat een vierkant rood stempel *Judenrat Warschau*. Onder de afzender een ander rood stempel, rond, *Ortskommando im Warschau* met daaronder de adelaar en het hakenkruis. Twee poststempels met dezelfde datum: 15 IV 41

De kaart is door de familie Marber vanuit het getto in Warschau verstuurd naar Abram, de enige van de familie die uit Polen wist te ontsnappen, om aan te geven dat de achtergebleven familieleden nog in leven waren.

Hoe lang dat heeft geduurd is niet bekend. Voor Abram was deze kaart het laatste levensteken van zijn verwanten. Hij droeg die kaart alle dagen van zijn leven in zijn portefeuille op zijn hart. Geen van de in Polen achtergebleven familieleden zou de oorlog overleven. De kaart is het laatste overblijfsel van mensen van wie we niet eens meer weten in welk vernietigingskamp ze zijn vermoord.

Ik werkte vier jaar aan *De rechtvaardigen*. Toen ik de eerste versie van het manuscript aan mijn editor Emile Brugman liet lezen, was zijn reactie: ‘Het boek is van een verontrustende actualiteit.’ Ik vroeg hem of ik dat in de tweede versie moest benadrukken en of ik lijnen naar het heden moest leggen. ‘Misschien,’ zei hij, maar een dag later belde hij me op en zei: ‘Doe maar niet. De lezer ontdekt dit zelf wel.’ Hij had gelijk. In *De rechtvaardigen* doe ik het dus niet, maar nu ik hier in deze zaal sta, vraag ik me hardop met u af: wat is de les die je voor het heden kunt trekken uit consul Zwartendijks handelen?

Hij gaf een visum af voor Curaçao. De meeste vluchtelingen wisten niet eens waar het lag. Het was een manier om Europa uit te komen, meer niet. Uiteindelijk zou van de 10.000 Joodse vluchtelingen niemand in Curaçao

belanden. Een visum voor Curaçao, dat wil zeggen: hij schreef dat voor Curaçao geen visum vereist was, maar wel toestemming van de gouverneur. Die tekst – in het Frans, toen de diplomatieke taal – stelde hij in samenspraak met ambassadeur De Decker in Riga op. Maar toen de eerste vluchtelingen zich meldden, vroegen ze of het deel na de komma geschrapt kon worden. Zwartendijk vroeg advies aan De Decker, die zei: ach, het gaat maar om een paar mensen, laten we die tekst schrappen. Maar een paar dagen later stonden honderden Joodse vluchtelingen voor de deur van het consulaat. En toen vroeg Zwartendijk geen toestemming meer aan De Decker. Hij nam zijn eigen verantwoordelijkheid.

Zwartendijk bedacht een route: met de Trans Siberië Express naar Vladivostok, met een schip naar Tsuruga in Japan. Maar dan was een doorreisvisum voor Japan nodig. Dat verstrekte de Japanse consul in Kaunas, Chiune Sugihara.

Zwartendijk en Sugihara hebben elkaar nooit ontmoet. Ze hebben wel een paar keer met elkaar gebeld, dat wil zeggen, Sugihara belde Zwartendijk en vroeg tamelijk desperaat: ‘Consul, hoeveel mensen komen er nog, ik kan het niet meer aan!’ Want hij moest 7 kolommen met de hand kalligraferen terwijl Zwartendijk een stempel met de tekst had laten maken en hij alleen de naam, de datum, de plaats hoefde in te vullen en zijn handtekening hoefde te zetten. Toen Zwartendijk bij 2100 visa was, moest Sugihara nog aan nummer 770 beginnen. Sugihara werkte dag en nacht door. En zelfs toen de consulaten op last van de Sovjet autoriteiten gesloten moesten worden, ging hij wekenlang dag en nacht door. Internationale samenwerking is een sleutelwoord bij elke grote humanitaire hulpactie. Zwartendijk en Sugihara begrepen elkaar en begrepen dat ze een slimme manier hadden gevonden om duizenden Joodse vluchtelingen Europa uit te sluizen. Ze begrepen ook dat ze zouden slagen als ze in de schaduw bleven werken en hun actie niet aan de grote klok zouden hangen. Het geheim van diplomatie, nietwaar?

Een tweede les. Iedereen denkt altijd bij vluchtelingen dat ze staan te trappelen om weg te gaan. Ik heb voor *De rechtvaardigen* tien case-stories onderzocht van Joodse families die Europa ontvluchtten met een visum voor Curaçao. Ze vonden het alle tien verschrikkelijk hun geboortegrond te verlaten, of dat nu Lodz of Warschau was, Antwerpen of Scheveningen. Twee families keerden in 1956 vanuit New York naar Europa terug. Ze konden niet wennen in hun nieuwe omgeving. Leo en Bella Adler misten hun taal. Het Duits, het prachtige Duits zoals dat in de liederen van Schubert klinkt. Nathan Gutwirth stak tien jaar lang de Atlantische Oceaan

over om met zijn gezin de vakantie door te brengen in Scheveningen. Uiteindelijk remigreerde hij maar naar Antwerpen – dan was je 's zomers sneller op het terras van het Kurhaus.

Derde les. Iedere keer in de geschiedenis wanneer een vluchtelingenstroom op gang komt, blijkt iedereen, van politici tot gewone stervelingen, slecht geïnformeerd te zijn. Zwartendijk was dat niet. Hij was met een Duitstalige vrouw getrouwd die in het noorden van Tsjecho-Slowakije was opgegroeid en die van haar elfde tot haar zesentwintigste jaar in Praag had gewoond. De meeste vriendinnen van Erni waren Joods, haar zus had verkering met een bekende journalist in Praag. Zwartendijk woonde en werkte van 1924 tot 1931 in Praag als vertegenwoordiger van een Rotterdamse groothandel in oliën en zaden. Zijn enige vriend was de correspondent van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* in Praag: Louis Aletrino. Telg uit een bekende Joodse familie. Aletrino was niet alleen perfect geïnformeerd, hij was vervuld van de geest en de cultuur van Midden- en Oost-Europa.

Jan Zwartendijk was omgeven door uitzonderlijke mensen, informeerde zich, was op de hoogte van alle gevaren die dreigden. Een man die alles in zich had een groot man te worden. Of niet? Ja en nee. Eigenlijk was hij als uw vader en als de mijne. Nou ja, uw en mijn vader hebben niet voor Philips gewerkt en werden ook niet tot consul benoemd. Maar ik bedoel: er liepen duizenden mannen als Jan Zwartendijk rond. Niet echt een groot zakenman met een glanzende carrière. Toen hij directeur werd van de Philips vestiging in Litouwen, werkten daar 58 mensen, de meeste in de radio-assemblage-fabriek. Na de oorlog werd hij directeur van Philips Griekenland. Ook met zo'n vijftig medewerkers. Frits Philips is nog naar Athene gevlogen om hem over te halen in de Raad van Bestuur plaats te nemen. Zwartendijk hoefde niet. Geen ambitie om verder door te klimmen naar de top en leiding te geven aan een multinational. Na zijn pensioen keerde hij naar Rotterdam terug, want hij was in die stad geboren en opgegroeid en de Rotterdamse mentaliteit paste het beste bij hem. Doe gewoon want dat is al gek genoeg.

Zwartendijk was een no-nonsense man die absoluut niet de held wilde uithangen. Maar op een beslissend moment deed hij wat hij volgens zijn geweten moest doen. Hij toonde aan dat je óók als zakenman morele, maatschappelijke en menselijke verantwoordelijkheden hebt. Dat je op cruciale momenten niet kunt zeggen: hoor eens, wij zijn er om geld te verdienen, en de rest moet de politiek maar oppakken en het Rode Kruis.

Zijn zoon Rob, die zelf zakenman werd op het hoogste niveau en in de Raad van Bestuur van Ahold kwam, zegt er dit over in mijn boek:

Mijn vader vroeg zich steeds af wat dat precies was: een goed mens. Anderen konden dat in twee of drie woorden zeggen, hij niet. Niets vond hij zo gecompliceerd als een goed mens. Een slecht mens – een dief of een collaborateur – heb je snel in beeld. Maar een goed mens? Een zachtmoedige kan laf zijn, een scherpzinnige zo ambitieus dat hij niets of niemand ontziet. Wat is dat, een goed mens?

Als je je die vragen stelt, ben je volgens mij het ideale voorbeeld voor deze tijd en voor de nabije toekomst.

Jan Zwartendijk kreeg in 1964 een reprimande, een berisping, van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken. Hij had zich als consul niet aan de regels gehouden. De reprimande deed Zwartendijk pijn. Van een opgewekte, levenslustige man veranderde hij in een bezorgde grijsaard. Hij wist bovendien niet hoeveel mensen hij het leven had gered. Hij begon te tobben. Had hij niet een ondeugdelijk visum afgegeven en waren de Joodse vluchtelingen niet in een Siberisch strafkamp geëindigd? Of waren ze uiteindelijk toch in Auschwitz of een ander Duits concentratiekamp terecht gekomen?

Zijn kinderen zeiden: 'Pa heeft een trauma.' Ze vroegen de Holocaust Research Center in Jeruzalem na te gaan hoeveel Joden met een Curaçao-visum de oorlog hadden overleefd. Eenzelfde verzoek deden ze aan het Simon Wiesenthal Zenter in Wenen.

Het onderzoek duurde jaren. Zwartendijk werd zieker en zieker. De diagnose was longkanker. Hij overleed op 14 september 1976. Op de dag van zijn begrafenis kwam er bericht uit Jeruzalem: ten minste 95% van de Joden met een Curaçao-visum hadden de oorlog overleefd. Tussen de 6000 en 10.000 mannen, vrouwen en kinderen. Als dit bericht een week eerder was gekomen, was Jan Zwartendijk in vrede gestorven.

Het Simon Wiesenthal Zenter kwam tot dezelfde conclusie: minimaal 6000 geredden, waarschijnlijk veel meer. Mijn eigen onderzoek kwam uit op minimaal 10.000 overlevenden.

Mijn boek *De rechtvaardigen* verscheen in 2018. Direct werden in de Tweede Kamer vragen aan de minister van Buitenlandse Zaken gesteld. Hoe kon deze consul berispt worden? Een lange procedure volgde. Uiteindelijk vroegen alle 150 Tweede Kamerleden Jan Zwartendijk de hoogste onderscheiding uit te reiken voor Bewezen Moed. Deze onderscheiding wordt echter nooit postuum uitgereikt, daarvoor moest een nieuwe verordening worden opgesteld. Ik kreeg het verzoek een rapport te schrijven waarom er voor Jan Zwartendijk een uitzondering zou moeten worden ge-

maakt – kennelijk was mijn boek van 500 pagina's niet voldoende als bewijsvoering.

Minister-president Mark Rutte reikte het Ereteken voor Bewezen Moed in Goud op 14 september 2023 uit aan Edith Jes-Zwartendijk en Rob Zwartendijk, de nog in leven zijnde kinderen van de consul. 'Een beetje laat,' lachte Edith tijdens de uitreiking, 'maar beter laat dan nooit.'

Edith overleed twee weken later, 96 jaar oud.

Ik draag deze lezing aan haar op.

© Jan Brokken, 2023

Gábor Pusztai

Een geboren buitenstaander en een geboren observator

Interview met Jan Brokken

Geachte heer Brokken, u bent ongetwijfeld één van de meest succesvolle schrijvers in Nederland. De Volkskrant noemde u een ‘goddelijk verteller’, uw werk werd in 24 talen vertaald en ook verschillende keren verfilmd. In De tuinen van Buitenzorg schreef u over uw eigen familie. Kunt u iets over uw familieachtergrond en over de speciale band met Oost-Europa vertellen?

Mijn ouders woonden en werkten van 1935 tot 1948 in Nederlands-Indië, mijn beide broers werden in Makassar geboren, op het eiland Sulawesi. Ik werd in 1949 geboren en groeide op in een dorp, in Rhoon, op de Zuid-Hollandse eilanden. Mijn vader, theoloog en islamspecialist, deed in Indië onderzoek naar islamitische bekeringsbewegingen en was zendingspredikant, in Nederland werd hij zo’n dominee als in veel Nederlandse romans voorkomt. Mijn grootvader van moederskant was van Russische komaf, maar zei daar nooit iets over. Je kunt zeggen dat ik met vele invloedssferen ben opgegroeid, zonder ergens specifiek bij te horen. Een Nederlander maar ook weer geen echte Nederlander, een buitenstaander maar daardoor wel een geboren observator.

U was als journalist begonnen, maar na een paar jaar heeft u afscheid genomen van de krantenwereld en wijdde u zich aan het boekenschrijven. Wat was de reden voor deze wissel?

Van de krantenwereld heb ik al snel afscheid genomen, ik werkte een kleine vier jaar als verslaggever van dagblad *Trouw*. Ik stapte vervolgens over naar weekblad *HP*, de Haagse Post, wat toen het blad was waar volop werd geëxperimenteerd met nieuwe journalistieke vormen. Met *New Journalism*, zoals dat in de VS door *Rolling Stone* en *The New Yorker* werd bedreven. Voor de interviews die ik maakte, trok ik dagen en soms wel weken met schrijvers of musici op. Ik bracht een week bij de dichter Lucebert door in zijn huis in Spanje, een week bij de schrijver F.C. Terborgh, een vriend van Slauerhoff, ik sprak twee volle dagen met Gabriel García Márquez in Parijs en verbleef een week met dirigent Bernard Haitink in München, waar hij de Vijfde Symfonie van Sjostakovitsj instudeerde met het orkest van de Süddeutsche Rundfunk. Ik reisde een week met de uit de Sovjet-Unie gevluchte pianist Youri Egorov door Engeland, we raakten bevriend en over hem, en zijn vroege dood, schreef ik *In het huis van de dichter*, volgens velen mijn beste boek. Doordat ik alle kansen kreeg om van de coverstories voor *HP* stevige, goed gefundeerde verhalen te maken, ben ik langer in de journalistiek blijven hangen dan ik aanvankelijk van plan was. Ik wilde op mijn twintigste al schrijver worden. In totaal heb ik elf jaar voor *HP* gewerkt. Onderwijl had ik al wel *Mata Hari* gepubliceerd en drie verzamelbundels van interviews en reportages. Op een gegeven moment wilde ik me aan een roman zetten en aan echt literair werk, toen ben ik definitief gestopt met de journalistiek.

Uw eerste boek over Mata Hari uit 1975 was non-fictie, maar u schreef ook veel fictie (het eerst De provincie in 1984). In de laatste jaren schreef u vooral non-fictie. Wat schrijft u liever fictie of non-fictie en waarom?

In de romans die ik na *De provincie* schreef, slopen steeds meer non-fictie elementen. In *Zaza en de president*, dat in West-Afrika speelt, en in *De blinde passagiers*, mijn grote zeeroman, is de werkelijkheid en het waar gebeurde altijd dichtbij. Hetzelfde geldt voor de verhalenbundels, voor *De zee van vroeger*, *Vulkanen vanaf zee* en *Zeedrift*. De verhalen die het dichtst bij de werkelijkheid lagen, waren op een enkele uitzondering na de beste. Die werkelijkheid kon overigens ook de biografie of de autobiografie zijn. Op een gegeven moment besloot ik tot één grote mix te geraken van verhalende non-fictie met tal van roman- en autobiografische elementen. Een boek als *De rechtvaardigen* laat zich lezen als een roman, of preciezer nog, een roman als van Graham Greene of John LeCarré.

Jan Brokken (foto: Jelmer de Haas)

Uiteindelijk bent u uitgegroeid tot de godfather van de literaire non-fictie.

Ik was niet de enige die deze weg ging. Sinds twintig jaar komen we met een clubje schrijvers bij elkaar in Amsterdam die van de reportage en de geschiedschrijving literatuur hebben gemaakt. Geert Mak (*De eeuw van mijn vader, In Europa*), Annejet van der Zijl (*Sonny Boy*), Frank Westerman (*Ingenieurs van de ziel, Ararat*), Lieve Joris (*Terug naar Congo, De melancholieke revolutie*) en Judith Koelemeyer (*Etty Hillesum*) streven alle zes hetzelfde na. Een echte literaire school of beweging vormen we niet, maar we scharen ons iedere twee maanden rond de dis en wisselen ideeën uit. Zoals dat destijds ging in de fameuze koffiehuisen van Boedapest.

U noemde zich in een interview een buitenstaander. Buitenstaander als domineeszoon in het Zuid-Hollandse dorp Rhoon en buitenstaander in de familie als jongste zoon die Nederlands-Indië niet heeft meegemaakt. Vindt u dat dit levensgevoel, er niet bij horen, uw schrijverschap heeft beïnvloed?

Anders dan vaak gedacht en geschreven wordt, ben ik er niet trots op nergens bij te horen. Ik heb er een sterke angst aan overgehouden en een groot gevoel van onzekerheid. Ik zeg het vaak tegen mezelf: ik ben niet als zij. Maar die ‘zij’ zijn wel de mensen met wie ik op dat moment omga en in wier midden ik verkeer. Ik kan me heel goed voorstellen hoe iemand uit een minderheid of een politiek vluchteling de wereld ziet: altijd bang opgemerkt te worden, nagewezen, bespot, niet serieus genomen. Het is geen ideale positie. Maar door angst leer je wel goed kijken omdat je altijd op je tellen moet passen. Ik ben een geboren buitenstaander maar daardoor ook een geboren observator.

*Hoewel u de laatste jaren van de kolonie, Nederlands-Indië, niet hebt meegemaakt, toch blijft het onderwerp u blijkbaar fascineren. U hebt er verschillende boeken aan gewijd, bij voorbeeld *De kampschilders of De tuinen van Buitenzorg*. Is dat vanwege uw familieachtergrond of speelt iets anders ook een rol?*

Zes maanden na mijn geboorte werd Indonesië een onafhankelijke republiek en kwam er een einde aan het omvangrijke koloniale rijk dat het Koninkrijk der Nederlanden gedurende drie eeuwen was. *Indië verloren, rampspoed geboren*, vreesde men in die tijd. Ik ben als de Hongaar die in 1918 is geboren, toen het Oostenrijks-Hongaarse Keizerrijk ten onder ging

en in heel veel stukken uiteenviel. Die Hongaar uit 1918 ontdekte dat hij in een veel kleiner land dan zijn ouders leefde, een land dat bezig was de scherven van de geschiedenis op te vegen. In de jaren vijftig, zestig en zeventig veranderde Nederland fundamenteel. In alles. Het is beslist niet toevallig dat juist in die periode de grote schrijvers en dichters opstonden: ze hadden iets te vertellen dat verder reikt dan een mooi of goed familie-verhaal. Mijn laatste drie boeken horen bij elkaar en zijn uitgegeven als 'de Indië-trilogie'. Ik word zelfs een 'postkoloniale schrijver' genoemd. Maar ook in deze ben ik de volstreckte buitenstaander: ik ben niet in Indië geboren en ik heb geen druppel Indisch bloed. Ik denk wel dat ik met *De tuinen van Buitenzorg* een fundamenteel boek heb geschreven, in die zin, dat ik het kolonialisme van binnenuit heb verteld. Ik heb me op de brieven van mijn moeder gebaseerd die ze tussen 1935 en 1940 naar haar zus in Nederland schreef. Een Italiaanse criticus noemde het "een existentiële reis door het verleden."

Jan Cremer, ook een succesvolle schrijver met een Midden-Oost-Europese familieachtergrond, stelde over u: 'Voor het eerst een Nederlandse schrijver die zich kan meten met Graham Greene.' Wat vindt u van deze vergelijking?

In het werk van Graham Greene komen kleine, persoonlijke geschiedenissen en omwentelingen in de Grote Geschiedenis samen in een pakkend verteld verhaal. Dat probeer ik ook. Jan Cremer heeft zich altijd geërgerd aan een benepen provincialisme. Klein van geest en klein van importantie. Als 16-jarige moest ik *Ik, Jan Cremer* onder de toonbank kopen, het was niet in de boekhandel uitgestald. In de jaren vijftig sloeg de kleinburgerlijkheid werkelijk toe in Nederland. Jan Cremer, Jan Wolkers, W. F. Hermans, Harry Mulisch en Gerard Reve hebben daarmee gebroken.

Het is niet ongewoon, dat Nederlandse schrijvers in het buitenland wonen. W. F. Hermans en ook Reve woonden in Frankrijk, Jan Cremer in Italië, Arnon Grunberg in de VS, Benno Barnard in België. Maar u woonde op heel veel plekken in de wereld: Frankrijk, West-Afrika, Caribisch gebied. Bovendien reist u zeer veel, al woont u nu in Nederland. Is de afwisseling van milieu de prikkel die u voor het schrijven nodig heeft, of is reizen een bijkomende, leuke bezigheid naast het schrijven?

Zoals het Evangelie Geloof, Hoop en Liefde predikt (maar het belangrijkste van de drie is de Liefde), horen voor mij Reizen, Lezen en Schrijven bij elkaar, waarvan de belangrijkste het Schrijven is. Ik reis om verhalen op te doen of om geschiedenissen uit te zoeken, niet uit vermaak. Sinds ik schrijf, heb ik ongelooflijk veel gereisd maar heb ik nooit meer vakantie gehad. Ik woon nu gedurende de helft van het jaar in Amsterdam en de andere helft in Frankrijk, aan de Atlantische kust. In mijn huisje op een duin met in de verte de branding van de oceaan, kan ik het beste schrijven omdat ik me er het beste concentreren kan. In Frankrijk voel ik me redelijk thuis, ik heb in Bordeaux gestudeerd en ben met een Française getrouwd, het Frans is mijn tweede taal, een taal waarin ik even vaak droom als in het Nederlands. Maar opnieuw: ik ben geen Fransman en tot mijn grote ergernis is het Frans een van de talen waarin de minste van mijn boeken zijn vertaald. Dus toch weer een buitenstaander.

U schrijft vaak over vergeten helden, bijvoorbeeld in De droevige kampioen, Jungle Rudy of in De Rechtvaardigen. Is dat één van de doelen van uw schrijverschap recht te doen aan eerlijke, oprechte mensen?

Absoluut. Het gaat verder: ik schrijf over mensen van wie we iets kunnen leren. Over de manier waarop die mensen in het leven stonden. Dat geldt ook voor *De kampschilders*: midden in een smerige oorlog bleven zij kunstenaars die naar het schone zochten.

U hebt een speciale band met muziek wat vaak ook in uw boeken voorkomt. Kunt u over uw passie voor muziek meer vertellen?

Als je iets over een land wilt weten, moet je naar de muziek van dat land luisteren. Op al mijn reizen zoek ik in de eerste plaats naar de muziek. In *Baltische zielen* is dat Arvo Pärt, diepzinnige muziek, spiritueel als besneeuwde bossen. En in *Waarom elf Antillianen knielden voor het hart van Chopin* is dat de klassieke Caribische muziek, die sterk beïnvloed is door Chopin. Dat laatste boek is vertaald in het Pools, en ik ben met vier musici van Curaçao op tournee gegaan in Polen. De Poolse minister van cultuur bood ons de kleine zaal van de opera in Warschau aan, die zaal was toch groot genoeg voor 600 mensen. Aan het begin van de avond zei de minister in een korte toespraak: 'Ik ben er niet zeker van dat er buiten Polen een *mazurka* gecomponeerd is die de moeite van het beluisteren waard is. Maar overtuigt u mij maar.' Aan het einde van de avond klom hij weer op

het podium en zei: ‘U heeft gelijk, de mazurka, ontstaan in de sneeuw van Polen, is op de Caribische eilanden ontdood.’ Het was een van de mooiste avonden uit mijn schrijversleven.

U hebt in november 2023 in Boedapest een fascinerende Cleveringa-lezing gegeven. Was dit uw eerste reis naar Hongarije? Hoe was uw ervaring?

De tweede reis. Ze vroegen me voor de Cleveringa-lezing nadat ik zes weken eerder een lezing over *De vergelding* had gegeven op het Budapest Book Festival. Wat mijn ervaring was? Ik was binnen één avond weg van Boedapest. Eén avond waarop iemand me een verhaal vertelde. Ik heb daarna dagen door de stad gelopen, dagen langs de Donau. Het was als een droom. Terwijl ik er erg tegenop zag naar het land van Orbán af te reizen. Het leek me er verschrikkelijk. Maar ik trof het Boedapest van Sándor Márai en van György Konrád aan, twee schrijvers die ik hoog acht. Ik vond iets van *Van de schoonheid en de troost*.

Waar werkt u nu aan? Is dat non-fictie of fictie?

Ik heb de afgelopen zeven weken een lang non-fictie verhaal geschreven. Het heet *Afscheid van Boedapest* en het gaat over het laatste concert dat Béla Bartók en zijn tweede vrouw Ditta Pásztory in Boedapest gaven, op 8 oktober 1940. Het is een van de aangrijpendste verhalen die ik heb geschreven. Ik hoop dat het snel in het Hongaars wordt vertaald. Maar eerst moeten jullie *Baltische zielen* en *De rechtvaardigen* vertalen, die boeken schreeuwen echt om een Hongaars publiek.

Réka Pusztai

Twee levens naast elkaar

Interview met Margit Sivirsky

Mevrouw Sivirsky, uw vader was de bekende literatuurhistoricus, schrijver en literaire vertaler, Antal Sivirsky (1909–1993). Kunt u iets over de familieachtergrond van uw vader vertellen? Hoe kwam hij in Nederland terecht?

De vader van mijn vader – mijn opa dus – was in Hongarije timmerman-aannemer (hij werkte dus in de bouwwereld). Van vaderszijde was hij van joodse achtergrond, terwijl zijn moeder katholiek was. Uiteindelijk werden mijn grootouders katholiek en zowel Antal als zijn broer Tibor werden gedoopt en ze groeiden op als katholiek. Hij was best een katholieke vader, was mijn ervaring.

Aan het einde van de Eerste Wereldoorlog was Hongarije als een van de verliezers uit de oorlog gekomen. Dit leidde tot een ellendige situatie, onder andere wat betreft huisvesting en voeding. De familie werd het slachtoffer van deze situatie – ze raakten alles kwijt. De omstandigheden in heel Hongarije waren treurig. Daarom ging het Rode Kruis treinen inzetten om kinderen voor een poosje een beter leven te geven. Er werd ontzettend veel aan meegewerkt, ook in Hongarije. Toen is mijn vader dus samen met zijn broer op een trein gezet. Ze kwamen terecht in Raamsdonksveer. Daar werden ze ontvangen door de pleegfamilie Schoenmakers (broers en zussen) die in een groot huis in Brabant woonden. De broertjes hebben daar samen een paar maanden of misschien een half jaar doorgebracht. De regel was echter dat zij terug moesten naar Hongarije.

Antal Sivirsky

Maar de armoede was nog steeds hetzelfde in Hongarije. Vervolgens zijn ze nog een keer naar Frankrijk geweest. Ze verbleven in een nonnenklooster voor twee maanden. Daarna is zijn broer niet meer naar het buitenland gegaan. Antal is alleen teruggegaan naar Nederland, naar dezelfde familie waar hij eerder verbleef. Die familie heeft toen gezegd (nadat hij al een jaar daar was geweest), dat hij wel bij hen mocht blijven, maar dan moest hij wel Nederlands gaan leren. Op een goed moment zei de Nederlandse regering ook “De kinderen uit Hongarije die hier nog zijn, die moeten kiezen: óf ze doen een opleiding, óf ze moeten naar huis gaan.” Toen werd hij om een of andere reden uiteindelijk op die manier naar een dure school gestuurd. De omgeving waar hij was, was leuk, de mensen waren gezellig, ze hadden een fijn huis, dus hij had het eigenlijk wel naar zijn zin. Daarom denk ik dat hij een goede keuze gemaakt heeft. We hebben ons soms wel afgevraagd “Was het nou eigenlijk echt helemaal zijn eigen keuze of is dit altijd een gedwongen pijnlijke beslissing geweest?” Maar later toen hij al wat geld had, ging hij als het even kon ieder jaar terug naar Hongarije. Ik denk dus dat hij zich niet gedwongen gevoeld heeft. Hij was niet zuur over het feit dat hij in Nederland gebleven was, maar hij was heel erg streng voor ons en ook voor zichzelf.

Wat deed hij in Nederland?

Hij was natuurlijk een buitenlands jongetje met een rare achternaam en hij moest nog Nederlands leren. Vroeger was er meer uitgebreid lager onderwijs dat vergelijkbaar is wat nu de vmbo-theorie is. Daar moest je drie of vier talen leren. Daarna volgde hij vier jaar lang de kweekschoolopleiding en werd nadien leraar op een lagere school. Vervolgens deed hij er nog een jaar bovenop om de hoofdakte te halen. Daarmee kan je de directeur van een basisschool worden, maar kan je ook lesgeven in het middelbaar onderwijs. Hij haalde die hoofdakte en werd tegelijk ook nog verslaggever bij het *Brabants Dagblad*. In de tijd dat hij bij de basisschool werkte, ging hij ook MO Nederlands leren. Dat betekent dat je leert om leraar Nederlands te worden op het middelbaar onderwijs (vergelijkbaar met het niveau HBO van nu). Stapje voor stapje ging hij steeds meer diploma's halen tot hij uiteindelijk de bevoegdheid van de hoogste klas van het middelbaar onderwijs had en officieel leraar Nederlands werd. Toen hij eenmaal zijn diploma Nederlands had, ging hij midden in de Tweede Wereldoorlog Hongaars studeren en hij heeft zijn MO niveau Hongaarse taal- en letterkunde gehaald. Daarvan heeft hij zijn masters examen in 1948, direct na de oorlog,

in Debrecen afgelegd. Toen kon hij gebruik maken van het feit dat hij zijn examens deed in Hongarije en dat hij de bevoegdheid had, om naar Debrecen te gaan terwijl het ijzeren gordijn net hartstikke gesloten was. Hij kon die omstandigheden gebruiken om zijn familie te bezoeken. Zijn moeder heeft hij meteen naar Nederland meegenomen (zijn vader was al gestorven in 1943). Toen was hij behalve leraar Nederlands dus ook docent Hongaarse taal- en letterkunde. Ik denk dat hij op dat moment samen met misschien nog een of twee mensen in Nederland de enige was die überhaupt die taal bestudeerden en beheersten. Hij heeft altijd dingen naast elkaar gedaan. Zo was hij vier dagen in de week docent Nederlands geweest en één dag docent Hongaars. Hij is wel laat begonnen met Hongaars maar hij heeft het lang volgehouden. In hetzelfde jaar, dus in 1948, zijn wij met z'n allen naar Den Haag verhuisd. Ik was toen net één jaar oud. Hij werd benoemd tot leraar Nederlands bij het Johan de Wittlyceum in Scheveningen. Ook werd hij meteen lid van de Haagse Kunstkring. En een paar jaar later zat hij in Utrecht als privaat docent Hongaarse taal- en letterkunde. Later verdween het Hongaars uit Utrecht en ging het definitief naar Groningen, waar Hongaars/Finoegristiek een bijvak was bij Oud Germanistiek. Eerst was hij in Utrecht nog aangenomen als onbezoldigd docent. Later werd hij er wel voor betaald, maar in ieder geval is hij ongeveer 25 jaar docent Hongaars geweest. Hij moest iedere week op dinsdag naar Utrecht. Ik weet het nog zo goed dat het altijd wanneer het dinsdag was wij thuis een beetje feest hadden. We hadden die strenge mopperkont niet aan tafel en we konden dus altijd lekker simpel eten. Hij had een hele belangrijke rol in huis ook, hij was heel aanwezig. Altijd in zijn studeerkamer, maar ondanks dat was hij toch aanwezig.

Wat kunt u vertellen over het literaire werk van uw vader?

Hij was altijd bezig met de relatie tussen Hongarije en Nederland. Ook hield hij zich bezig met kunstvormen zoals Bauhaus en ook muziek, bijvoorbeeld Béla Bartók. Hij was dus niet alleen actief op het gebied van de literatuur. Door de jaren heen heeft hij voor verschillende kranten talloze artikelen geschreven over Hongaarse schrijvers, Hongaarse cultuur, de Hongaarse geschiedenis of de Hongaarse opstand. Hij schreef dus eigenlijk over alles. Zijn eerste werk was het boekje *Overzicht van de Hongaarse cultuur*, dat in 1933 verscheen. Toen was hij lid van een club, namelijk van de Katholieke Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding, waarin België en Nederland samenwerkten op het gebied van filologie. Een aantal mensen

die lid waren van deze club, waren ook geïnteresseerd in de Hongaarse cultuur. Wat zijn literaire werk betreft qua romans, zijn eerste boek heette *De rode Donau*¹ – een heel lelijke uitgave. Ik vond de roman echt niet te lezen, het was verschrikkelijk. Zijn tweede boek, zijn eigen verhaal, heette *Nomadenbloed*.² Dat was een boek dat hij in het Nederlands geschreven heeft en waarvan ook een Deense vertaling bestaat. Het is alleen te vinden in de KB. Het was een prachtig verhaal over hoe hij hier in Nederland terecht kwam en hoe hij als nomade aan het reizen was, een nomade die eigenlijk niet meer wist waar zijn wortels waren. En toen dacht ik “Zou dit nou helemaal autobiografisch zijn?” Het bleek uit later onderzoek dat het echt een heel autobiografisch boek was. Dus daar heb ik heel veel aan gehad voor mijn eigen verhaal en het was eigenlijk het begin van het schrijven van mijn boek *Trein naar Holland*. In 1961 is hij met een trilogie begonnen, dus vijf jaar na de Hongaarse opstand. Dat boek gaat over Hongarije in de revolutietijd. Zijn eigen boeken zijn dus getuigen van die periode. Natuurlijk bevatten ze gefingeerde gegevens, maar toch zijn ze ook gebaseerd op zijn eigen ervaringen, en op ervaringen van al de Hongaren die na 1956 naar Nederland zijn gekomen. Wat wel interessant is, dat op de drie boeken van de trilogie zowel zijn pseudoniem staat waaronder hij was begonnen te schrijven (Maros), als ook zijn eigen naam (Sivirsky). Hij is dus later overgegaan naar zijn echte naam. Gedurende zijn leven heeft hij talloze boeken en artikelen geschreven. Ook al schreef hij vooral in het Nederlands, hij schreef toch meestal over Hongaarse onderwerpen.

Wat deed hij als literaire vertaler?

Hij was niet zo zeer bezig met vertalen van Hongaarse schrijvers, maar wel met het maken van wat er allemaal bijzonder was aan Hongaarse literatuur en wat de moeite waard was om in Nederland bekend te maken. Op dat gebied heeft hij een grote rol gespeeld en daardoor zijn er best veel mensen die zijn Hongaarse vertalingen gingen lezen. Hij was wel een stimulerende kracht om boeken te laten vertalen, maar hij heeft er zelf eigenlijk maar een paar vertaald.³ Het was niet zijn echte eerste interesse, het vertalen. Hij wilde zelf creatief bezig zijn, met andere woorden, hij wilde óf zelf schrijven óf schrijven over literatuur. Ondertussen bleef hij wel bezig met de uitwisseling, dus met onderzoek doen naar de overeenkomsten en samenwerking tussen Nederlandse en Hongaarse cultuur. Daar stortte hij zich ook op via het Hongaarse gezantschap – er was toen nog geen

Hongaarse ambassade in Nederland. Hij kreeg verzoeken en opdrachten om hierover te schrijven.

Hoe belangrijk was hij dus als bemiddelaar tussen de Nederlandse en Hongaarse cultuur?

Zijn focus lag op het beschrijven van hoe de cultuur vanuit de Slavische landen en natuurlijk ook vanuit Hongarije zich uitbreidde over de rest van Europa. Dat was zijn ding. En natuurlijk dit: hij heeft een leerboek Hongaars-Nederlands gemaakt en ook een leerboek Nederlands-Hongaars.⁴ De idee was natuurlijk dat de Hongaren die in '56 waren gekomen, Nederlands gingen leren. Voor de viering van 500 jaar culturele betrekkingen tussen Nederland en Hongarije was er in 1986 een culturele maand. Eerst in Boedapest en daarna in Den Haag. Voor die culturele maand heeft hij een kort boekje geschreven.⁵ We zien dat de twee landen weer aandacht aan elkaars cultuur besteedden, maar met name zien we natuurlijk de samenwerking tussen beide landen. Daar was hij ontzettend actief in en daar heeft hij echt heel veel werk voor gedaan. Hij heeft er zelfs een lintje voor gekregen van de koningin. Eigenlijk had hij twee levens naast elkaar. Hij zat aan de ene kant heel erg in die Nederlandse cultuur en kunstsferen, maar aan de andere kant was hij ook ontzettend bezig met de Hongaarse cultuur en literatuur.

U heeft een boek geschreven dat eigenlijk een biografie is van uw vader maar het is wel een roman. Kunt u iets erover vertellen?

Ja, het is een roman. Ik heb het expres een *roman* genoemd omdat er heel veel mensen een rol in spelen die ik allemaal gekend heb, waarvan ik weet dat ze er waren, maar ik heb natuurlijk de dialogen nooit opgenomen of zo. Er is ook een gedeelte aan mijn fantasie ontsproten van wat voor gesprekken ze voerden. Maar van sommige dingen weet ik dat die echt zo gebeurd of gezegd zijn. Voor de overige feiten heb ik me suf gelezen en ik ben vreselijk veel in het Letterkundig Museum geweest, dus ik heb echt mijn best gedaan om zoveel mogelijk feitelijke dingen te verzamelen. Gelukkig is er echt héél veel in het Letterkundig Museum over hem. Het fijne van hem is ook dat hij zich overal mee bemoeide en dat er heel veel bewaard is gebleven. Dat was ook dankzij het feit dat hij lid was van de Kunstkring en een redelijk bekende literator was in Den Haag. In het boek heb ik geprobeerd in chronologische volgorde eigenlijk alles te noemen wat hij aan vertalingen gemaakt heeft en welke uitgaven hij gepubliceerd heeft.

Ik heb het vooral voor mijn familie gedaan in de breedte; dus voor mijn kinderen, voor de kinderen van mijn kinderen, zodat ze precies weten hoe dat ging met hun grootvader.

Noten

- ¹ Maros, *De roode Donau*. Sivirsky gebruikte als romanschrijver de pseudoniem Antal Maros. Zie hierover: Pusztai, 'Jókai Hollandiában.', 117.
- ² Maros, *Nomadenbloed*. Verdere werken gepubliceerd onder de pseudoniem Antal Maros: Maros, *De dag van de emigrant.*; Maros, *De afvallige maartelaar.*; Maros, *Terugkeer naar Boedapest*.
- ³ Antal Sivirsky vertaalde de volgende werken uit het Hongaars in het Nederlands: Déry, *Geen oordeel*; Illyés, *Het volk van mijn poesta*; Mikszáth, *Een vreemd huwelijk*; Illyés, *In de sloep van Charon, of verschijnselen van de ouderdom*; Illyés, *Noenmaal op het kasteel*; József, *De zoon van de straat en van de aarde*. Zie hierover meer: Pusztai, 'Jókai Hollandiában.', 116–117.
- ⁴ Sivirsky, *Holland nyelvkönyv*; Sivirsky, *Leergang voor de Hongaarse taal*.
- ⁵ Sivirsky, *Vijf eeuwen Hongaars-Nederlandse culturele betrekkingen*; Sivirsky, *A holland-magyar kapcsolatok öt évszázada*.

Bibliografie

- Déry, Tibor: *Geen oordeel* [Ítélet nincs]. Amsterdam: Arbeiderspers, 1989.
- Illyés, Gyula: *Het volk van mijn poesta* [Puszták népe]. Amsterdam: Meulenhoff, 1976 (2de druk: 1988).
- Illyés, Gyula: *In de sloep van Charon, of verschijnselen van de ouderdom* [Kháron ladikján, avagy az öregedés tünetei]. Amsterdam: Meulenhoff, 1980.
- Illyés, Gyula: *Noenmaal op het kasteel* [Ebéd a kastélyban]. Amsterdam: Meulenhoff, 1988.
- József, Attila: *De zoon van de straat en van de aarde*. 's-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar, 1977.
- Maros, Antal: *De roode Donau: oorspronkelijke roman*. Amsterdam: Van Kampen, 1938.
- Maros, Antal: *Nomadenbloed*. Den Haag: Kruseman, 1948.
- Maros, Antal: *Terugkeer naar Boedapest*. 's-Gravenhage: Stols, [1962].
- Maros, Antal: *De afvallige maartelaar*. 's-Gravenhage: Stols & Barth, [1963].

- Maros, Antal: *De dag van de emigrant*. Amsterdam: Heijnis, [1965].
- Mikszáth, Kálmán: *Een vreemd huwelijk* [Különös házasság]. Amsterdam: Loeb, 1981.
- Pusztai, Gábor: 'Jókai Hollandiában.' [Jókai in Nederland] In: *Alföld*, 73:8 (2022), 112–122.
- Sivirsky, Antal: *Holland nyelvkönyv* [Leerboek Nederlands]. Amsterdam, 1957.
- Sivirsky, A. L. I.: *Leergang voor de Hongaarse taal*. Amsterdam: Becht, 1957.
- Sivirsky, Antal: *Vijf eeuwen Hongaars-Nederlandse culturele betrekkingen*. Den Haag: Ministerie van Buitenlandse Zaken, 1987.
- Sivirsky, Antal: *A holland-magyar kapcsolatok öt évszázada* [Vijf eeuwen Nederlands-Hongaarse betrekkingen]. Budapest, 1986.

Simon Raport

Doctoraat aan KU Leuven voor docente Hongaars

Interview met Hedwig Gerits

Mevrouw Gerits, of beter gezegd doctor Gerits, gefeliciteerd met uw recente promotie. U hebt onderzoek verricht naar methoden om Hongaarse grammatica te onderwijzen aan beginnende volwassen leiders. Een onderzoeksgebied dat, zacht uitgedrukt, best onontgonnen terrein was in Vlaanderen. Dit natuurlijk omdat u tot op heden de enige gecertificeerde docente Hongaars bent in Vlaanderen. Hoe is die interesse voor Hongarije en zijn taal bij u begonnen?

Dat is een lang verhaal. Toen ik achttien jaar was ben ik met een uitwisselingsorganisatie, AFS, een jaartje naar Hongarije gegaan. Dat was louter toevallig. Ik wilde eigenlijk naar Rusland gaan, maar we spreken hier over andere tijden. Het was 1996–1997, een tijdperk voor internet, mobiele telefoon, enz. Dus Rusland, dat zagen mijn ouders niet zo goed zitten, omdat mijn vader een beetje het principe had: “Je mag voor een jaartje naar het buitenland, maar ik moet binnen de vierentwintig uur bij jou kunnen zijn als er iets gebeurt.” Toen keek ik op de kaart van Europa om te kijken wat er in de buurt van Rusland ligt, en toen kwam Hongarije dus in aanmerking. (lacht) Jammer genoeg is dat vandaag nog altijd een beetje van toepassing, de invloed van Rusland in Hongarije is nog altijd wat sterker dan we zouden denken.

Maar ik heb daar dus een jaar bij een Hongaarse gastfamilie gewoond in Kaposvár. Eigenlijk in een dorpje op vijf kilometer van Kaposvár. En daar heb ik de tijd van mijn leven beleefd. Met mijn gastfamilie heb ik nog steeds contact. Zij spraken toen ook alleen Hongaars. Dat was een echt taalbad, zoals men dat noemt. Zo is de liefde eigenlijk ontstaan, de liefde voor Hongarije en voor de taal. Na een jaar kon ik min of meer wel mijn plan trekken.

Ik ben dan teruggekomen naar België en toen bleek dat je in Vlaanderen nergens Hongaars kon studeren. Kon en kunt. Dus dan ben ik Oost-Europese Talen en Culturen gaan studeren in Leuven, en binnen dat kader heb ik toch mijn licentiaatsthesis over de Hongaarse minderheid in Slowakije kunnen schrijven. Mijn masterthesis dus. Ik heb altijd geprobeerd om Hongarije ergens erin te passen op een of andere manier.

Dan ben ik nadien nog een jaar in Warschau gaan studeren en ook nog eens een jaar in Boedapest, waar ik dan op het einde ook het officiële staats-examen Hongaars als vreemde taal heb afgelegd. Ik wilde toch een of ander bewijs dat ik die taal spreek, maar niet met de bedoeling om daar concreet iets mee te doen. Daarna heb ik eigenlijk verschillende jaren niets met het Hongaars gedaan, tot ik toevallig in 2011 in het onderwijs ben gerold.

Dus voor het aanvankelijke aanleren van de Hongaarse taal bent u als een wit blad gestart en hebt u zich gewoon gesmeten in de gesprekken met uw gastfamilie?

Ja, het is van daaruit dat mijn doctoraatsonderzoek gegroeid is. In het begin, de eerste twee maanden, ging dat supersnel. Alles was nieuw, dus je pikt heel veel op. Ik kwam natuurlijk ook uit het Vlaams onderwijs, waar we gewend zijn om talen te leren, dus dat heeft wel geholpen. Maar na een maand of twee begon ik me toch wel de vraag te stellen waarom bepaalde dingen zus of zo gezegd werden. Het verschil bijvoorbeeld tussen de bepaalde en de onbepaalde vervoeging, dat kon ik niet achterhalen door gewoon te luisteren. Ik heb dan toch een grammarboek gekocht en ben echt beginnen studeren. De basis heb ik gelegd door gewoon te luisteren en zaken op te pikken, zoals je eigenlijk een moedertaal leert, maar op een bepaald moment was dat niet meer voldoende.

U hebt dan veel zelfdiscipline aan de dag gelegd en bent de grammatica op eigen kracht beginnen studeren uit een boek?

Het was natuurlijk ook wel zo dat ik niets anders te doen had. (*lacht*) Ik was daar voor een jaar, ik ging er wel naar school, maar je wilt toch wel met iets meer naar huis gaan. En de taal beheersen werd dan een hoofddoel.

U bent nu al enige jaren docente Hongaars aan het Centrum voor Levende Talen te Leuven en CVO Pro te Aalst. U bent in 2011, zoals u het zelf zegt,

in het onderwijs gerold. Wat deed u daarvoor en hoe heeft men u benaderd om uw kennis van het Hongaars toe te passen in het onderwijs?

Mijn leven is één aaneenschakeling van toevalligheden. Ik kom uit een familie van onderwijzers, leraren, leerkrachten en docenten, dus wat ik zeker wist toen ik aan mijn professionele carrière begon was dat ik niet in het onderwijs wilde gaan. (*lacht*) Nu ben ik de vijfde generatie in het onderwijs, dus het moet toch wel in mijn genen zitten.

Maar goed, in 2005 ben ik begonnen bij *Telenet*, een telecommunicatie-firma, waar ik jaren op de klantendienst gewerkt heb. Eerst gewoon telefonische bijstand, nadien kwam ik op de afdeling terecht voor VIP-klanten en deden we ook ombudsdienstdossiers, test-aankoop, economische inspectie, enz. Dus daar heb ik gewerkt. De liefde en interesse voor Oost-Europa is echter altijd wel gebleven. Op een bepaald moment, in 2011, kreeg ik te horen dat er een centrum voor Russische studies opende in Leuven en had ik een dag verlof genomen om daarnaartoe te gaan. Ik kwam daar een aantal jaargenoten van slavistiek tegen en eentje vertelde dat ze aan het CLT een lesgever Hongaars zochten. Het bleek toch een moeilijke zoektocht te zijn, en toevallig was de directrice [van het CLT – red.] daar ook aanwezig, dus ze vroeg me of ik die wilde ontmoeten. Ik heb dan kort met Maryse Boufflette, ze is nog steeds deel van de directie, gesproken, maar ik zei meteen dat ik niet de ambitie had om in het onderwijs te gaan. Ze vroeg mij daarop hoe het komt dat het zo moeilijk is om iemand te vinden [die Hongaars kan onderwijzen – red.]. Natuurlijk omdat je het nergens meer kan studeren, dus dan wordt het moeilijk om iemand te vinden. “Kom dan toch maar eens op gesprek”, zei ze. En zo gezegd, zo gedaan. Voordat ik het wist stond ik voor de klas. Dat was in september 2011. Dus ja, toeval en toevalligheden.

Was u dan de eerste docent aan het CLT in Leuven om Hongaars te onderwijzen?

Wel, ze hadden een bevraging onder cursisten gedaan omdat ze nieuwe talen wilden organiseren. En wat bleek daaruit? Toch wel dat Hongaars met stip op de eerste plaats stond. Wat wel bijzonder is, dus toen kwam er een zoektocht naar een lesgever. Ik was de eerste die ze eigenlijk hebben aangesproken. Er was nog geen vacature uitgeschreven, en die is ook nadien niet uitgeschreven, met het feit dat ik gezegd had dat ik het wilde doen.

Er was dus reeds veel interesse van CLT-cursisten. Wat zijn de vaakst voorkomende redenen voor Nederlandstalige volwassenen om een cursus Hongaars te volgen?

Inderdaad, heel veel interesse. Ik zal mijn eerste les nooit vergeten. Vierendertig cursisten zaten daar. Het lokaal was te klein. (*lacht*) Dat was toch een klein beetje sterven. Er waren mensen bij die al jaren wachtten op een cursus. Maar goed, wat is de belangrijkste motivatie om de cursus te volgen? Er zijn er eigenlijk drie. Per groep varieert dat ook. Het hebben van een Hongaarse partner is een belangrijke reden, vooral dan om te kunnen spreken met de schoonfamilie. Niet noodzakelijk met de partner, vooral met oudere schoonfamilie. De tweede reden is het hebben van een verblijf in Hongarije. Een buitenverblijf, met de bedoeling om daar op vakantie te gaan, of wanneer men met pensioen is om daar effectief te gaan wonen. En de derde reden is het (deels) van Hongaarse origine zijn. Ik heb regelmatig cursisten die van de tweede of derde generatie zijn, die thuis nooit Hongaars gesproken hebben en het toch wel graag willen leren.

En misschien als laatste heb je ook nog een kleine minderheid, ze zijn niet met velen maar wel altijd heel gemotiveerd, en dat zijn de talenverzamelaars. Diegenen die gehoord hebben dat het moeilijk is en daarom heel graag het zouden willen kunnen. In elke klas zit er zo wel eentje.

Wat zijn aanvankelijk de grootste struikelblokken voor beginnende studenten?

Het grootste struikelblok bij het leren van Hongaars is de grammatica. Ik wil wel even zeggen: geen enkele taal is in alles moeilijk. Dat geldt dus ook voor het Hongaars. Er zijn een aantal zaken die echt niet zo moeilijk zijn, ook al heeft het een imago van zo'n verschrikkelijke taal te zijn. Wat bijvoorbeeld voor Nederlandstaligen niet zo moeilijk is, ik zal daarmee beginnen, is de schrijfwijze. De spelling is heel consequent. Een tweede zaak is de uitspraak: eens je die onder de knie hebt, is het ook altijd hetzelfde. Zeker voor Nederlandstaligen. We hebben heel veel klanken in het Nederlands, en de Hongaarse klanken liggen daar dicht tegenaan. De Hongaarse -s-, -ty- en -gy- bijvoorbeeld, dat kunnen Nederlandstaligen allemaal uitspreken. En ten derde, het spreektempo van de Hongaren ligt redelijk laag. Dat lijkt misschien niet zo als je de taal aan het leren bent, maar in vergelijking met pakweg Italiaans, Grieks of Spaans is er echt wel een verschil. Dus dat zijn zaken die niet zo moeilijk zijn.

Wat in het midden ligt tussen moeilijk en niet zo moeilijk, dat is de woordenschat. Maar ja, dat moet je in elke taal studeren. Dat is gewoon zo. De grammatica, echter, is echt helemaal niet makkelijk. Vooral dan het concept. In het Hongaars plakt men alles achteraan erbij, en dat vraagt tijd voor cursisten om daaraan gewoon te worden.

Waar hebt u het meest aan gesleuteld in uw lesmethoden de voorbije jaren?

(denkt even) Tja, ik weet natuurlijk niet wat de ideale methode is. Ik heb er zes jaar naar gezocht en ze niet gevonden. Het enige wat ik kan zeggen is het volgende: ik denk dat je heel veel moet afwisselen. In een les van drieënhalf uur is het heel belangrijk om mensen bij de les te houden. Afwisseling in werkvormen vind ik ontzettend belangrijk, maar wat ik daarnaast ook heel belangrijk vind, dat zijn luisteroefeningen. Want wij leren onze moedertaal door te luisteren, dus waarom veranderen we dat als we een andere taal leren? Dan gaan we plots op een andere manier beginnen leren. Terwijl luistervaardigheid het belangrijkste is als we tot spreken willen komen. Als je niet kan luisteren, kan je ook niet spreken. Dan komt er geen gesprek tot stand. Dus ik denk dat er sowieso luisteroefeningen moeten zijn in elke les, en op basis daarvan kan je komen tot grammaticaonderwijs. Dus ik denk ook wel dat expliciet grammaticaonderwijs, dat is de tweede pijler, dat dat nodig is. Zeker voor een taal die zo grammaticaal gestructureerd is en zo'n andere grammatica heeft dan het Nederlands

Dit brengt ons bij de titel van uw doctoraat. Die luidt als volgt: "Luisteren als leer-kracht. Een quasi-experimenteel onderzoek naar de effectiviteit van het onderwijzen van Hongaarse grammatica aan beginnende volwassen leiders." Geeft de eerste zin van de titel iets weg over de belangrijkste conclusies van het onderzoek?

Eerst en vooral wil ik zeggen dat die "Luisteren als leer-kracht." een dubbele betekenis heeft. Ten eerste als kracht om te leren, en ten tweede ook als leerkracht, docent moet je luisteren naar je studenten, naar de behoeften van je studenten, naar hun problemen of uitdagingen.

Maar wat zijn mijn belangrijkste conclusies? Wat heb ik eigenlijk gedaan? Ik heb twee groepen vergeleken. In die twee groepen heb ik drie grammaticaregels aangebracht. In de ene groep kregen ze ook expliciete grammatica-uitleg, naast luisterinput. In de andere groep kregen ze die uitleg niet. Wat zie ik dan voor de drie regels in de twee groepen? Dat ze allemaal vooruit gegaan zijn, los van het feit dat ze grammatica-uitleg

hebben gehad of niet. Dus het aanbieden van luisterinput, veel input, niet alleen door de luisteroefeningen, maar ook door de lesgever, heeft geleid tot vooruitgang in het leerproces. Zowel op korte termijn, tijdens de eerste test, als op langere termijn. Ik heb hen twee keer getest, onmiddellijk nadat ze de input hadden gekregen, en drie weken later nog eens. De vooruitgang tussen het eerste en het derde meetmoment, die blijft. Dat is de allerbelangrijkste conclusie. Los van de grammaticale regel. Er waren er drie: eentje was iets eenvoudiger, de andere twee waren complexer. Maar dus, voor alledrie was dat van toepassing. Iets wat ik toch wel bijzonder vond.

Valt dit ook door te trekken naar vreemdetalenonderwijs in het algemeen?

Ja, ik ben ervan overtuigd dat luisterinput zeer belangrijk is. We spreken hier dan wel niet over vijf voorbeeldjes geven. Minstens honderd keer blootgesteld worden aan het item, is wel een minimum. Veel blootstelling, veel exposure, dat zorgt ervoor dat mensen beginnen nadenken over het waarom van de grammatica, en ik denk dat dat voor alle vreemde talen geldt.

Mag ik de grootste conclusie dan als volgt stellen: hoeveel groter de blootstelling [aan luisterinput], zoveel beter en grondiger men de grammatica onder de knie krijgt?

Ja, dat is de eerste grote conclusie. De tweede is, dat we wel gezien hebben dat in de groepen die grammatica-uitleg hebben gekregen, ze daarin sneller tot betere resultaten komen. Op korte termijn helpt grammatica-uitleg zeker. Ook mijn publiek in acht nemende, de cursisten die bij mij zitten, dat zijn mensen die vaak al één of meerdere vreemde talen kunnen. Ze zijn het gewoon om talen te leren en verwachten dan ook die grammaticale uitleg.

U hebt het dus niet kunnen testen op een groep die nog maar zijn eerste vreemde taal leert?

Nee, het is een heel specifieke doelgroep natuurlijk. Mijn cursisten zijn volwassenen die Hongaars leren na hun dagelijkse activiteiten. Je ziet ook dat ze daar niet fulltime mee bezig zijn. Ik heb het dus niet kunnen testen bij tieners of mensen die nog nooit een andere taal hebben geleerd. Er zijn nog zoveel mogelijkheden daarnaast.

Hoe heeft u de dubbelrol als enerzijds leraar en anderzijds onderzoeker ervaren? En waar ligt er nog ruimte voor verder, aansluitend onderzoek?

(lacht) Dat is een vraag die ik ook bij mijn verdediging heb gekregen. Het conflict tussen leraar en onderzoeker was altijd van toepassing. Ik vind een goede band met mijn cursisten heel belangrijk. Ik wil dat ze zich comfortabel voelen in de les. En natuurlijk, door eerst een test te geven voordat de regel aan bod gekomen was, dat vonden de meeste cursisten echt niet fijn. Het is gewoon ook niet leuk om getest te worden over iets dat je nog niet kent. Daarnaast ook het feit dat je in bepaalde groepen geen uitleg mocht geven, terwijl ze daar wel naar vroegen, dat gaf ook wel wrevel. Dus ik had twee jaar aan een stuk dit conflict tussen leraar zijn en onderzoeker zijn. Als leraar sta je voor de klas, als onderzoeker hou je je normaal gezien op de achtergrond en observeer je. Dat was dus niet zo evident.

Anderzijds, ik heb zo'n lieve en brave cursisten die alles willen doen voor mij. (lacht) Dus op een bepaald moment hebben ze zich er gewoon over gezet. Al mijn cursisten hebben ook deelgenomen. Ik heb tachtig deelnemers gehad in die twee jaar, verdeeld over twee scholen en over vier klassen. Wat wel bijzonder is. Er was niemand die er echt een probleem van maakte, ze deden het wel wat voor mij.

Maar het is dus geen al te makkelijke rol om jezelf voor een klas te moeten plaatsen en tegelijkertijd af en toe er mentaal buiten te staan?

Daarom heb ik ook al die lessen opgenomen, om mezelf en die lessen achteraf te kunnen bestuderen. Hoe die lessen ook verliepen, het is moeilijk om objectief naar jezelf te kijken. Dat is gewoon een conflict. Als ik het opnieuw zou doen, dan zou ik het met twee personen doen. Sowieso zou iemand anders de observator zijn.

Wat ook wel gebeurd is in het onderzoek, is dat vijf willekeurige studenten zes uur naar mijn lessen hebben gekeken, ze hebben geobserveerd en scores gegeven. We hebben geprobeerd daar rekening mee te houden, maar dat neemt niet weg dat de onderzoeker en de leraar dezelfde persoon waren. Qua objectiviteit is dat niet waterdicht. De vraag is natuurlijk of dat op een andere manier wel zo is.

Daarin ligt dus een aanbeveling in verband met verder onderzoek? U zou de methoden aanpassen?

Verschillende zaken kunnen veranderen in verder onderzoek. Eerst en vooral, zoals gezegd, moeten leraar en onderzoeker twee verschillende personen zijn. Ten tweede moet het misschien niet enkel gebaseerd zijn op luisteroefeningen, maar ook op leesvaardigheid. Uit recente onderzoeken blijkt dat het daarmee niet zo goed gesteld is. Het grote verschil bij lezen is dat men het opnieuw kan doornemen, men kan opnieuw lezen. Bij luisteren is het weg, verdwenen nadat je het gehoord hebt. Dat kan misschien toch ook andere inzichten geven.

Wat ik ook gedaan heb is één makkelijke en twee complexere regels kiezen. Misschien gaf het andere resultaten als het drie makkelijke regels waren geweest. Je kan ook gaan voor een nog langere termijn. Ik zou zo graag die mensen nog een keer testen. Anderzijds zijn er nu misschien ook al zoveel dingen gebeurd waarop je geen invloed meer hebt.

Het belangrijkste is dat ik misschien wel zou gaan voor leesinput. Maar het moet wel bij grammatica blijven, want er is al zoveel onderzoek naar woordenschatsverwerving gedaan.

Vandaar ook de duidelijke keuze voor grammatica?

Ja, maar ook door de specifieke eigenschappen van het Hongaars heb ik gekozen voor grammatica. Omdat dat heel opvallend het moeilijkste is voor iemand die anderstalig is.

Tot slot nog dit: u bent medeorganisator van HungaroMania te Leuven. Een Hongaars cultureel evenement dat in 2023 opnieuw een editie zal krijgen, na enkele jaren stilgelegen te hebben door de coronapandemie. Wat mogen de bezoekers er verwachten?

Dat is een dag in het teken van de Hongaarse taal en cultuur. Initieel zijn we begonnen met het idee dat het hoog tijd werd dat Hongarije eens op een positieve manier in beeld komt. Daarom willen we het niet echt over Hongarije nu hebben, maar over de taal, de cultuur en de geschiedenis. Wat komt er zoal aan bod? Lezingen in drie talen: Hongaars, Nederlands en Esperanto. Esperanto is erbij omdat we samenwerken met een Esperanto-vereniging, en aangezien het een talenfestival is, past dat perfect. We blijven ook bij deze drie talen. We organiseren niets in het Engels of Frans.

Er komen verschillende zaken aan bod over de Hongaarse taal, cultuur en geschiedenis. Er zal iemand spreken over het Verdrag van Trianon en de gevolgen die daar vandaag de dag nog steeds van zijn. Het zal ook gaan

over de relaties tussen België en Hongarije, de geschiedenis daarvan. Ook nog over de Hongaarse sporen in Leuven. Dus het zal echt heel verscheiden zijn. En daarnaast is er nog een wijnproeverij, een bierproeverij, er komt een dansworkshop, ... Dus ja, echt heel verscheiden.

Is Hongarije en de Hongaarse cultuur zichtbaar genoeg in België? Wat zou u het liefst zien veranderen de komende jaren?

Ik zou graag Hongarije af en toe op een positieve manier in de media zien. Het gaat altijd over Orbán en zijn politiek. Ik vind dat Hongarije zoveel meer is dan dat. Het is een mooi land. Het is een aangenaam land om te vertoeven, met zulke fijne, belezen mensen. Het valt mij elke keer op hoe Hongaren hun geschiedenis kennen, hoe fier ze zijn op hun taal, hun geschiedenis, hun land. Het is een land dat enorm veel te bieden heeft. Meer dan alleen Boedapest en *Balaton Sound*. Er is de poesta, maar ook zoveel andere aangename steden. Ik denk aan Szeged, met het Art Nouveaucentrum, en... Ja, dat zou ik echt graag veranderd zien. En ik denk dat dat een beetje de verantwoordelijkheid is van mij en mijn cursisten, mensen die Hongarije een warm hart toedragen. Dus dat het niet altijd over Viktor Orbán moet gaan.

Heb je het beeld nog zien veranderen in de laatste jaren? Was de beeldvorming anders voor en na het aantreden van Viktor Orbán?

Het is gewoon zo dat als ik vandaag de dag aangesproken word over Hongarije, dan gaat het altijd daarover. Nu, dat is natuurlijk niet alleen voor Hongarije zo, dat geldt ook voor Rusland en Turkije, en andere landen die op een negatieve manier in beeld komen. Dus ja, ik heb dat wel zien veranderen. Maar in vergelijking met voordien? Wat wel een voordeel is, dat is dat iedereen hier ondertussen wel weet dat er zoiets bestaat als Hongarije en dat dat in Centraal-Europa, of zoals de meesten hier nog zeggen, in Oost-Europa ligt. Waarmee ik trouwens niet akkoord ga, dat het in Oost-Europa ligt. Maar goed, dat is een andere discussie. Kijk gewoon naar de kaart van Europa. Dat is niet Oost-, maar Midden-Europa. Kijk ook naar de geschiedenis van Oostenrijk-Hongarije. Dat valt niet te vergelijken met de geschiedenis van Rusland of Oekraïne, of andere landen waar de Orthodoxie aanwezig is. Dat is een groot verschil. Maar goed, laat ons dan maar zeggen, negatieve reclame is ook reclame. Maar laat ons hopen op positieve reclame in de nabije toekomst. Dat is ook de bedoeling van HungaroMania.

Gábor Pusztai

‘Of ik vertaler wilde worden, weet ik niet’

Interview met Tibor Bérczes

Meneer Bérczes, u bent één van de bekendste vertalers van Nederlandse literatuur in Hongarije. Kunt u vertellen hoe u vertaler bent geworden?

Of ik vertaler wilde worden, weet ik niet. Het vertalen was voor mij een mogelijkheid om mijn plaats in de wereld te vinden, waar ik me op mijn gemak voel. Ik zou het ook kunnen zeggen dat ik over de cultuur waarin ik geboren ben vragen wilde stellen aan mijzelf en ook aan anderen, en een poging doen op deze vragen antwoorden te vinden. Ik hou me bezig met de Nederlandse cultuur zodat ik door de verschillen een betere kijk heb op mijn eigen Hongaarse cultuur. Zodat ik zie dat de cultuur die ik kant en klaar heb meegekregen, altijd een alternatief heeft. Een volgende vraag is natuurlijk of deze alternatief beter of erger is. In deze zin kan het vertalen – tenminste naar mijn mening – een deel van dit proces zijn. Ik probeer namelijk teksten te vinden en te vertalen die de mogelijke alternatieven voor de Hongaarse lezer duidelijk maken.

Ik ben in Eger geboren in 1956. Mijn vader was leraar wiskunde en natuurkunde op een middelbare school. Mijn moeder kwam uit een klein dorpje in Oost-Hongarije en deed administratief werk. Als kind had ik geen bijzonder talent, dat dacht ik toen in ieder geval. Nu ben ik ook niet van mening dat ik speciaal voor iets geboren ben of zo. Maar ik geloof wel dat er zeer vele soorten talenten zijn. En in plaats van naar deze talenten op zoek te gaan, gaat het Hongaarse schoolsysteem deze keuze beperken en

op basis van een zeer kort lijstje bepalen of je talent hebt of niet. Voor mij zou het een nachtmerrie zijn als ik weer naar school zou moeten, maar tegelijkertijd vind ik lesgeven wel erg leuk. Het is slechts een schijnbare tegenspraak. Ik haat namelijk alleen maar die soort scholen die ik zelf bezocht heb, die trouwens in de laatste jaren weer terug beginnen te komen. In mij ogen maakt een ideale school duidelijk dat het oplossen van een probleem nieuwe problemen creëert. Dat ligt die mensen natuurlijk dwars, die naar 'definitieve oplossingen' verlangen. Ik ging naar een gewone middelbare school, waar ik in 1974 eindexamen deed. Mijn ouders stimuleerden mij en mijn oudere broer dat we moesten gaan studeren. We hadden geen idee wat wij wilden, dus gingen wij letteren studeren, omdat het iets over de wereld wat dieper vertelt, en wij geen definitieve keuze (en beroep als jurist, econoom, ingenieur enz.) wilden maken. Mijn broer ging naar de universiteit in Debrecen waar hij Engels en Duits studeerde. Ik volgde zijn voorbeeld in Boedapest. De studie Engels en Duits was dus in ons geval niets anders dan een verschuiven van de vraag: 'Wat moet ik met mijn leven beginnen?' Onze houding was: 'Voorlopig moeten wij talen studeren en later zal het wel blijken wat wij willen zeggen in deze talen.' En dat werkte inderdaad op deze manier. Alleen het duurde wat langer dan gewoonlijk. De studie aan de universiteit was er uitstekend geschikt voor om er achter te komen wat je eigenlijk wilde in het leven. De universiteit had een enorm aanbod aan allerlei vakken. Je kon daar van alles doen. Colleges volgen bij grote namen, bekende professoren. Bijvoorbeeld de colleges van de literatuurhistoricus, dichter en literaire vertaler István Geher¹¹ maakten veel indruk op mij. Je had ook een enorm aanbod van keuzevakken. Die vond ik eigenlijk nog leuker dan de reguliere colleges van mijn eigen studies. Aan de ELTE-universiteit was toen het aanbod van uitstekende colleges die ik mocht bezoeken zeer bijzonder. Hier enkele namen van docenten die toen college hebben gegeven: Éva Ancsel,² Gábor Bódy,³ Ferenc Altrichter,⁴ Zsigmond Ritoók,⁵ Zsuzsa Széll⁶ en nog vele anderen. Je werd door die colleges mentaal geprikkeld, gestimuleerd, gemotiveerd. Die waren zeer spannend en interessant. Ik studeerde in 1980 af en wilde in Boedapest blijven. Het sprak vanzelf dat ik niet terug wilde naar Eger. Ik kreeg een hekel aan kleine steden en ook aan Eger. Ik verdraag (sociale) controle niet. Ik had geen financiële reserves, dus ik ging werken als taaldocent bij een architectenbureau en dat liep financieel goed in de jaren '80. Het bedrijf had veel contacten in het buitenland en wilde nog meer uitbreiden, dus taalkennis was bij hen belangrijk. Ik had een oudere collega

daar, een andere taaldocent. Hij had een principe, dat naadloos paste in de 'werkcultuur' van communistische Kádár-tijd: je moest zo min mogelijk werken op je officiële werkplek, maar alles geven in je privé baantjes. Als taaldocent kregen wij al die vakanties die je op een school ook had, dus in de zomer kregen we twee maanden vakantie, maar we hadden ook een herfstvakantie, een kerstvakantie en ook een paasvakantie. In onze vrije tijd gaven we een heleboel privélessen. Ook een enorm voordeel van dat bedrijf was dat wij via hen een leuke zolderwoning hebben kunnen bouwen in de binnenstad. Dat was in 1984.

En hoe kwam het Nederlands naast het Duits en het Engels?

Het was geen bewuste keuze. Ik zat in het tweede jaar aan de universiteit en ik had er een oude vriend nog uit het gymnasium. Zijn idée-fixe was dat je een kleine taal moest leren omdat die door weinig mensen wordt gesproken, en zo nog "praktisch" kan zijn. Hij begon Noors te studeren. Voor mij kwam er toen de mogelijkheid aan de universiteit Nederlands te gaan studeren. Het was een keuzevak, geen echte studie. Een stokoude dame heeft de cursus aangeboden. Ik weet niet meer hoe zij heette, maar zij was één van de mensen van de kindertreinen en zij had enige tijd in Nederland doorgebracht, waar ze natuurlijk Nederlands leerde. Ik ging toen samen met Judit Gera naar de cursus en begon dus met Nederlands. We zaten er maar met enkele studenten. Als je naar een Nederlandse tekst keek, had je als student germanistiek het idee dat je hier geen enorme inspanningen hoefde te doen om de tekst te begrijpen. Dat was natuurlijk een wezenlijke motivatie. Na een half jaar werd het college van de oude dame overgenomen door Erzsébet Mollay. Toen ik afstudeerde was er al een officiële studie neerlandistiek, maar ik heb die studie niet gevolgd. Het kwam eigenlijk helemaal niet bij mij op om die studie nog extra te doen. Waarvoor het Nederlands goed zou zijn, kwam ik pas in de jaren negentig achter, toen ik het Cultureel woordenboek Hongaars en later het Cultureel woordenboek Engels van István Bart in handen kreeg. Deze boeken maakten mij bewust, hoe kunstmatig – het kan haast niet anders – een traditioneel woordenboek is, dat woorden in je moedertaal bij woorden in een vreemde taal voegt. Het is eigenlijk absurd dat volgens het woordenboek het equivalent van het Hongaarse woord 'kocsma' in het Nederlands 'kroeg' of 'café' is. Je moet maar eens zo'n tent binnenlopen en het wordt meteen duidelijk dat deze niet dezelfde zijn. En hoe kun je dan woorden vertalen als 'házmester',

‘maszek’, ‘disszidál’, ‘Fradi’ enzovoort? Dat kan helemaal niet. Maar daar begint het wat voor mij echt interessant is: het verschil tussen de twee culturen, dat met de woorden die dezelfde betekenis schijnen te hebben toch iets heel anders wordt bedoeld. En de emotionele reactie van de taalgebruiker bij deze woorden is ook zeer verschillend. Ook bij woorden die schijnbaar dezelfde form hebben zoals ‘református’ of ‘kompromisszum’ heb je een probleem met het vertalen. Het verschil tussen een Nederlandse en een Hongaarse calvinist is immers enorm. Niet omdat de ene beter zou zijn dan de andere, maar ondanks hun soortgelijke wereldbeschouwing zien en interpreteren ze de wereld anders. Of neem het woord compromis. Voor een Nederlander heeft het woord een positieve lading, voor hem is dit de prijs en de garantie van een vreedzame samenleving. Voor een Hongaar is dat negatief omdat het een verlies betekent. Je moet alweer afzien van een deel wat je echt wilde en daardoor is dit een bron van frustratie. Wat een wereld van verschil! En deze verschillen zijn het die mij echt boeien.

Hoe begon het met het vertalen?

Toen ik als taaldocent begon te werken, had ik het gevoel dat de alledaagse sleur, de dagelijkse taallessen gewoon te veel werden. Ik dacht, ik word er helemaal gek van. Ik wilde naast mijn gewone werk ook iets anders, iets creatiefs doen. Ik ging soms naar Uitgeverij Európa en sprak daar met Levente Osztovits.⁷ Ik vertelde aan hem dat ik iets uit het Nederlands wilde vertalen. Een kleine taal heeft het voordeel dat die door weinig mensen werd gesproken, maar een nadeel was toen dat er uit die taal maar nauwelijks boeken vertaald werden. De reeks *Modern Könyvtár* (Moderne Bibliotheek) van Uitgeverij Európa was enorm populair in die tijd.⁸ Die hebben ook westerse literatuur uitgegeven. Ik kende maar twee vertalers van naam die uit het Nederlands in het Hongaars literatuur hebben vertaald. Erika Dedinszky⁹ en Béla Szondi.¹⁰ Dedinszky was de grote naam. Toen hadden literaire vertalers nog aanzien, ze hadden prestige. Szondi was toen al een oude man. Toen kreeg ik van Osztovits een Nederlands boek om een bespreking over te schrijven en een ander boek om te vertalen. Dit laatste was de *Laatste zomernacht* van Maarten 't Hart, een bundel verhalen. Szondi vertaalde de eerste tekst, ik nam de andere vijf verhalen voor mijn rekening. Het eigenaardige was dat ik Szondi ook toen niet heb ontmoet. Iedereen werkte voor zichzelf. Het

boek werd in de reeks *Modern Könyvtár* van Uitgeverij Európa gepubliceerd, als nummer 541 van de reeks, in 1986.

Was er in de jaren '80 sprake van een soort zelfcensuur in de boekenwereld?

Natuurlijk was daar sprake van. Maar ik kan daar niet zo veel over vertellen omdat ik in die tijd geen dergelijke situaties van betekenis heb meegemaakt. Ik heb dit soort conflicten niet gehad toen, tenminste niet in de boekenwereld. Ik kan wel een voorbeeld geven: het tijdschrift *Mozgó Világ*¹¹ heb ik slechts zo lang gelezen tot Julianna P. Szűcs hoofdredacteur werd met een heel nieuwe redactie. Zij vertegenwoordigde misschien de realiteit, maar voor mij was de vorige hoofdredacteur József Reményi (1949–2023) de absolute top. En het is wel typisch dat de supergetalenteerde en eerlijke József ook na de omwenteling niet de waardering kreeg die hij had verdiend. Je wist natuurlijk donders goed waar je grenzen lagen. Er was wel een uitweg: de ironie. Zelfs in je taallessen kon je op een indirecte manier duidelijk maken wat je van de dictatuur vond. Het was namelijk ook in de jaren tachtig wel degelijk een dictatuur.

In de jaren '80 was het systeem van de dictatuur zeer ambivalent. Je was er niet zeker van wat wel en wat niet door de beugel kon. Er waren bijvoorbeeld boeken die populair werden omdat ze door de censuur waren verboden. Zo'n verboden boek was bij voorbeeld het boek van Gyula Illyés¹² over Transsylvanië. Of een ander boek over de leider van de communistische staatsgreep in 1919, Béla Kun.¹³ Het was moeilijk te volgen waarom het ene boek verboden werd en waarom het andere gepubliceerd mocht worden. En dat zag je ook bij de films. Een film over de revolutie in 1956 (toen contrarevolutie genoemd) *Megáll az idő* (De tijd staat stil) uit 1982 van Péter Gothár mocht vertoond worden, maar een andere film over de Stalinistische dictatuur van de jaren '50, *A tanú* (De getuige) uit 1969 van Péter Bacsó werd tien jaar lang verboden.

U hebt een aantal Nederlandse boeken van de uitgever gekregen om er een beoordeling over te schrijven. Waren er boeken bij die nooit in druk waren verschenen?

Volgens mij is daar geen één van gepubliceerd. Er werden toen sowieso weinig boeken uit het Nederlands vertaald. Ik heb bij voorbeeld ooit een bespreking geschreven over het boek *Ik Jan Cremer* in het Hongaarse

literaire blad *Kritika*. Cremer was toen in Nederland zeer populair. Met zijn boeken heeft hij talrijke maatschappelijke en literaire taboes omvergeworpen. Bovendien had hij ook een Hongaarse link, zijn moeder was Hongaarse. Op die manier had hij nog op enige aandacht in Hongarije kunnen rekenen, maar het mocht niet baten. Cremer werd toen en volgens mij tot nu toe helemaal niet in het Hongaars vertaald. Ik persoonlijk vind dat niet erg. Volgens mij stelde Cremer als schrijver niet veel voor.

Wat heeft u nog, behalve 't Hart, vóór 1989 uit het Nederlands vertaald?

Ik was begonnen *De avonden* van Gerard Reve te vertalen. Ik deed het alleen voor mijn plezier, niet in opdracht van een uitgever of zo. Ik vond het een uitdaging om iets anders te doen dan lesgeven op mijn werk. Dat ik dit boek heb gekozen, was niet toevallig. De kijk op de wereld van Reve vond ik zeer sympathiek. Op een vereenvoudigde manier zou je het kunnen beschrijven als volgt: de mens is eigenlijk een slecht schepsel, maar zijn slechtheid die hij altijd probeert uit te leven, veroorzaakt bij hem geen vreugde, sterker nog, hij lijdt er eigenlijk onder. Ik was in een valse wereld van 'de goede mens' opgegroeid, waar de leuzen over de goedheid van de mens klonken, maar de realiteit was heel anders. Het was een schijnheilige wereld. Dat speelde zeker een rol bij de keuze voor Reves boek. Ik vond de kijk op de mens van Reve fascinerend. Er is niets edels of aantrekkelijks aan, maar het was dicht bij de realiteit toen en ook nu. Ik had dus dit soort gevoelens bij het boek van Reve en heb zijn roman als een soort 'vertaal oefening' beschouwd. Ik had toen geen echt overzicht van de literaire wereld in Nederland en was blij dat ik überhaupt een boek in het Nederlands kon bemachtigen. Dat heeft mijn mogelijkheden aan literaire keuzes natuurlijk zeer beperkt. Mijn vertaling werd trouwens pas na de omwenteling, in 1997 bij uitgeverij *Jelenkor* gepubliceerd. De andere boeken van Reve vond ik wat minder. De *Vier wintervertellingen* was nog leuk, maar het progressieve proza van de jaren '60 *Nader tot U* en de *Op weg naar het einde* vond ik niet meer interessant. Reve heb ik persoonlijk nooit ontmoet. Ik heb ook geen stappen ondernomen in die richting. Ik was bang voor hem, beter gezegd ik had een enorm ontzag voor hem. Aan de ene kant vind ik dat jammer, aan de andere kant niet. Van een ontmoeting toen was er – vrees ik – geen goed gesprek gekomen omdat ik toen veel te schuchter was. Nu zit het anders. Nu vind ik het wel jammer dat ik hem nooit gesproken heb, maar nu is het al te laat. Het leven van de mens

is te kort en de ouderen kunnen niet zo lang wachten tot de jongeren voor zo'n gesprek rijp worden. Pas aan het einde van je leven word je echt rijp voor een soortgelijk gesprek en vaak is het dan al te laat. Deze problematiek speelde wellicht een rol bij mijn keuze dat ik twee interviewboeken heb geschreven over de dood en de euthanasie.

Het literair vertalen was dus een manier om intellectueel creatief werk te doen om uit de alledaagse sleur te breken?

Ja. En ik deed ook nog iets anders om dezelfde reden. Ik begon een dissertatie te schrijven, puur om iets anders te doen dan taalonderwijs. Ik had eigenlijk geen duidelijke voorstelling wat ik precies wilde doen, maar mijn onderwerp was de Nederlands-Hongaarse kontakten in het interbellum. De kinderactie speelde uiteraard een belangrijke rol in mijn werk. Ik deed personerzoek. Ik ging naar de *Országgyűlési Könyvtár* (Bibliotheek van het Parlement) en bladerde eindeloos in de krant *Az Újság* op zoek naar artikelen over Nederland. Uiteindelijk is het gelukt de dissertatie af te maken en te verdedigen aan de ELTE. Maar ik moet zeggen, dat mijn proefschrift niet veel heeft bijgedragen aan mijn ontwikkeling. Het gaf wel het tevreden gevoel dat ik aan de verwachtingen van thuis, van mijn vader heb kunnen voldoen. Ik wilde natuurlijk dolgraag naar Nederland gaan om het land te zien en wat van de sfeer op te snuiven, maar vanwege de beperkingen van de dictatuur maakte ik geen schijn van kans. Ik heb toen ook een beursaanvraag ingediend, maar het werd snel duidelijk dat ik niet eens in aanmerking kwam voor de beurs omdat de beurs was uitgeschreven door het Ministerie van Cultuur en ik werkte bij een technisch bedrijf, een architectenbureau dat hoorde bij het Ministerie van Industrie. Ik mocht dus de beurs niet ontvangen en bleef gewoon thuis. Ik was dolblij toen de dictatuur in 1989 eindelijk ineens stortte en de omwenteling kwam. Hiermee kwam er een einde aan de rigoureuze beperkingen en opeens waren er heel veel mogelijkheden, ook om te reizen. In de Kádár-dictatuur waren er vele beperkingen en vaak kreeg je een stempel opgedrukt waarvan je niet los kon komen. In de laatste twintig jaar ben ik zeer tevreden met mijn situatie. Ik kan me intellectueel bezighouden met alles wat mij interesseert: met voetbal, met migratie, euthanasie enz. Een andere kwestie is dat de vrijheid, of wat ik als vrijheid beschouw, in Hongarije in steeds mindere mate bestaat. In je persoonlijke milieu kun je nog de illusie hebben dat je

vrij bent, maar als je uit deze kring treedt dan wordt het duidelijk dat het maar een illusie is.

Met Reve heeft u geen persoonlijk contact gehad. Met andere Nederlandse auteurs wel?

Ik heb een boek van de socioloog Herman Vuijsje in het Hongaars vertaald. Volgens mij was dat het beste boek wat ik ooit uit het Nederlands heb vertaald. Vuijsje schrijft veel over die generatie waar hij ook deel van uitmaakt, de ‘zestigers’. Hij laat zien hoe deze generatie een heleboel taboes heeft omvergeworpen en hoe zij nieuwe hebben gecreëerd. In zijn boek, *Correct* (in het Hongaars verschenen onder de titel *Korrekt Hollandia*) beschrijft hij dit proces. Hij geeft een uitstekende visie op het feit dat Nederland decennialang in verband met migratie en integratie niet de realiteit zag, maar een wensdroom. Ik heb Vuijsje ook persoonlijk leren kennen en wij hebben een beetje een meester-leerling verhouding.

Ook met David van Rijbroek had ik en heb ik nog steeds persoonlijk contact. Hij denkt en schrijft veel over de vraag hoe je een democratie uit de grond kunt stampen die niet volgens de maatstaven van een maatschappij van vijftig of honderd jaar geleden wordt gecreëerd en dus de kiezers niet vervreemdt van de politiek, maar juist tot politieke activiteit aanspoort.

Ik hou erg ook van de boeken van Paul Scheffer, in het bijzonder van de boeken die over de Nederlandse politiek, over immigratie en integratie gaan. Wat het laatste betreft is één van de vuistregels van Scheffer, dat het prima is als je altijd trouw blijft aan je principes – dat is de gevoelsmatige ethiek – maar het kan geen kwaad als je ondertussen erover nadenkt of deze houding toch niet meer schade aanricht dan winst brengt, onder meer op ethisch gebied. Dat betekent in de praktijk dat je niet alleen maar met de behoeftes van de migranten rekening moet houden, maar ook met die van de autochtone bevolking. En dat gebeurde op zijn zachtst gezegd niet altijd in Nederland. Het is wel makkelijk en trouwens ook terecht Wilders uit te schelden, maar het zou eventueel nuttig zijn erover na te denken, wat de verantwoordelijkheid van de politieke elite van de afgelopen decennia is in de jongste verkiezingsuitslagen. Hoe is het mogelijk dat een politicus met een dergelijke – zeg maar primitieve – boodschap de verkiezingen in Nederland kan winnen? Met Scheffer liep helaas niet alles zoals ik me had voorgesteld. Ik deed er alles aan dat zijn werk *Het land van aankomst* onder

de Hongaarse titel *Érkezési oldal* kon verschijnen. Maar hij werd boos op mij vanwege de miscommunicatie (beter gezegd non-communicatie) van de uitgever.

Wat bent u nu aan het vertalen?

Er was een lange tijd dat ik als gids heb gewerkt in het toerisme. Niet omdat ik het zo leuk vond, maar omdat dit de enige manier was voor mij zo veel geld te verdienen dat ik mij de luxe kon permitteren dat te doen wat ik wel leuk of belangrijk vond. Dat ging tot aan de pandemie op deze manier. Maar tijdens de covid was de toeristische markt ingestort, en ik neem nu ook vertaalwerk aan wat ik vroeger nooit had gedaan. Dat betekent niet dat de boeken die ik nu aan het vertalen ben geen goede boeken zouden zijn, helemaal niet. Maar het onderwerp van die boeken vind ik gewoon niet boeiend. Onlangs werd ik voor een eigenaardig dilemma geplaatst: de uitgever MCC Press verzocht mij een boek van Luuk van Middelaar¹⁴ te vertalen. De auteur is een uitstekende Nederlandse politicoloog, met wie ik enkele jaren geleden een interview heb gemaakt, maar voor de uitgever met zijn geprivilegieerde positie voel ik geen sympathie. Uiteindelijk heb ik de opdracht aanvaard omdat ik de inhoud van het boek belangrijk vond. Maar als de lezer een reëel beeld wil krijgen van de Hongaarse boekenmarkt, dan moet ik hieraan toevoegen dat ik volgens mij nog nooit een boek vertaald heb waarvan meer dan 1500 exemplaren werden verkocht. In Hongarije is elke uitgeverij al blij als er 1000 exemplaren van een boek kunnen worden verkocht.

Noten

¹ István Geher (1940–2012) was een Hongaarse dichter, literaire vertaler, essayist, docent aan de universiteit ELTE. Hij studeerde aan de ELTE Hongaarse en Engelse taal- en letterkunde. Tussen 1963 en 1965 werkte hij in een middelbare school, vanaf 1965 als redacteur bij Uitgeverij Európa. Tussen 1968 en 1972 werkte hij in het theater van Szolnok als dramaturg. Vanaf 1972 was hij docent en later hoogleraar Engels aan de ELTE. Hij ging in 2006 met pensioen en overleed in Boedapest in 2012.

² Éva Ancsel (1927–1993) Hongaarse filosoof, dichter, essayist, professor aan de ELTE in Boedapest.

³ Gábor Bódy (1946–1985) Hongaarse regisseur en filmmaker.

⁴ Ferenc Altrichter (1941) Hongaarse filosoof, wetenschapper.

- ⁵ Zsigmond Ritook (1929) Hongaarse wetenschapper, hoogleraar klassieke talen (Grieks, Latijn).
- ⁶ Zsuzsa Széll (1925–1997) Hongaarse literatuurhistoricus, filosoof.
- ⁷ Levente Osztovits (1940–2006) uitgever, literaire vertaler, dramaturg en hoogleraar. Hij was vanaf 1965 redacteur van Uitgeverij Európa, vanaf 1973 was hij hoofd van de afdeling Engelse literatuur. Vanaf 1988 tot aan zijn dood was hij directeur van de uitgeverij.
- ⁸ In de reeks “Moderne Bibliotheek” werden tussen 1957 en 1989 meer dan 580 boeken uitgegeven. Hieronder natuurlijk ook socialistische (Russische, Poolse, Roemeense, Tsjechische, Bulgaarse, enz.) literatuur, maar ook westerse auteurs zoals bij voorbeeld Barbara Frischmuth, John Osborne, Friedrich Dürrenmatt, Max Frisch, Boris Vian, John Updike, William Faulkner, Jean-Paul Sartre, Dylen Thomas, Heinrich Böll en Truman Capote.
- ⁹ Erika Dedinszky (1942–2022) werd in Boedapest geboren. Zij was veertien jaar oud, toen ze met haar ouders, na de opstand van 1956 Hongarije heeft verlaten. Het gezin vluchtte naar Nederland. In Nijmegen studeerde Dedinszky Frans en Filosofie. Zij was mederedacteur van het avantgardistische tijdschrift *Mandala*, werkte voor het Ministerie van Onderwijs en Cultuur, later voor Film International en Poetry International. Dedinszky schreef poëzie, en vertaalde talrijke Hongaarse auteurs in het Nederlands (bv: János Pilinszky, Sándor Csoóri, Menyhért Lakatos, István Örkény, Erzsébet Galgóczi, Gyula Hernádi) en Nederlandse schrijvers in het Hongaars (Cees Nooteboom, Simon Vestdijk, Belcampo, Jan Wolkers, Bert Schierbeek, Jan Elburg, Gerrit Kouwenaar, Sybren Polet, Lucebert, Remco Campert, Hans Faverey, Hans ten Berge, Harry ter Balkt, Jacques Hamelink). Zij publiceerde een bloemlezing van Hongaarse poëzie in Nederland, met de titel *De toren van het zwijgen* in 1977 en twee bloemlezingen in het Hongaars met Nederlands proza (*Félbemaradt mennydörgés* uit 1976) en poëzie (*Álcázott fény* uit 1981). Voor een korte periode was zij de voorzitter van de *Mikes Kelemen Kör*, de culturele vereniging van Hongaarse intellectuelen in Nederland, maar na conflicten met het bestuur bedankte zij en enkele jaren later zegde zij ook haar lidmaatschap op. Zij was een belangrijke figuur van Hongaarse emigrantenschrijvers in West-Europa. Haar eerste dichtbundel verscheen in druk in 1973 bij Magyar Műhely (Hongaars Atelier) in Parijs. In 1981 ontving ze de Martinus Nijhoffprijs. In 1985 ontving zij twee Hongaarse onderscheidingen: de Pro Cultura Hungarica en de Bárczy Géza Prijs. In dat jaar had zij een zwaar verkeersongeluk in Boedapest. Sindsdien was zij minder actief. Zij overleed in 2022.
- ¹⁰ Béla Szondi (1909–2005) is in Kaposvár geboren. Hij studeerde aan de Universiteit van Boedapest Hongaarse en Duitse taal- en letterkunde. Hij werd leraar in Boedapest, maar was ook actief in een christelijke jeugdvereniging (KIE), werkte ook als redacteur van een christelijk weekblad (*Magyar Ifjúság*) tot 1944. Vanwege antisovjet-uitingen in een krant werd hij in 1946 tot een celstraf veroordeeld en belandde in de gevangenis. Na vijf jaar, in 1951, werd hij vrijgelaten, maar kon geen aanstelling vinden als leraar. Hij werkte jarenlang als fabrieksarbeider, later als administratief medewerker in een bedrijf, nog later kon hij weer als leraar aan de bak. In 1969 ging hij met pensioen en begon hij als vertaler Duits te werken. Szondi was al diep in de zestig toen hij

Nederlands leerde. Hij werd de belangrijkste Hongaarse vertaler van de Vlaamse schrijver Louis Paul Boon (1912–1979). Boon als communist en als harde criticus van het kapitalisme was in de ogen van de Hongaarse instanties een welkome auteur uit het westen. Szondi maakte ook persoonlijk kennis met de Vlaamse auteur en werd later lid van het Louis Paul Boon Genootschap. Naast Boon vertaalde hij Theun de Vries (wie hij ook persoonlijk heeft leren kennen), Simon Vestdijk, Jos Vandeloo, Ivo Michiels, Maarten 't Hart en Carel van Mander in het Hongaars. Dankzij de beurzen van de Rijksuniversiteit Gent en de Nederlandse Literaire Vertalingenfonds kon Szondi al in 1978 en later in 1993 een tijdje in Vlaanderen doorbrengen. Szondi werd met verschillende prijzen gelauwerd: Vertalersprijs van de Hongaarse uitgeverij Európa in 1984, Prijs van de Vlaamse Gemeenschap in 1981, 1983 en 1988, de Vertalersprijs van de Hongaarse uitgeverij Helikon in 1988. In 1990 ontving Szondi voor zijn werk de Martinus Nijhoff-prijs.

- ¹¹ Het tijdschrift *Mozgó Világ* werd in 1971 opgericht als officiële uitgave van de Communistische Jeugdorganisatie (KISZ) van de communistische staatspartij MSZMP (Hongaarse Socialistische Arbeiderspartij). Het literaire, culturele blad ontwikkelde zich langzaam tot een kritisch orgaan van jonge intellectuelen. De communistische machthebbers tolereerden deze kritische stem niet lang. Het resultaat was dat de redactie van het blad (Ferenc Kulin was hoofdredacteur, József Tamás Reményi was tijdelijke hoofdredacteur in 1981 en 1983) in 1983 werd ontslagen en een nieuwe hoofdredacteur Julianna P. Szűcs mocht het met een nieuwe redactie (oude redactieleden weigerden met de nieuwe hoofdredacteur samen te werken) opnieuw proberen. Het tijdschrift bestaat nog steeds.
- ¹² Gyula Illyés (1902–1983) was een Hongaarse schrijver, dichter, literair vertaler. Enkele werken van hem werden ook in het Nederlands gepubliceerd.
- ¹³ Béla Kun (1886–1938) was een Hongaarse journalist, communistische politicus. In 1919 was hij de leider van de communistische staatsgreep, de zogenaamde Radenrepubliek. Na zijn emigratie naar de Sovjetunie werd hij in 1938 slachtoffer van de Stalinistische terreur.
- ¹⁴ Luuk Johannes van Middelaar (1973) is een Nederlandse historicus en politiek filosoof, hoogleraar aan de Universiteit Leiden en columnist van NRC Handelsblad.

Gábor Pusztai

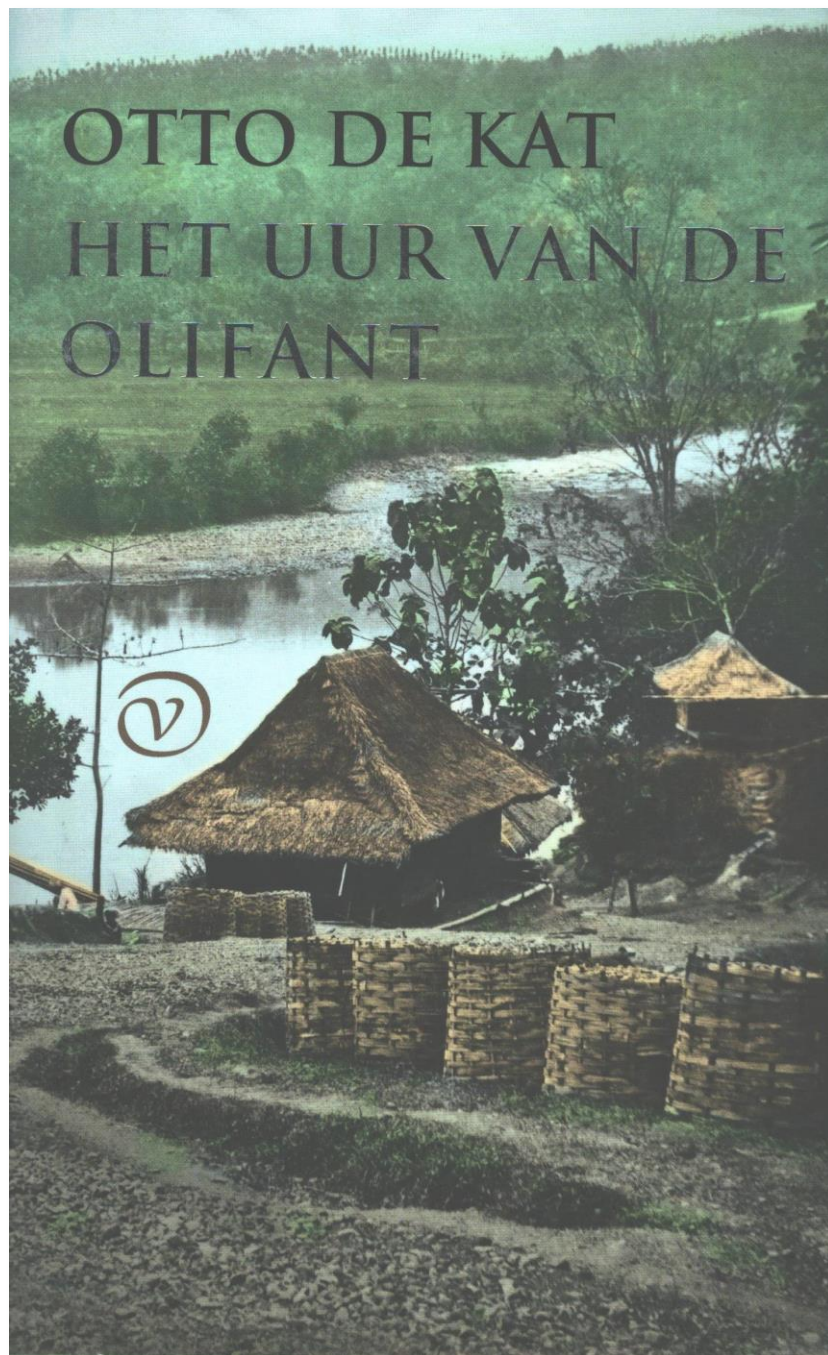
Onvervulde verwachtingen

Otto de Kat: *Het uur van de olifant*. Amsterdam: Van Oorschot, 2022.

De auteur Otto de Kat (1946) (pseudoniem van Jan Geurt Gaarlandt) is geen onbekende naam in de literaire wereld. Na zijn studie theologie in Leiden begon hij als criticus bij *De Volkskrant* en *Vrij Nederland*. Hij maakte ook literaire radiodocumentaires. Hij is niet alleen schrijver van talrijke romans (*Man in de verte*, *De inscheper*, *Julia*, *Bericht uit Berlijn*, *De langste nacht*, *De eeuw van Dudok*, *Freetown*), maar sinds 1977 ook uitgever. In dat jaar richtte hij de Uitgeverij De Haan, in 1986 de Uitgeverij Balans. In 2005 won hij de Halewijn Literatuurprijs met *De inscheper*. Zijn werk werd vertaald in het Engels, Frans, Duits, Italiaans en Zweeds.

Het uur van de olifant gaat over herinneringen en trauma's van twee ex-KNIL officieren, Maxim en W. A. verbonden aan de Atjehoorlog. Het is 1909 en Maxim heeft vreselijke nachtmerries over de oorlog terwijl zijn echtgenote Roy ziet hoe haar man dieper en dieper in de twijfels en trauma's wegzinkt. Hij moet iets vreselijks aangericht hebben wat hij zich niet kan herinneren. De twee mannen proberen een uitweg te vinden uit het verleden en Roy probeert hierbij beiden te helpen. W. A. schrijft onder het pseudoniem Wekker een reeks artikelen, waarin de misstanden en de Nederlandse oorlogsmisdaden tijdens de Atjehoorlog aan de kaak worden gesteld.

Het nieuwe boek van Otto de Kat is een roman van de onvervulde verwachtingen. De opgeschroefde spanning zonder ontlading is een rode draad die door de roman slingert.

Hieronder zal ik enkele voorbeelden noemen. De titel, *Het uur van de olifant* wordt op pagina 19 verklaard: ‘Zijn enige hoop was dat ze niet precies hun positie kenden en wachtten op de morgen, op “het uur dat de olifant ontwaakt.”’ Het is dus de zonsopgang, het begin van de dag, wanneer het na het donker licht wordt. Op dat moment, in het tweede hoofdstuk van het boek, zit Maxim met ongeveer honderd soldaten en dragers, op de terugweg van een patrouille in de Gajo-landen in Atjeh in de val. Na een ‘vrolijke expeditie’ waar ze ‘links en rechts klappen uitgedeeld’ hebben en ‘nooit te beroerd [waren] om een paar van de kleine dictatortjes die hun dorpen terroriseerden het bos in te jagen’ (p. 17) worden ze nu door een overmacht van de vijand achtervolgd, telkens weer aangevallen uit een hinderlaag en ze rennen voor hun leven richting het garnizoen van Djeuram. Het is nacht, de manschappen liggen uitgeput op de grond, iedereen is aan het einde van zijn krachten. Nog één dag lopen naar Djeuram. Als de vijand nu aanvalt, dan worden zij in de pan gehakt, en dat weet Maxim precies. Ieder moment kan de aanval beginnen en ze kunnen veel te weinig weerstand bieden. De zonsopgang nadert en het bevel om te vertrekken wordt gegeven. En opeens zien ze vuren rondom hen in de vallei opblaaien, een ketting van vuren. De vijand heeft hen omringd, toch vertrekken ze, ‘het gevecht tegemoet, hun zekere ondergang.’ (p. 22) Maar de verwachte aanval blijft uit. Geen vijand vertoont zich. De Atjehers trekken zich terug, de strijd blijft uit. De cavalerie van het KNIL komt uiteindelijk om de uitgeputte manschappen te redden.

Een andere onvervulde verwachting is de reeks artikelen van W. A. alias Wekker over de Nederlandse oorlogsmisdaden in Atjeh. Zeventien artikelen werden in de krant gepubliceerd. Iedereen verwacht een schandaal en dat er iets fundamenteels zou gaan veranderen. Maar het tegendeel is waar: er verandert niets. ‘Dat klinkt misschien wat wonderlijk, maar eerlijk gezegd hebben mijn teksten dan wel even voor opschudding gezorgd, maar ze hebben geen effect gehad.’ (p. 127) Alles werd gewoon in de doofpot gestopt en de oorlog in Atjeh ging onverminderd door.

Ook de liefde tussen W. A. en Roy ziet de lezer pagina’s lang ontkiemen, maar uiteindelijk gebeurt er niets tussen de twee. Ze blijven tot de teleurstelling van menig een van de lezers gewoon vrienden. Weer een onvervulde verwachting.

De beschuldigingen van Henri van Kol in de Tweede Kamer tegen Van Daalen op pagina 99 maken duidelijk wat sommige Kamerleden van deze KNIL-officier dachten. Van Daalen werd ‘de Alfa van Atjeh’, ‘Djengis Khan’ en een ‘bloedhond’ genoemd. Zijn daden werden bestempeld als

‘volksuitroeiing onder de Nederlandse driekleur.’ Al die opmerkingen waren, de historische feiten kennende, helemaal terecht. Maar alles bleef zonder gevolgen. Van Daalen bleef op zijn post en de volkerenmoord ging gewoon door.

De reeks van onvervulde verwachtingen zou nog voortgezet kunnen worden, maar tenslotte nog eentje. En dat is wel de persoonlijke, onvervulde verwachting van de lezer. Het boek van Otto de Kat is een boek van zijn tijd. Hij behandelt thema’s die tegenwoordig actueel zijn: een confrontatie met de schaduwkanten van het koloniale verleden en het centraal zetten van de rol van de vrouw (Tjoet Nja Dinh, Roy) erin. Het is ongetwijfeld de verdienste van het boek dat deze onderwerpen ter sprake worden gebracht, dat de lezer met het donkere koloniale verleden van Nederland wordt geconfronteerd. Maar de verwachting dat dit literair op een redelijke manier wordt verwoord, komt helaas niet uit. Het boek is een berekenend geconstrueerd geheel. De emoties die hier beschreven worden zijn gekunsteld, gemaakt, geforceerd, onecht. Het dieptepunt van de roman is hoofdstuk acht, waarin stijl en dialogen erger zijn dan in een B-categorie streekroman. Bovendien is dat hoofdstuk een voorbeeld van een hermanesiaanse mus die geheel onnodig van het dak valt. De verwachting dat de roman van De Kat een monument tegen het verdringen en vergeten zou zijn van de Atjehoorlog kan vanwege de literaire gebreken helaas niet waargemaakt worden. Als *Het uur van de olifant* het licht na het donker moet betekenen, zoals in de roman wordt verklaard, dan is dat licht heel duidelijk slechts zwak kunstlicht.

Gábor Pusztai

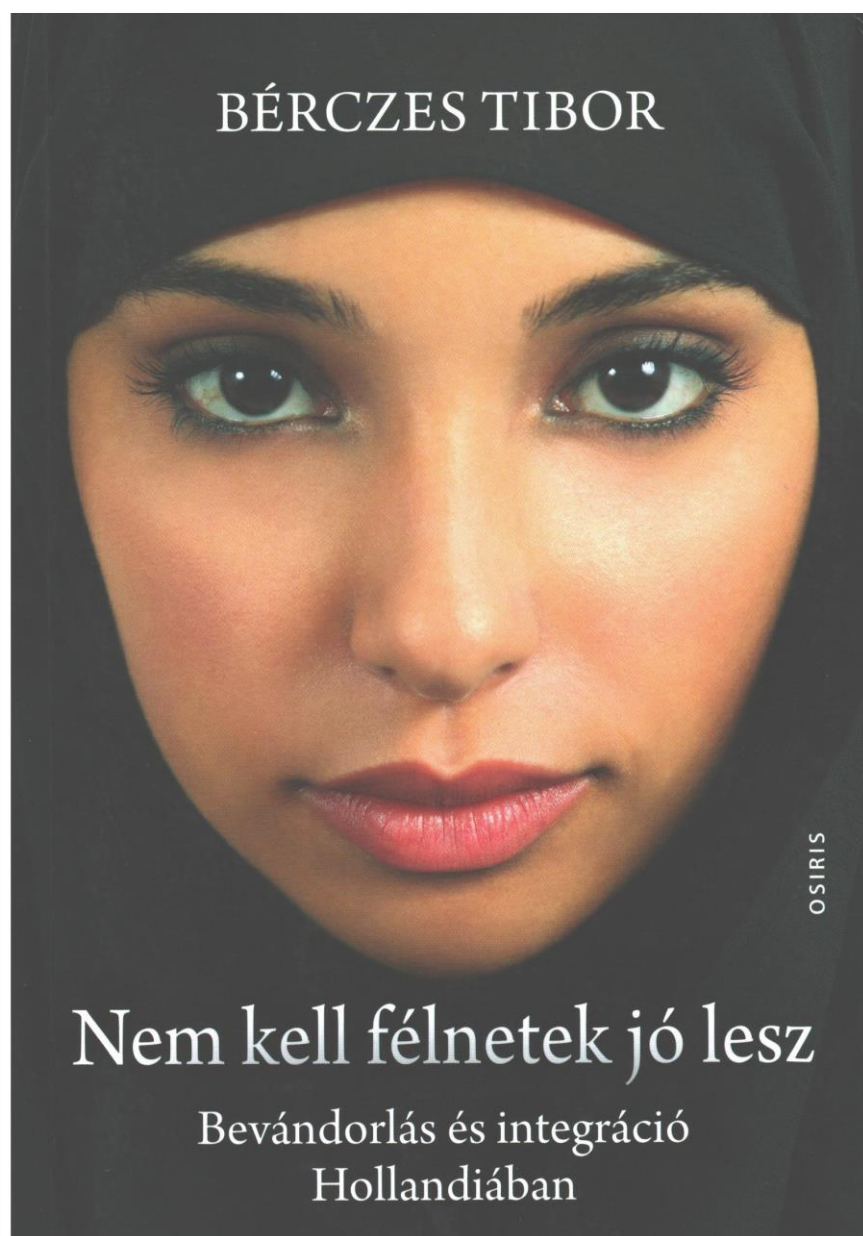
Je hoeft niet bang te zijn

Tibor Bérczes: *Nem kell félnetek jó lesz. Bevándorlás és integráció Hollandiában.* Budapest: Osiris, 2021.

De auteur Tibor Bérczes (1956) is geen onbekende figuur in de Hongaarse neerlandistiek. Hij doceert aan de Károli Gáspár Gereformeerde Universiteit in Boedapest, maar is vooral bekend als (literaire) vertaler. Hij vertaalde in het Hongaars verhalen van Maarten 't Hart (in 1986), *De Avonden* van Gerard Reve (in 1998), *Correct* van Herman Vuijsje (in 2008), *De plaag* van David van Reybrouck (in 2010), *Darwin in de supermarkt* van Mark Nelissen (in 2012), *Stedenbouw en burgerlijke vrijheid* van Michiel Wagenaar (in 2012), *In het begin was er niemand* van Mineke Schipper (in 2012), *Dier, boven dier* van Frank Westerman (in 2014), *Kameraad baron* van Jaap Scholten (in 2014), *Ouder worden zonder het te zijn* van Rudi Westendorp (in 2016), *De levens van Jan Six* van Geert Mak (in 2019), *Vergelding* van Jan Brokken (in 2019) en *Grand Hotel Europa* van Ilja Leonard Pfeijffer (in 2021).

Bérczes is ook als auteur zeer productief. Hij schrijft vooral over onderwerpen die een maatschappelijke actualiteit hebben. Hij schreef over Nederlanders die in Hongarije wonen (*Minden csak az első nap szokatlan*) in 2010, over het Nederlandse voetbal (*A holland foci*) in 2016, over het vraagstuk euthanasie (*Élni és élni hagyni*) in 2016 (*A halál életkérdés*) en in 2020.

In zijn boek uit 2021 schrijft hij over het vraagstuk migratie en integratie in Nederland. De titel *Nem kell félnetek jó lesz* (Je hoeft niet bang te zijn het komt goed / Het is niet nodig je kunt beter bang zijn) is een bekend citaat uit de Hongaarse geschiedenis dat voor tweërlei uitleg vatbaar is.

Tijdens een samenzwering tegen de meest ongeliefde Hongaarse koningin Gertrudis, de eerste echtgenote van koning Andreas II (1205–1235), in 1213, wilden de samenzweerders ook de aartsbisschop van Esztergom, János betrekken bij het complot. János schreef als antwoord een brief zonder interpunctie die de Hongaarse geschiedenis inging als de meest onduidelijke brief ooit. Je kon de tekst namelijk aan de ene kant begrijpen als protest tegen de samenzwering, maar ook als goedkeuring van de aanslag op de koningin, afhankelijk van de komma's, die je zou kunnen zetten in de zin. Maar omdat in de zin van János met opzet geen komma's waren gezet, was het totaal niet helder, wat hij bedoelde. De eerste manier om de zin te interpreteren was: 'Je moet de koningin niet doden, het is beter voor jullie om beducht te zijn, ook al is iedereen ervoor ik ben er tegen.' János keurt dus de aanslag af. De tweede manier van interpretatie was ongeveer als volgt: 'Het zal goed zijn de koningin te doden, je hoeft niet bang te zijn, als iedereen ervoor is, ben ik het ook.' Volgens deze versie keurt János de aanslag goed. Maar omdat de tekst in de brief geen interpunctie had, kon je de tekst op beide manieren interpreteren. Koningin Gertrudis werd uiteindelijk op 28 september 1213 vermoord, de samenzweerders werden ontdekt en door de koning bestraft, behalve aartsbisschop János die zich op de bewuste brief beriep en daarom vrijgesproken werd. Voor de Hongaarse lezer is dus in de titel de twijfel meteen al ingebakken. Het verhaal van de samenzwering werd in het historische drama *Bánk bán* door de 19de-eeuwse Hongaarse schrijver József Katona beschreven. Later werd het drama als opera van Ferenc Erkel enorm populair.

De lezer die het nieuwe boek van Bérczes ter hand neemt, denkt in eerste instantie, op basis van de ondertitel (Immigratie en integratie in Nederland) dat het om een (populair) wetenschappelijke monografie gaat. Pas als je de inhoudsopgave bekijkt wordt het duidelijk dat dit niet het geval is. Het is eigenlijk een interviewbundel die soms wordt onderbroken door korte teksten van de auteur, die bij de interviews passen. Na de inleiding en een tekst met een overzicht van de Nederlandse politieke partijen en hun immigratiepolitiek komen de eerste interviews met Frits Bolkestein en Floris Vermeulen. Hierna volgt een korte tekst (van vijf pagina's) over de segregatie in de Nederlandse steden en weer een reeks interessante interviews met Martin Kuitenbouwer, Gideon Bolt, Jaco Dagevos en Marco Pastors. Hierna volgt een korte uiteenzetting over de Marokkanen in Nederland (weer in vijf pagina's) en dan twee boeiende interviews met Khalid Boudou en Hafida Amajoud. Hierna komt een korte uitleg van Bérczes over de zwarte en witte scholen in Nederland en leuke interviews met Caroline

van Aken, Margalith Kleijwegt en Hans Laan. Na een korte studie (weer van vijf pagina's) over de kwestie criminaliteit en allochtonen, volgt een interview met Hans Werdmölder. De volgende tekst van Bérczes over de 'generatie van de zestigers' en hun kijk op de integratieproblematiek is de kortste tekst van de auteur, het is maar één pagina lang, waarop drie interessante interviews volgen met Geert Mak, Herman Vuijsje en Berbel Ninck Blok.

Uit de interviews worden zowel de positieve als de negatieve kanten van de migratie in Nederland duidelijk, waarbij de lezer zelf maar moet kiezen welke de doorslag geven. De auteur deelt deze tweeslachtigheid van de resultaten van de migratie en dat komt in de titel tot uitdrukking. Hoef je echt niet bang te zijn? Of liever wel? De twijfel blijft.

Al met al is het boek een interessant geheel dat voor de Hongaarse lezer inzicht geeft in de Nederlandse immigratie- en integratiepolitiek, belicht vanuit verschillende perspectieven. Migratie is een zeer actueel onderwerp dat het hele continent, zelfs de hele wereld bezighoudt. Het boek van Bérczes helpt de Hongaarse lezer de Nederlandse migratiegeschiedenis en de Nederlandse integratiepolitiek beter te begrijpen en is daarom zeker het lezen waard.

Réka Bozzay

Herdenking van het 300-jarig jubileum van de Hongaarse kerkdiensten in Utrecht

De Hongaars-Nederlandse theologische betrekkingen zijn eeuwen oud. Na de verspreiding van de reformatische ideeën bekeerden zich mensen massaal tot het nieuwe geloof. Scholen van de katholieke kerk raakten ook vaak onder invloed van de nieuwe ideeën en als gevolg daarvan zijn in Hongarije en Zevenburgen de Calvinistische en Unitarische colleges en Evangelisch-Lutherse lycea ontstaan. Deze scholen waren echter geen universiteiten, protestanten moesten daarom hun land verlaten om wetenschappen op universiteitsniveau te kunnen studeren.

Hongaarse studenten, vooral Calvinisten, gingen naar Nederlandse universiteiten. De meerderheid van de Hongaren studeerde theologie, en aan het begin van de 18de eeuw is er al een behoefte ontstaan om kerkdiensten in hun eigen taal te kunnen bijwonen. Op 30 november 1722 werd door de vroedschap van Utrecht besloten dat op verzoek van de professoren theologie aan Hongaarse en Zevenburgse studenten werd vergund 's zondags om 11 uur 's voormiddags godsdiensttoefeningen te houden in het bovenste auditorium in de Academie.¹ Deze gewoonte werd, met korte onderbrekingen (waarschijnlijk tussen 1770–1778), tot 1794 aangehouden.²

In november 2022 was het 300-jarig jubileum van de Hongaarse kerkdiensten in Utrecht. Ter gelegenheid daarvan werd er een herdenking georganiseerd op 19 november 2022 in de Utrechtse Pieterskerk door de Hongaarse Protestantse Gemeente uit Zwolle, de Stichting Hongaarse

Federatie in Nederland, de Hongaarse Protestantse Gemeente Den Haag, de Nederlandse Mikes Kelemen Vereniging en het Haagse Hongaarse Koor.

In 1936, toen de Universiteit Utrecht 300 jaar oud werd, stuurden de dankbare Hongaarse protestanten een gedenkplaat naar de universiteit die nog steeds in het universiteitsgebouw hangt en symbool staat voor de nauwe banden tussen de twee landen. De festiviteiten op 19 november 2022 begonnen in het Academiegebouw, er werd een krans gelegd bij het standbeeld van de peregrinus die vanuit Debrecen naar Utrecht wandelt.

In de Pieterskerk begroetten János Hermán M., hoofdorganisator van de herdenking, Ákos Urbán, voorzitter van de Hongaarse Federatie, András Kocsis, ambassadeur van Hongarije in Nederland, Balázs Ódor, hoofd van de Afdeling Buitenlandse Zaken van de Synode van de Hongaarse Calvinistische Kerk, en Béla Baráth, de rector magnificus van de Calvinistische Theologische Universiteit van Debrecen, het publiek.

Het evenement was bedoeld als religieuze en wetenschappelijke bijeenkomst. Het jubileum van de 300-jarige Hongaarstalige kerkdiensten werd ook met een Hongaarstalige kerkdienst herdacht. Csongor Attila Kelemen, die als dominee van Hongaarse komaf in Urk en Zwolle dient, en Henk van de Graaf, die als Nederlander ooit aan het Hongaarstalige Protestantse Theologische Instituut in Kolozsvár (Cluj Napoca, tegenwoordig Roemeenië) studeerde, hielden de Opening met Schriftlezing, meditatie en gebed in het Hongaars. Dominee Van de Graaf kreeg ook de Bethlen Gábor-prijs van het Directoraat van het Calvinistische College te Debrecen voor zijn bijdrage tot de Hongaars-Nederlandse kerkelijke betrekkingen en zijn wetenschappelijke werk.

De lezingen werden in twee secties ingedeeld. János Hermán M. sprak over de behoefte van in het buitenland studerende Hongaren aan kerkdiensten in hun moedertaal. Niet alleen in Utrecht, maar ook in Londen en later ook in Franeker werden in de 18de eeuw kerkdiensten in het Hongaars gehouden. Kerkelijke verordeningen en gebeden zijn ook in het Hongaars bewaard gebleven. De volgende spreker, Réka Bozzay, universitair hoofd-docent van de Vakgroep Nederlands aan de Universiteit Debrecen, sprak over de *peregrinatio academica* aan Nederlandse en vooral aan de Utrechtse Universiteit. De Nederlandse instellingen waren aantrekkelijk vanwege de uitstekende opleidingen en de financiële ondersteuning. In de 18de eeuw springt vooral Utrecht eruit wat de financiële hulp voor Hongaren betreft. Het legaat van Anna Everwijn en het Stipendium Bernardinum maakten het voor Hongaren tot de 20ste eeuw mogelijk om aan de Univer-

siteit Utrecht te kunnen studeren. Tamás Juhász, emeritus-hoogleraar van het Protestantse Theologische Instituut te Kolozsvár, sprak over de omgekeerde peregrinatio. Dankzij de medewerking van Hebe Kohlbrugge, kwamen Nederlandse studenten theologie tussen 1968 en 1986 naar Kolozsvár, om daar enkele jaren aan theologie te studeren. De taal van het onderwijs en van de kerkdiensten was uiteraard Hongaars, de theologen moesten dus eerst de taal machtig worden.

In de tweede sectie van de lezingen spraken twee voormalige Nederlandse studenten in uitstekend Hongaars over hun belevenissen in de jaren zeventig aan het Protestantse Theologische Instituut in Kolozsvár. De belangstelling van Henk van de Graaf voor de geschiedenis van de studie van Hongaarse studenten aan Nederlandse universiteiten begon al in zijn studiejaren. Hij vertelde hoe moeilijk het was in die tijd aan primaire bronnen te komen. Later promoveerde hij op een proefschrift over dit onderwerp, dat nog steeds als basiswerk voor de Zevenburgse *peregrinatio academica* in Nederland geldt.

János Hermán M. (links) en Béla Baráth (midden) feliciteren Henk van de Graaf (rechts) met zijn onderscheiding (Foto: Gerrit van Dijk)

Ida Eldering-Jonckers Nieboer, die samen met haar man Klaas Eldering in Kolozsvár studeerde, vertelde over het belang van de activiteit van Hebe Kohlbrugge voor de Nederlandse studenten die in Kolozsvár studeerden. Kohlbrugge vond het al sinds het eind van de Tweede Werldoorlog belangrijk dat de Protestanten met elkaar in dialoog bleven ook binnen Europa dat toen door het ijzeren gordijn in twee delen was verdeeld. Zij was degene die stappen zette om studenten theologie naar de andere kant van het ijzeren gordijn te sturen. Dankzij haar bemiddelingen kwamen Nederlandse studenten terecht aan het Protestantse Theologische Instituut. Samen met István Juhász planden zij de studie en activiteiten van de Nederlandse studenten in Zevenburgen.

Maarten J. Aalders, onderzoeker van de Hongaars-Nederlandse Protestantse theologische betrekkingen in het interbellum, sprak over Jenő Sebestyén en zijn werkzaamheden binnen het Hongaarse Calvinisme. Sebestyén kwam tijdens zijn studiejaren in Nederland in contact met de Gereformeerde Kerk. Na zijn thuiskomst wilde hij de Hongaarse Calvinistische Kerk met het Neocalvinisme bekend maken. Als professor theologie in Boedapest bleef hij goede contacten houden met de Vrije Universiteit en de Theologische Akademie in Kampen waar hij zijn eigen studenten naartoe stuurde.

Lezing van Réka Bozzay (Foto: Gerrit van Dijk)

In het laatste paneel van de herdenking spraken Hongaren (Emőke Van Bolhuis-Szabó, Ágnes Csanády, Klaas Eldering, Balázs Ódor, Orsolya Réthelyi, Dávid Sípos, József Székely, Pál Varga) die kortere of langere tijd in Nederland of elders in Europa leefden over hun ervaringen van het expatleven onder leiding van László Gonda, docent van de Gereformeerde Theologische Universiteit van Debrecen.

Tussen de secties luisterde het publiek naar het Haagse Hongaarse Koor en het studentenkoor van de Gereformeerde Theologische Universiteit van Debrecen. Gedichten werden ook voorgedragen onder andere door Orsolya Réthelyi, hoofd van de vakgroep Nederlands van de ELTE, die het bekende gedicht van Lajos Áprily *Tavasza házsongárdi temetőben* [Lente op het kerkhof Házsongárd] ook in het Nederlands voordroeg.

Het jubileumfeest werd afgesloten met de slotgebedsdienst van rector magnificus Béla Baráth en een gezellige receptie.

Noten

- ¹ Het Utrechts Archief (verder HUA) 702-1 Stad van Utrecht, Minuten van de resoluties van de vroedschap, 123–25, 1723.
- ² Segesváry, *Magyar református ifjak az utrechti egyetemen: 1636–1836*, 66.

Bibliografie

Segesváry, Lajos 1935. *Magyar református ifjak az utrechti egyetemen: 1636–1836 [Hongaarse Calvinistische jongeren aan de Universiteit Utrecht: 1636–1836]*- Debrecen: Városi Nyomda.

Archiefbronnen

Het Utrechts Archief (HUA) 702-1 Stad van Utrecht, Minuten van de resoluties van de vroedschap, 123-25, 1723.

Adrienn Hetei

De vreedzame bevrijding

Michiel de Ruyter-herdenking in Debrecen

Zoals elk jaar, werd ook in februari dit jaar de Nederlandse admiraal Michiel Adriaenszoon de Ruyter in Debrecen herdacht. Hij bevrijdde op 11 februari 1676 in Napels 26 protestantse Hongaarse predikanten van de galeien.¹

Na de pandemie konden dit jaar weer studenten, docenten en belangstellenden de ceremonie bij het galeislavenmonument bijwonen. Béla Baráth, rector van de Gereformeerde Theologische Universiteit Debrecen, en Gábor Pusztai, hoofd van de vakgroep Nederlands aan de Universiteit Debrecen hielden een korte toespraak in de aanwezigheid van de pers en hierna legden ze een krans bij de gedenkzuil.

Béla Baráth benadrukte hoe de zuil sinds zijn oprichting in 1895, aan de Hongaarse protestanten herinnert die voor hun geloof pleitten. Het decennium van de rouw (1671–1681), het hoogtepunt van de contrareformatie in Hongarije, begon 352 jaar geleden. Het was een moeilijke periode voor de Hongaarse protestanten. 350 jaar geleden, in 1673, werden de studenten en docenten van de gereformeerde hogeschool in Eperjes verjaagd, het belang van de gereformeerde hogeschool in Sárospatak nam ook duidelijk af. In deze omstandigheden werd de rol van Debrecen en van de gereformeerde hogeschool aldaar opgewaardeerd. De protestanten in Nederland volgden het lot van de Hongaarse geloofsgenoten met steeds meer zorg en belangstelling. De Nederlanders hielpen de Hongaarse studenten die aan verschillende Nederlandse universiteiten een studie volgden met verschillende beurzen. In Utrecht werd driehonderd jaar geleden de eerste keer een Hongaarstalige dienst gehouden. Deze gebeurtenis werd dit jaar in Utrecht en ook in Zwolle herdacht.

*Studenten en docenten van de Vakgroep Nederlands van de Universiteit Debrecen
na de De Ruyter-herdenking op 13 februari 2023*

Gábor Pusztai benadrukte in zijn toespraak dat de bevrijding van 1676 een vreedzame bevrijding was. Soms wordt admiraal Michiel de Ruyter in Hongarije neergezet als een agressieve militair die met dreigingen en met wapens in de hand de galeislaven bevrijdde, maar niets is minder waar. De Nederlandse admiraal gebruikte zijn diplomatieke vaardigheden en met behulp van geduldige onderhandelingen bereikte hij dat de Spaanse onderkoning van Napels de Hongaarse predikanten vrijliet. Deze vreedzame bevrijding moge een voorbeeld zijn voor iedereen, ook in onze tijd. Na hun vrijlating werden de Hongaren naar Venetië gebracht vanwaar ze naar Zwitserland gingen. Ze konden jarenlang niet terugkeren naar hun vaderland. De laatste overwinning van admiraal De Ruyter was de bevrijding van de galeien. Twee en half maanden later, op 22 april 1676 raakte hij tijdens een zeeslag tegen de Fransen zwaargewond en een week later bezweek de 70-jarige admiraal aan zijn verwondingen. Zijn stoffelijk overschot kreeg een rustplaats in de crypte van de Nieuwe Kerk in Amsterdam.

De bevrijding van galeislaven staat al eeuwenlang symbool voor de betrekkingen tussen de twee landen. Het monument in Debrecen is een herin-

neringsplaats van de Hongaars-Nederlandse betrekkingen waar we elk jaar onze eer kunnen betuigen aan de Nederlandse admiraal. Herinnering is immers niet alleen een terugblik naar het verleden maar ook de versterking van een gezamenlijke identiteit en toekomst.

Noten

- ¹ Zie hierover meer in: Bitskey & Pusztai, *Michiel de Ruyter és Magyarország*; Csorba, 'A gályarab-kultusz töredezett emléke.'; Csorba, 'Die Rezeption des Martyriums der ungarischen calvinistischen Galeerensklaven.'; Csorba, 'A gályarabok emlékérméi.'; Bujtás, 'Lelkészavatás egy holland hadihajó fedélzetén.'; Bujtás, 'Het beeld van Nederland van de tot de galeien veroordeelde Hongaarse predikanten.'; Pusztai, 'Michiel Adriaenszoon de Ruyter a holland nemzeti hős.'; Pusztai, *Michiel de Ruyter*; Pusztai, 'Gedenkzuil voor De Ruyter.'; Pusztai, 'A szabadtó emlékezete.'; Pusztai, 'Michiel de Ruyter in der ungarischen Erinnerung.'; Pusztai, 'Admirális a reformátórok között.'

Bibliografie

- Bitskey, István & Pusztai, Gábor (red). 2008. *Michiel de Ruyter és Magyarország*. [Michiel de Ruyter en Hongarije] Debrecen: Néderlandisztika Tanszék.
- Bujtás, László Zsigmond 2019. 'Lelkészavatás egy holland hadihajó fedélzetén – Gilles Viret, a gályarab prédikátorok "ismeretlen" ismerőse'. [Predikantenwijding aan boord van een Nederlands schip – Gilles Viret, de onbekende vriend van de Hongaarse galeislaven] Berecz, Ágnes (red). *Lelkészek, nemesek, polgárok. Tanulmányok a Ráday Gyűjteményből*. [Predikanten, edellieden, burgers. Studies uit de Ráday-Collectie] Budapest: Ráday Gyűjtemény, 9–32.
- Bujtás, László Zsigmond 2017. 'Het beeld van Nederland van de tot de galeien veroordeelde Hongaarse predikanten'. *Acta Neerlandica*. 14, 89–120.
- Csorba, Dávid 2018. 'A gályarab-kultusz töredezett emléke.' [De gefragmenteerde herinnering van de galeislaven-cultus]. *Historia Ecclesiastica*. 9, 85–94.
- Csorba, Dávid 2017. 'Die Rezeption des Martyriums der ungarischen calvinistischen Galeerensklaven.' Takács, Miklós; Varga, S. Pál & Katschthaler, Karl (red). *Erinnerungsorte im Spannungsfeld unterschiedlicher*

- Gedächtnisse: Galeerensklaverei und 1848.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 91–103.
- Csorba, Dávid 2016. 'A gályarabok emlékérméi.' [Gedenkpenningen van de galeislaven]. *Egyháztörténeti Szemle*. 17.3: 90–95.
- Pusztai, Gábor 2008. 'Michiel Adriaenszoon de Ruyter a holland nemzeti hős.' [Michiel Adriaenszoon de Ruyter de nationale held van Nederland]. Bitskey, István & Pusztai, Gábor (red). *Michiel de Ruyter és Magyarország*. [Michiel de Ruyter en Hongarije] Debrecen: Néderlandisztika Tanszék.
- Pusztai, Gábor 2009. *Michiel de Ruyter*. Budapest: Kontaktus.
- Pusztai, Gábor 2011. 'Gedenkzuil voor De Ruyter.' *Acta Neerlandica*. 8, 175–187.
- Pusztai, Gábor 2017. 'A szabadító emlékezete: Michiel de Ruyter a magyar emlékezetben.' Bárány Attila et al. (red). *Németalföld emlékei Magyarországon – magyar–holland kapcsolatok*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 155–165.
- Pusztai, Gábor 2017. 'Michiel de Ruyter in der ungarischen Erinnerung.' Takács, Miklós; Varga, S. Pál & Katschthaler, Karl (red). *Erinnerungs-orte im Spannungsfeld unterschiedlicher Gedächtnisse: Galeerensklaverei und 1848*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 44–57.
- Pusztai, Gábor 2020. 'Admirális a reformátorok között: A debreceni Ruyter utca névadójáról.' [Admiraal onder de reformatoren: Over de naamgeving van de Ruyterstraat in Debrecen]. *Debreceni Szemle*. 28.2: 137–147.

Márta Kántor-Faragó

Studiedag 2023

Op 6 oktober 2023 vond de Studiedag van Hongaarse Neerlandici plaats. Dit jaar was de Vakgroep Nederlands in Debrecen de gastheer van deze jaarlijks georganiseerde wetenschappelijke bijeenkomst.

De organisatoren kondigden het evenement met de titel “Vertalen” aan en nodigden sprekers uit die dit fascinerende onderwerp vanuit zeer verschillende invalshoeken wilden benaderen.

De studiedag werd officieel geopend door ambassadeur de heer Vergeylen, de heer Koenraad Van de Borne, diplomatieke vertegenwoordiger van Vlaanderen, de heer Péter Csátár, vice-decaan van de Faculteit der Letteren en door de heer Szabolcs Szakács, country manager van het bedrijf Transcosmos.

De heer Vergeylen maakt al geruime tijd deel uit van het Belgische Corps Diplomatique, hij was namelijk eerder werkzaam op onze ambassades in Manilla, Amman, Ankara en Tokio. Hij werkte ook op het Belgische Ministerie van Buitenlandse Zaken in verschillende functies met betrekking tot EU- en multilaterale aangelegenheden. Het mandaat van de heer Vergeylen als ambassadeur vanaf augustus 2023 is uniek gezien het Belgisch-Hongaarse voorzitterschap van de Raad van de Europese Unie in 2024.

De leiding van de Vertegenwoordiging van Vlaanderen in Wenen werd vanaf 2023 overgenomen door Koenraad Van de Borne. Hij studeerde in 1998 af met een *Master of Business Engineering* aan de Katholieke Universiteit Leuven. Daarna maakte hij carrière bij de KBC Groep. In de loop van zijn werkzaamheden bij KBC verbleef hij vele jaren in het buitenland, onder meer in Parijs, Rotterdam, Londen, Dublin en Shanghai.

In hun openingsredes benadrukten zowel de heer Vergeylen als de heer Van de Borne het belang van het Nederlands in Hongarije, niet alleen in de wetenschappelijke, maar ook in de zakelijke wereld. Ook vonden zij zeer belangrijk dat de drie Hongaarse universiteiten (ELTE, KRE en DE) waar op dit moment in Hongarije Nederlands gestudeerd kan worden, niet elkaars concurrenten, maar elkaars echte partners waren in het onderwijs en in het onderzoek.

ambassadeur Jeroen Vergeylen

Péter Csátár is vice-decaan van de Faculteit der Letteren aan de Universiteit Debrecen. Hij is verantwoordelijk voor de strategie en de financiën van de Faculteit. “Nederlands speelt de afgelopen 25 jaar een heel belangrijke rol aan de Faculteit en het is niet meer weg te denken van ons talenaanbod voor studenten” – benadrukte de heer Csátár in zijn toespraak. “Momenteel zijn er vier verschillende opleidingsvormen Nederlands: bachelor, master, minor en lerarenopleiding. En ook onze contacten met de bedrijfswereld waar onze afgestudeerden met een diploma Nederlands meestal terecht komen zijn uitstekend.”

Deze gedachten van meneer Csátár werden meteen bevestigd door Szabolcs Szakács, country manager van het Japanse bedrijf Transcosmos. Transcosmos heeft in april 2016 de in de SSC-branche bezige bedrijfsgroep Merlin-IT die sinds 2010 in de stad Debrecen aanwezig was om strategi-

sche redenen opgekocht. De Vakgroep werkt intensief samen met Transcosmos, onze studenten nemen regelmatig deel op gemeenschappelijke programma's, zoals bedrijfsbezoeken, jobbeurzen en trainings voor mogelijke toekomstige werknemers. Het bedrijf is namelijk voortdurend op zoek naar jonge, meertalige collega's daarom vindt de leiding van de firma uiteraard belangrijk dat zij ook aanwezig zijn op studiedagen als deze. Transcosmos zorgde voor de catering van de studiedag waarvoor we ons ook hier hartelijk willen bedanken.

Szabolcs Szakács, country manager Transcosmos

De eerste spreker van de studiedag was Miklós Fenyves, universitair hoofd-assistent aan de Vakgroep Nederlands aan de Károli Universiteit. Miklós is bezig met moderne Nederlandstalige literatuur (20ste en 21ste eeuw) en is vooral als literair vertaler bekend. Hij vertaalde o.a. Douwe Draaisma (*Az álomszövő*), Abdelkader Benali (*Menyegző a tengernél*), Stefan Hertmans (*Háború és terpentín*) naar het Hongaars, maar ook zijn vertalingen van kinder- en jeugdliteratuur (Diederik Jekel: *Szabotázs a hátizsákban és más mesék fizikából*) zijn belangrijk. In zijn lezing op de studiedag sprak hij echter over zijn allereerste vertaling, over zijn “eerste liefde”, de vertaling van Nescio van twintig jaar geleden. Hij reflecteerde op zijn eigen oplossin-

gen als vertaler en liet het publiek schitterende voorbeelden van “vertaalbaarheid en onvertaalbaarheid” zien.

De titel van de tweede lezing was *Vertalen als vak in de wereld van technologie*. In deze voordracht besprak Réka Eszenyi (ELTE – Vertalersopleiding) de nieuwste uitdaging in de vertaalbranche, namelijk het verschijnen en verbreiden van AI-technologie. Haar lezing baseerde zich op haar in 2023 verschenen boek *Humán fordító és gépi fordítás 8 leckében – Változások a 21. századi nyelvi közvetítő szerepében* en besprak dus de verandering in de rol van “intertalige bemiddelaars” in de 21ste eeuw. Réka heeft twintig jaar ervaring als tolk-vertaler, ze kon dus een mooi overzicht geven van de ontwikkeling van vertaaltechnologie in de afgelopen twee decennia. Centraal stonden in haar lezing de nieuwste ontwikkelingen wat neurale machinevertaling betreft zoals postediting.

In de tweede helft van de ochtendsessie vonden twee lezingen van onze alumni Andrea Prostyák en Péter Urbán plaats.

Andrea volgde een opleiding germanistiek-neerlandistiek tussen 1995 en 2001 aan de Universiteit van Debrecen. Daarna studeerde ze tussen 2002–2004 aan de Technische Universiteit Boedapest (BME)/Marc Bloch Universiteit Straatsburg. Ze werd tolk-vertaler. Sinds 2006 is zij als conferentietolk werkzaam bij het Europees Parlement. Ze werkt met Duits, Engels, Nederlands en Pools. In haar praktijkgeoriënteerde presentatie vertelde ze over haar dagelijks werk voor het Europees Parlement als tolk.

Péter studeerde ook germanistiek-neerlandistiek in Debrecen. Hij behaalde zijn diploma in 2002 en in hetzelfde jaar begon hij nog met een Comenius assistentenbeurs Duits te geven in een middelbare school in Vlaanderen. Na één jaar onderwijservaring kwam hij terug naar Boedapest en werkte bij de multinational GE Lighting en later ook bij UPS in Dublin. Ondertussen was hij al bezig met zijn toelatingsexamen als vertaler voor de Europese Unie. Sinds 2005 is hij vertaler-terminoloog bij het Raad van de EU. Ook hij vond het belangrijk om over de praktische kant van zijn beroep te vertellen en de aanwezige studenten van alle drie universiteiten te motiveren om later als vertaler te werken.

In de namiddag vond eerst een prachtige workshop met Prof. Judit Gera plaats. Judit Gera is professor emerita aan de ELTE. Professor Gera heeft voor het gedicht *Ter wereld* van Joke van Leeuwen als thema gekozen.

Péter Urbán en Andrea Prostyák

Ter wereld

Eens daverend eruit gedaan
het droge in, naar handen,
dat longen mochten openslaan,
dat lucht erin, dat kleren aan,
dat lavend zog gevonden.

Dat aangevangen te bestaan
uit ketens moeders, voorgoed
moeders, wetend van hoe
onbedaarlijk baarlijk zij zijn
losgebonden.
uit: Wuif de mussen uit,

Querido 2006

(<http://www.poezie-leestafel.info/joke-van-leeuwen/17143-ter-wereld>)

Professor Gera heeft met de deelnemers haar eigen “stappenplan” gedeeld dat zij in de loop van de afgelopen decennia voor zich had opgemaakt toen ze poëzie vertaalde.

Na het te vertalen gedicht meerdere keren gelezen te hebben, maakt ze een werkvertaling daarvan waarbij zij aantekeningen maakt van wat ze ziet, voelt of zelfs ruikt bij het interpreteren en vertalen van de tekst. Ze vraagt zich af wat en door wie er verteld wordt en wat de directe aanleiding kon zijn voor het schrijven van het gedicht. In een tweede fase kan de vertaler volgens professor Gera nauwkeuriger kijken naar het metrum, het ritme, de rijmen en de herhaling etc. in de tekst. Hier zoekt ze ook naar sleutelwoorden, is verder bezig met de interpretatie van de titel en bekijkt woordgebruik en zinsbouw van dichterbij. Tot slot vertelde professor Gera ook dat ze in de derde en laatste fase van poëzievertaling haar gedachten over het gedicht en over haar eigen vertaling met anderen deelde en de feedbacks integreerde in haar eindversie.

In de tweede gedeelte van de namiddagsessie konden de deelnemers ook van een tweede workshop genieten. Andrea Prostyák bereidde een interactieve oefening voor de aanwezige studenten voor. Zij bracht concrete voorbeelden uit haar eigen praktijk als tolk in het Europees Parlement mee naar de zaal en enige deelnemers konden zich een beetje uitproberen in het consecutief en simultaan tolken.

Aan het eind van de studiedag vonden twee boek- en een tijdschriftpresentaties plaats. Eerst werd de nieuwste publicatie van Réka Bozzay, universitair hoofddocent aan de Vakgroep Nederlands in Debrecen *Intézménytörténeti kapcsolatok. Debrecen és Hollandia* door professor Béla Szabó voorgesteld. Hij benadrukte de nauwkeurigheid waarmee de monografie geschreven en geredigeerd was.

Daarna besprak literatuurhistoricus professor István Rác de in 2022 verschenen bundel *A holland nyelvű irodalom* (Judit Gera, Gábor Pusztai, Orsolya Réthelyi en Anikó Daróczi, red.). Professor Rác beklemtoonde niet alleen de accuraatheid van het boek, maar sprak ook zijn overtuiging uit dat het werk een lacune zou opvullen in het onderzoek én in het onderwijs.

Orsolya Réthelyi (ELTE) stelde het laatste nummer (oktober 2023) van het Hongaarse literair tijdschrift *Műút – irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat* voor. Dit nummer focuste op de Nederlandse literatuur en werd ook op 1 oktober 2023 op het 28ste Boekenfestival in Boedapest geïntroduceerd. Het genoemde nummer is bijzonder want er zijn erin ook vertalingen van studenten Nederlands van de Universiteit Debrecen verschenen

en één van de meewerkende studenten kon ook een eigen exemplaar van *Műút* op de Studiedag ontvangen.

De Studiedag 2023 was een duidelijk succes. Er was niet alleen ruimte voor wetenschappelijke lezingen, presentaties en workshops, maar ook voor kennismaking, brainstorming en samenwerking.

Orsolya Réthelyi en Veronika Szilágyi (DE)

opening van de studiedag in het DAB-gebouw

Over de auteurs

Réka Bozzay (1977) Réka Bozzay studeerde Nederlands, Duits en Geschiedenis aan de Universiteit van Debrecen in Hongarije. Daar promoveerde ze in 2007 en habileerde in 2021. Zij werkt als hoofddocente aan de Vakgroep Nederlands in Debrecen. Zij houdt zich bezig met de Nederlands-Hongaarse culturele, economische en politieke betrekkingen van de Gouden Eeuw tot de Tweede Wereldoorlog. Samen met Sándor Ladányi publiceerde ze het boek *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918* (Hongaarse studenten aan Nederlandse universiteiten 1595–1918) en zij is ook de auteur van de boeken: *Die Peregrination ungarländischer Studenten an der Universität Leiden 1595–1796* en *Intézménytörténeti kapcsolatok. Debrecen és Hollandia* (Institutioneel-historische betrekkingen. Debrecen en Nederland).
E-mail: bozzay.reka@arts.unideb.hu

Jan Brokken (1949) is schrijver van romans, reisverhalen en literaire non-fictie. Werk van hem werd in twintig talen vertaald, van Duits en Deens tot Chinees en Russisch. Vier van zijn boeken zijn verfilmd. Met *Baltische zielen* schreef hij een baanbrekend en grensverleggend boek, met *De vergelding* kantelde hij het beeld van een dorp tijdens de oorlog. *In het huis van de dichter* en *Mijn kleine waanzin* behoren tot zijn aangrijpendste boeken, met *De tuinen van Buitenzorg* en *De kampschilders* beschreef hij aan de hand van zijn familiegeschiedenis het einde van het koloniale tijdperk. In zijn nieuwste boek, *De ontdekking van Holland*, beschrijft hij een vergeten (kunst)geschiedenis met Volendam als stralend middelpunt. In 2023 is Jan Brokken de Gouden Ganzenveer toegekend voor zijn ‘ontzagwekkend brede oeuvre’.

Szabina Csontos (1998) is in 2022 aan de Universiteit van Debrecen afgestudeerd in de vertaler-tolk MA opleiding (Nederlands-Engels). Zij schreef haar BA-afstudeerscriptie over het zwerfmotief (de vermoemde koning gaat stelen) in twee middeleeuwse verhalen: de voorhoofse ridderroman, *Karel ende Elegast* en het Hongaarse volksprookje, *Mátyás király lopni megy* [Koning Matthias gaat stelen]. Tegenwoordig werkt zij voor het bedrijf MSX International.
Email: csontosszabina18@gmail.com

Borbála Gócze (1994) is in 2020 afgestudeerd aan de Eötvös Loránd Universiteit met een specialisatie in theoretische taalkunde aan de afdeling Engels. Momenteel is ze promovenda Nederlandse taalkunde aan Vakgroep Neerlandistiek van de Eötvös Loránd Universiteit te Boedapest. Haar promotieonderzoek richt zich op de variatie van Nederlandse verkleinwoorden. Haar onderzoeksinteresses liggen op het gebied van morfofonologie, variatielinguïstiek en taalgeschiedenis. Naast haar studie werkt zij als taaldocent.

E-mail: goczborcsa@gmail.com

Joachim Grzega (1971) is universitair hoofddocent taalkunde aan de Universiteit van Eichstätt-Ingolstadt (Duitsland) en hoofd van de projecteenheid InES (Innovatief Europees Taalonderwijs) aan de volksuniversiteit VHS Donauwörth (Duitsland). Hij is geïnteresseerd in: eurolinguïstiek, lexicologie, pragmatiek, taal en cultuur, taalonderwijs. Hij hanteert verschillende synchrone en diachrone benaderingen, vaak contrasterend.

E-mail: Joachim.Grzega@ku.de

Camiel Hamans (1948) studeerde Nederlandse taal- en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij ook promoveerde. Hij doceerde aan de Universiteit van Leiden en de Adam Mickiewicz Universiteit in Poznań. Daarnaast vervulde hij leidinggevende functies in de media en de Europese politiek. Vanaf 2018 is hij geassocieerd secretaris-generaal van CIPL, Comité International Permanent des Linguistes. Hij publiceert op het terrein van de fonologie en morfologie, de geschiedenis van de taalkunde, minderheidstalen, Europese veiligheidspolitiek en opera.

E-mail: hamans@telfort.nl

Adrienn Hetei (1993) studeerde tussen 2011 en 2014 Nederlands en volgde daarna de opleiding MA tolk-vertaler aan de Universiteit Debrecen. Ze bracht tijdens haar studies meerdere semesters door aan de KU Leuven en de Universiteit van Wenen. Sinds 2018 werkt ze als assistente aan de Vakgroep Nederlands van de Universiteit Debrecen en verzorgt daar vooral colleges taalverwerving en literatuur. Zij is momenteel PhD-studente en doet onderzoek naar de actuele benaderingen van literatuurdidactiek in het NVT-onderwijs (Nederlands als Vreemde Taal) in Hongarije.

E-mail: hetei.adrienn@arts.unideb.hu

Márta Kántor-Faragó (1976) is taalkundige (Ph.D.) en psycholoog (MA). Zij doceert sinds 2000 aan de Universiteit Debrecen de vakken taalkunde, taalverwerving, vertalen, juridisch en zakelijk Nederlands. In 2006 promoveerde ze op het proefschrift *Kausalkonjunktionen im Deutschen und im Niederländischen. Kontrastiv-korpuslinguistische Untersuchungen und sprachtypologisch-methodologische Überlegungen zum Problem der rückwärts kausalen Konjunktionen*. Ze doet vooral onderzoek op het gebied van toegepaste taalkunde (didactiek, terminologie, tolken en vertalen).
E-mail: kantor-farago.marta@arts.unideb.hu

Katerina Sevcikova Lepkova (1976) werkt als NT2-docent aan de Technische Universiteit in Eindhoven. Ze is afgestudeerd in pedagogiek en onderwijskunde aan de Masaryk Universiteit te Brno en in Neerlandistiek aan de Palacky Universiteit in Olomouc. Op dit moment is ze promovendus aan de Palacky Universiteit te Olomouc. Haar onderzoek gaat over de invloed van taalfilosofie op didactiek. Ze verdiept zich in de theorie van communicatief handelen van Jürgen Habermas en zoekt naar manieren hoe deze theorie vertaald zou kunnen worden in de NT2-praktijk. In het verleden was ze als AiO verbonden aan de Universiteit van Amsterdam waar ze zich bezighield met een onderzoek naar de discussie over intelligentietests.
Email: katerina_lepkova@yahoo.com

Petra Milošovičová (1976) is sinds 2021 hoofddocente in het Instituut voor Germanistiek, Neerlandistiek en Scandinavistiek aan de Faculteit der Letteren van de Comenius Universiteit in Bratislava. Zij promoveerde in 2007 in taalkunde. Haar habilitatie vond in 2020 plaats. Ze doceert de vakken Intercultureel management, Interculturele competentie, Inleiding in de Neerlandistiek, Geschiedenis en cultuur van Nederland en België en Vertalen uit het Nederlands. Haar onderzoek is gespecialiseerd in intercultureel management. Ze werkt ook aan de Faculteit Management van de Comenius Universiteit in Bratislava, waar ze intercultureel management in het Duits doceert.
E-mail: petra.milosovicova@uniba.sk

Gábor Pusztai (1971) is sinds 1995 verbonden aan de Universiteit Debrecen, waar hij Nederlandse taal en literatuur doceert. Vanaf 2007 is hij hoofd van de vakgroep. Hij promoveerde in 2003 in literatuurwetenschap. Zijn habilitatie vond in 2015 plaats. Zijn onderzoeksgebied is Nederlands-Hon-

gaarse culturele contacten en koloniale en postkoloniale literatuur van Nederland. Hij schreef over literaire ervaringen van het vreemde in *An der Grenze* (2007), over *Michiel de Ruyter* (2009), over het leven en werk van de schrijver, vertaler en tekenaar László Székely in *Menekülés az idegenbe* (2017) [Vlucht in het vreemde]. Hij was coauteur van de Nederlandse literatuurgeschiedenis in het Hongaars *A holland nyelvű irodalom története* (2022)

E-mail: pusztaigabor@arts.unideb.hu

Simon Raport (1991) studeerde tussen 2015 en 2019 Nederlands en geschiedenis aan de lerarenopleiding secundair onderwijs van de UC Leuven (UCLL campus Heverlee). In juni 2019 behaalde hij hiervoor met onderscheiding het professionele BA-diploma. Tijdens zijn studies bracht hij ook een buitenlands studiesemester door aan de Masaryk Universiteit te Brno, Tsjechië. Tijdens de academiejaren 2020-2021 tot en met 2022-2023 werkte hij als moedertaallector aan de Vakgroep Nederlands van de Universiteit Debrecen. Daar verzorgde hij vooral werkcolleges taalverwerving. Verder verrichtte hij ook redactiewerk voor *Acta Neerlandica*, het wetenschappelijke vakblad Neerlandistiek van voornoemde Vakgroep Nederlands.

E-mail: simonraport@gmail.com

Orsolya Varga (1965) is adjunct-professor aan de afdeling Neerlandistiek van de Eötvös Loránd Universiteit (ELTE), Boedapest, waar zij vertaaltheorie, vertaalpraktijk en taalkunde doceert. Haar onderzoeksgebied is vertaaltheorie, vertaalgeschiedenis, vertaaltransformaties en -strategieën. De titel van haar monografie, gebaseerd op haar proefschrift (2008) is *Vertaalopvattingen in Hongarije en Nederland in de eerste helft van de 20e eeuw*. Zij heeft Nederlandse en Vlaamse klassieke en hedendaagse romans, toneelstukken en een groot aantal werken uit de kinder- en jeugdliteratuur vertaald. Zij was redacteur van het Nederlands-Hongaars Woordenboek (2002).

E-mail: vargaorsolya@hotmail.com